

การศึกษาของสตรีสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453)

สภาพของสตรีโดยทั่วไป

สตรีสามัญชน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนไทยทั่ว ๆ ไปจะอยู่กันเป็นครอบครัว และลักษณะของครอบครัวจะเป็นครอบครัวแบบขยาย กล่าวคือ รวมกันอยู่ในครอบครัวใหญ่อันประกอบด้วย พ่อแม่ พี่น้อง-ปู่ย่า-ตายาย รวมกัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น เมื่อสมาชิกในครอบครัวแต่งงานไปแล้วก็ยังไม่แยกบ้านอยู่ต่างหากยังคงอยู่รวมกันในบ้านใหญ่หรืออาจจะ ขยายไปปลูกบ้านเรือนเป็นหมู่ๆ¹ สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของสตรีโดยทั่ว ๆ ไปในสมัยนี้จะมีสภาพความเป็นอยู่ไม่ต่างจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือ สตรีโดยทั่วไปส่วนมากยังประกอบอาชีพค้าขายเกษตรกรรม ยามว่างก็จะทำงานภายในครอบครัว เช่น หอผ้า ปั่นฝ้าย ฯลฯ สตรีนั้นจะมีการทบปะสังสรรค์กันมากที่สุดในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เพราะตามปกติสตรีออกนอกบ้านจะต้องมีผู้ใหญ่เห็นหรือติดตามไปด้วย ดังที่หม่อมเจ้าหญิงสุนพิศมัย คิสกุล โคกฉาวไว้ตอนหนึ่งว่า "...ในสมัยรัชกาลที่ 5 การปล่อยให้ผู้หญิงออกจากบ้านตั้งแต่เช้าจนเย็นยังไม่มีใครนิยม..."² สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของสตรีสามัญจะต่างจากสตรีในพระบรมมหาราชวังหรือสตรีชั้นสูงมาก

¹กรมศิลปากร, สังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: บี เอฟ ไอ, 2522), หน้า 10.

²ลาวัญย์ ไชยธรรมะ, ในวัง-ในวัง (กรุงเทพฯ: โอเคียนส์โตร์, 2529), หน้า 146.

สตรีในพระบรมมหาราชวัง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะมีสตรีในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเรียกว่า "ฝ่ายใน" ซึ่งราชสำนักฝ่ายในเป็นส่วนหนึ่งในพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระมเหสี พระราชเทวี พระราชโอรส พระราชธิดา เจ้าจอม นางสนมต่าง ๆ ตลอดจนข้าทาสบริวาร คอยรับใช้ เป็นต้น ซึ่งราชสำนักฝ่ายในในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการจัดระเบียบเช่นเดียวกับฝ่ายหน้า แต่จะต่างกันในที่ขอบเขตของการบริหารงาน ปริมาณงานที่รับผิดชอบ คือราชการฝ่ายในจะมีงานน้อยกว่าราชการฝ่ายนอก เป็นต้น และจะเป็นผู้หญิงล้วน³ จึงมักเรียกราชสำนักฝ่ายในว่า "ผู้หญิงชาววัง" หรือ "พวกราชวัง"⁴ ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคังสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกิจการของ "ฝ่ายหน้า" และ "ฝ่ายใน" จะแยกกันตลอด คังนั้นราชสำนักฝ่ายในจึงเป็นชุมชนอีกชุมชนหนึ่งซึ่งมีลักษณะพิเศษแตกต่างกว่าชุมชนหรือสังคมอื่น ๆ คังเช่น ม.จ.หญิงทูนพิสมัย กิสกุล ทรงกล่าวไว้ว่า

³ในพระบรมมหาราชวัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแบ่งกิจการราชการในพระบรมมหาราชวังเป็น 2 พวก คือ

- 1) เรื่องเกี่ยวกับพระราชสำนักภายนอก เรียกว่า "ฝ่ายหน้า"
- 2) เรื่องเกี่ยวกับพระราชสำนักฝ่ายใน เรียกว่า "ฝ่ายใน"

โดยที่ผู้ปฏิบัติราชการฝ่ายหน้าจะเป็นชายล้วน ซึ่งทำงานอยู่ในคานหน้าพระบรมมหาราชวังบริเวณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นที่ออกขุนนางว่าราชการบ้านเมือง ราชโอรสที่โสกันต์แล้วจะอยู่ในพระบรมมหาราชวังไม่ได้ (มรว.หญิงแน่งน้อย ศักดิ์ศรี, การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมเขตพระราชฐานชั้นในของพระบรมมหาราชวัง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเยื้อน เกษมศรี ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, 26 ธันวาคม 2527), หน้า 3.

⁴จันทร์ทัน ประวาหพันธ์, "การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 88.

. . . ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ในพระบรมมหาราชวังสนุกสนาน เป็นเมือง
 ผู้หญิงเมืองหนึ่ง ผู้ใดไม่ใคร่เข้าไปอยู่เพื่อฝึกหัดกริยามารยาทให้ เป็นผู้ดีและฝึกหัดวิชา
 ต่างๆ, อันมีทำในภาระงานอยู่เสมอแล้วก็นับว่าเป็นคนไม่มีความรู้ เรียกกันว่า
 เรอราเหมือนนุชารนุชอว้าง ซึ่งในสมัยนั้นเป็นความจริงเพราะแบบแคบบอย่าง
 หรือเครื่องแต่งตัวผู้หญิงก็เป็นเรื่องทรงพระราชดำริให้เจ้านายผู้หญิงทรงแต่ง
 นำขึ้นก่อนแล้วก็กลายเป็นสมัยนิยม fashion ทอไป⁵

นอกจากนี้แล้วพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรได้กล่าวหาตนเองเกี่ยวกับว่า

. . . ข้างในพระบรมมหาราชวังเป็นที่ประชุมประกวดการสมาคมฝ่ายหญิง
 ยิ่งกว่านอกวัง จะกล่าวไ้ว่าเป็นโรงเรียนประจำของกุลสตรีในสมัยนั้นก็ยังไม่
 เพียงพอเพราะมิได้เป็นแต่เพียงที่ฝึกหัด หากเป็นที่แสดงฝีมือและสติปัญญาและ
 ความสามารถไปในตัวด้วย. . .⁶

เด็กหญิงที่เข้าไปอยู่ในวังก็เหมือนได้เข้าโรงเรียนมัธยมและมหาวิทยาลัย
 ได้เล่าเรียนรู้อย่างมาก⁷ และเมื่อมีบุคคลต่าง ๆ รวมกันอยู่อย่างหนาแน่นใน
 พระราชวังชั้นในจึงมีตลาดและการค้าขายเครื่องอุปโภคและบริโภคด้วย⁸ สตรีที่อยู่ใน
 พระราชฐานชั้นในนั้นอาจแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ คือ ชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ⁹ และฝ่ายใน
 จะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติเป็นประจำตามที่ได้รับมอบหมาย และจะต้องอยู่ภายใต้การอุปการะ
 เลี้ยงดูของพระมเหสี พระชายา พระบรมวงศานุวงศ์ พระองค์ใดพระองค์หนึ่งโดยที่ไม่
 ต้องเสียค่าใช้จ่ายและจะได้รับการราชทาน เบี้ยหวัด เงินปีให้ใช้อีกด้วยถ้าหากไม่อยู่ใน
 พระบรมมหาราชวังต่อไปก็กราบถวายบังคมลาออก ดังนั้นชีวิตความเป็นอยู่ภายในวังจึง
 เป็นชีวิตที่มีความสุข

⁵ม.จ.หญิงสุนทิมัย กิศกุล, ประชุมพระราชนิพนธ์ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:
 บัณฑิตการพิมพ์, 2529), หน้า 52.

⁶พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "ห่าววรจันทร์" ใน ชุมนุมพระ-
ราชนิพนธ์ (พระนคร. สมาคมสังคมนาศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507), หน้า 134.

⁷พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
 อักษรสัมพันธ์, 2505), หน้า 161.

⁸ม.ร.ว.เทวธิดาธิราช ป.มาลากุล, "บิณฑกะ" ใน ประเพณีวัง พิมพ์ในงาน
 พระราชทานเพลิงศพคุณหญิงเดือน มาลากุล (กรุงเทพฯ: ออลดิวิชั่นการพิมพ์, 2523), หน้า 7.

⁹จันทร์รัตน์ ประวาฬพัฒน์, การเปรียบเทียบราชสำนักในรัชกาลที่ 5 และ
รัชกาลที่ 6 เรื่องเดียวกัน, หน้า 89-91.

สบาย เรียบ ๆ ง่าย ๆ ไม่คึกมาก¹⁰ ซึ่งอาจจะพิจารณาได้จากข้อความของอุทุมพร
สุนทรเวช ที่กล่าวว่า

. . . ก็ขึ้นในพระบรมมหาราชวังในรัชสมัยพระอุรังคจึงมีสภาพอุณห
ภาคังมากไปควยถูระฆวนการศกรทั้งแต่ชั้นสูงลงมาชั้นต่ำ ตามพระตำหนัก
ใหญ่น้อยต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในบริเวณภายในสวนกลางของพระบรมมหาราชวัง
หลวง ตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 1, 2, 3, 4 และ 5 อันปลูกเรียงรายเป็น
ทิวแถว. . . ภายในพระบรมมหาราชวังภายในตั้งแต่ประตูยักษ์เขาไป
ถูกประหนึ่งถูอกันเป็นสาย ๆ เลี้ยวไปตามขอบเขตพระมหามณเฑียรสถานอัน
สำคัญเกาแกญาง พระตำหนักสมเด็จพระอัครมเหสี พระอรรคชายา พระ
ราชชายา ทานเจ้าคุณจอมมารคา และตำหนักแถวของคุญจอมมารคา และ
พระสเมเอกตาง ๆ ยังตำหนักพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าตาง ๆ อีกเป็น
จำนวนมาก ตั้งแต่หัวถนนทิศตะวันออกไปจตุทิศตะวันตก และจากทิศเหนือไป
จตุทิศใต้ ลวนเต็มไปควยคุน. . . ตั้งแต่เจ้าจอม หม่อมเจ้า ทาวนาง
ลงไปจนกระทั่งพนักงาน ซาหลวง โสณ จา และทาส. . .¹¹

จากสภาพดังกล่าวในพระบรมมหาราชวังหรือวังหลวงจึงมีสภาพที่แออัด
และเต็มไปด้วยผู้คนจากตำหนักต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลพระพุทธรูปที่จุฬาลงกรณ์ถึงสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสภาพสังคมอีกสังคมหนึ่ง โดยเฉพาะสภาพ
ในวังหลวงนี้ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเป็นสมัยที่รุ่งเรืองที่สุด
และสมัยต่อมาเริ่มซบเซาลง ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ใ้ข้อขยายไว้ในเรื่อง
สี่แผ่นดินตอนหนึ่งว่า

. . . จากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยเป็น
ประชาธิปไตย เมื่อ พ.ศ. 2475 พลอยโคตรระทมถึงสภาพของวังหลวงที่
รุ่งเรืองที่สุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเปลี่ยน
แปลงการปกครอง และเริ่มซบเซาลงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและเริ่มตกต่ำถึงกับต้องมีการคูดชชาราชการออกจาก

¹⁰ จันทรรัตน์ ประวาลัทม์, เปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 และ
รัชกาลที่ 6, หน้า 125.

¹¹ เรื่องเดียวกัน.

ราชสำนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พลอยได้เห็น
สภาพของวังหลวงทั้งก่อนเปลี่ยนแปลงและหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง
ไ้รับรูชีวิตของชาววังหลังการเปลี่ยนแปลงไป. . .¹²

นอกจากนี้แล้วในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการเปลี่ยนแปลง
นโยบายของสตรี คือมีการยอมรับบทบาทของสตรีในชั้นสูงคือ สมเด็จพระศรี
พัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ทรงรับสถาปนาให้เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ใน
ช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งแรก
ในพ.ศ.2439 จากพระราชดำริสในที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ ในวันที่ 20 มีนาคม
พ.ศ.2439 ว่า

. . . เราขอใ้ท่านทั้งปวงมาประชุมพร้อมเพรียงกันเวลานี้เพื่อจะแสดง
ความประสงค์ซึ่งไ้มีความมุ่งหมายมาช้านานเพื่อจะแสวงหาโอกาสที่จะไ้ไป
ในประเทศยุโรป. . . บัดนี้เราเห็นว่าเป็นเวลาอันสมควรและพร้อมด้วย
ความเห็นชอบ. . . เราจึงพร้อมด้วยที่ปรึกษาทั้งหลายของเราไ้ตั้งขึ้นซึ่งมี
พระราชกำหนดไ้มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินทางพระองค์ กับทั้งไ้มีที่ปรึกษา
ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้นด้วย เรามีความเห็นชอบธรรมและโดยคำ
แนะนำของที่ปรึกษาราชการอันเป็นที่ไว้วางใจทั้งหลายของเรา. . . เรา
จึงตั้งพระอัครราชเทวีซึ่ง เป็นพระราชมารดาของมกุฎราชกุมารไ้ตั้งอยู่ในที่
อันสำคัญยิ่ง. . . เราทราบบว่าท่านทั้งหลายยอมมีความรักใคร่และซื่อตรงต่อ
เรายังนัก จึงเชื่อว่าท่านทั้งปวงคงจะเต็มใจ¹³

ซึ่งนับ เป็นครั้งแรกที่สตรีมีบทบาทในคาน การ เมืองการปกครอง เพราะแต่เดิมมาสตรี
จะต้องเป็นผู้ตามสามีหรือเป็นช่างเท้าหลังอยู่ตลอดมา

¹²ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, (พระนคร:สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 375.

¹³เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ, พิมพ์เนื่องใน
โอกาสจัดงานฉลองวันพระราชสมภพครบร้อยปีของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
วันที่ 1 มกราคม 2507 (พระนคร: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2506), หน้า 40-41.

การศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยทั่ว ๆ ไป

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ตลอดรัชสมัยของพระองค์ทรงเป็นผู้ผลักดันให้เกิดการศึกษาแบบใหม่ที่เป็นระบบขึ้นมา และทรงปรับปรุงงานด้านการศึกษาอยู่ตลอดเวลาโดยวิธีชัย มูลศิลป์ ได้สรุปจุดมุ่งหมายของการศึกษาของพระองค์ไว้คือ

1. การศึกษาเพื่อการผลิตข้าราชการ
2. การจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์
3. การจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมพระศาสนา¹⁴

1. การศึกษาเพื่อการผลิตข้าราชการ

ในสมัยพระองค์นั้นรัฐบาลต้องการคนเข้ารับราชการเป็นจำนวนมาก การที่รัฐบาลมีความต้องการข้าราชการเพิ่มขึ้นก็ด้วยสาเหตุใหญ่ ๆ 3 ประการ

1) จากนโยบายการสร้างรัฐประชาชาติ โดยการโยงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ทำให้ไกลไกลของรัฐขยายตัวขึ้น (ทั้งที่กรุงเทพและเมืองต่าง ๆ ทั่ว) ซึ่งเมื่อก่อนการโยงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางทำได้ยากเพราะการคมนาคมไม่ดี และการขาดแคลนข้าราชการ เป็นต้น¹⁵

2) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อว่าประเทศไทยกำลังตกอยู่ในมรสุมของลัทธิล่าอาณานิคมนั้นจำเป็นจะต้องมีผู้นำและพระมหากษัตริย์จะต้องทรงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงและพระองค์ทรงเห็นว่าระบบรัฐสภายังไม่เหมาะสมกับเมืองไทยจึงที่ทรงชี้แจงว่า "ทุกวันนี้ราษฎรยอมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในความยุติธรรมและเป็นที่รักใคร่ คิดจะหาผู้นำราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นใดทั้งสิ้น" พระองค์

¹⁴ วิชาชัย มูลศิลป์, "นโยบายการจัดการศึกษาไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2512), หน้า 63-83).

¹⁵ วิชาชัย วิชาชัย, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 (กรุงเทพฯ: พันนี้พิมพ์, 2526), หน้า 15-16.

ทรงเห็นว่าคนกลุ่มน้อยยังจะต้องเป็นผู้นำอยู่ ดังนั้นการสร้างข้าราชการที่พร้อมทั้งปริมาณ และคุณภาพจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการที่จะทำให้ประเทศไปสู่ความเจริญ¹⁶

3) การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทำให้รัฐบาลต้องการ ข้าราชการมากขึ้นเพื่อสนองความเปลี่ยนแปลง เคมีที่เน้นการค้าขายระหว่างไทยกับต่างประเทศมีลักษณะปิด ชาวต่างประเทศจะซื้อขายกับเอกชนมิได้ จะต้องทำกับรัฐบาลโดยตรง สินค้าที่จะซื้อและขายนั้นจะต้องได้รับความเห็นชอบของรัฐบาลจนถึง พ.ศ. 2398 รัฐบาลจำเป็นต้องเช่นสัญญากับอังกฤษและชาติอื่น ๆ ในเวลาต่อมาสนธิสัญญานี้เป็นการ เปิดประเทศมีผลทำให้รัฐบาลไทยต้องเลิกผูกขาดทางการค้ากับชาวต่างประเทศ และชาวต่างประเทศมีสิทธิที่จะติดต่อซื้อขายกับเอกชนได้อย่างเสรี และมีสิทธิส่งสินค้าเข้ามาขาย ทุกประเภทโดยเสียภาษีขาเข้าเพียงร้อยละสาม ชาวต่างประเทศเริ่มส่งสินค้าประมุขมิ เช่น พริกขี้หนูและส่งสินค้าสำเร็จรูปเข้ามาขาย คนไทยที่ส่วนใหญ่เป็นชาวชนบทแต่เดิม ผลิตรายของกินและของใช้เองก็เปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อขายและนำเงินมาซื้อสินค้าสำเร็จรูปจาก ชาวต่างประเทศ เสื้อผ้าที่ราคาถูกและคุณภาพต่ำกว่าที่ตนเคยผลิตแต่เดิม¹⁷

จากการที่พระองค์ทรงปรับปรุงประเทศด้วยการตั้งหน่วยราชการต่าง ๆ ขึ้นมากมายนั้น และก็เป็นช่วงที่ราชการต่าง ๆ เริ่มขยายตัว จึงมีความจำเป็นจะต้องใช้ คนเป็นจำนวนมาก ดังพระราชดำรัสของพระองค์ที่ว่า

. . . เมืองเราเวลานี้ ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะบริหารราชการในหน้าที่ ต่าง ๆ และประกอบกิจการต่าง ๆ เป็นอันมาก เพื่อจะไห้การปกครองบ้าน เมืองเป็นผลสำเร็จแท้จริง และให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติและวิชา ความรู้เพราะการช่างเฟื่องฟูงาหลายเสมอเหมือนชาติอื่น ๆ การเรียน จึงเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันมาก. . .¹⁸

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸ พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์เป็น

สำหรับการขาดเจ้าหน้าที่ทำราชการนั้นพระองค์ทรงแก้ไขการขาดแคลนโดยการจ้างชาวต่างประเทศ เข้ามารับราชการ ซึ่งมีทั้งผลดีและผลเสียดังคำปรารภของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า

. . . การใ้คนต่างประเทศมากมีทางเสียเปรียบเหมือนสุนัขเฝ้าบ้าน
แรก ๆ สุนัขมีคุณอยู่บ้าง ถ้าสุนัขดีไปปลูยมีลูกดังแดงโตเหมือนกัน แต่ถา
หยุดไม่จัดการเลากก็ไม่โต ครั้นทำไปก็ทองที่ง่ฝรั่ง เพราะคนของเราไม่
ทันการ ถ้าเดินไปในทางนี้ไม่เดินตามรอยฉันทน์ ซึ่งเขาใ้ฝรั่งแต่เพียง
ใ้เป็นครูหัดคนของเขา พอเป็นแล้วเขาก็เลิกฝรั่งไปไหน เมืองไทยจะ
เป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่งโดยไม่รู้ตัว และไม่ตองมีกองทัพหมายกตี จึงคิด
เห็นว่าการที่ใ้เป็นอยู่ดังนี้เป็นทางที่ใ้เป็นอันตรายใ้กายหนา การที่จะแก้ไข
เห็นอย่างใ้ชัด แต่ตองจัดการศึกษา. . . ตองคิดฝึกหัดคนของเราขึ้น
โดยเร็ว. . .¹⁹

การดำเนินการศึกษาที่สอดคล้องกับนโยบายนี้ใ้แก่การที่พระองค์ใ้จัดตั้งโรงเรียนเป็นแห่งแรก ในพระบรมมหาราชวังเมื่อพ.ศ. 2424 คือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โดยใ้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลฤๅษี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลฤๅษี) จัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นของการจัดตั้งเพียงเพื่อฝึกหัดนายทหารในกรมมหาดเล็กใ้มีความสามารถในการใ้รับราชการใ้ดี โดยคัดเลือกจากพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์²⁰ แม้ว่าในช่วงปีแรก ๆ ที่ใ้เปิดมีนักเรียนมาสมัคร 10 คน²¹ แต่ในปีต่อมาใ้มีมาสมัครมากขึ้น ในช่วงระยะเวลาต่อมาพระองค์ใ้เปลี่ยนแปลงใ้โรงเรียนสวนกุหลาบเป็นโรงเรียนพลเรือน เมื่อพ.ศ. 2427 เพื่อฝึกสอนผู้ที่ใ้จะออกไปรับราชการเป็นสำคัญ พระองค์ทรงใ้เหตุผลถึงพระราชดำริที่ว่า

¹⁹ พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางสมร เทียนเงิน, 18 พฤษภาคม 2525), หน้า 71.

²⁰ พระราชหัตถ์เลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ภาคผนวก, ๒๒๒., หน้า 230.

²¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลฤๅษี, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาศึกษาปฏิบัติแห่งประเทศสยาม ภาคที่ 1 (พ.ศ. 2414-2434) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, 2480), หน้า 4.

. . . การดูเรียนเป็นการสำคัญของบ้านเมืองอย่างยิ่ง เมื่อความนิยมเกิดขึ้นอย่างนี้แล้วที่จะสกัดกั้นเสียด้วยหวังแต่ประโยชน์เสียแก่กรมทหารมหาดเล็กกรมเดียวเท่านั้นหาควรไม่ ในกระทรวงราชการต่าง ๆ ก็ต้องการคนทีใดแล้วเรียนวิชาความรู้ เขารับตำแหน่ง รับราชการอยู่เป็นอันมากเหมือนกัน ใหลึกจกเป็นโรงเรียนชั้นสูงสำหรับราชวงศ์ และผู้ที่จะเป็นข้าราชการใหญ่เป็นประโยชน์กว้างขวาง สำหรับข้าราชการบ้านเมืองทั่วไปเด็ก. . .²²

การศึกษาในช่วงแรก ๆ ของพระองค์ได้ทรงปรับปรุงบ้านเมืองในขณะเดียวกันวิชาการบางสาขานั้นยังต้องพึ่งพิงจากต่างประเทศอยู่ ดังนั้นพระองค์จึงได้ส่งพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ไปเรียนวิชาการแต่ละสาขายังประเทศต่าง ๆ²³ และพระองค์ทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นและข้อจำกัดของการรับเทคนิคและวิชาการต่าง ๆ ของตะวันตกมาใช้กับสภาพแวดล้อมของคนไทย ดังพระราชดำรัสต่อนักเรียนไทยมีข้อความตอนหนึ่งว่า "เราไม่ไค้มาเรียนเป็นฝรั่ง แต่เรามาเรียนเพื่อที่จะเป็นคนไทยที่จะมีความรู้เสมอกับฝรั่ง"²⁴ ประกอบกับทรงพิจารณาถึง "ผลโค" และ "ผลเสีย" ของการจัดการศึกษามากแบบต่างประเทศแล้วพระองค์ทรงให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ซึ่งขณะนั้นเป็นทูตอยู่ที่อังกฤษกลับเข้ามารับงานการจัดโรงเรียนข้าราชการพลเรือนร่วมกับสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพในปี พ.ศ. 2442 เป็นต้น²⁵ ในการจัดการศึกษานี้ถ้าจะพิจารณาแล้วก็จะพบว่าการจัด

²² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ และยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของสยาม, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ณ เมรุเทพศิรินทร์ราวาส, 25 เมษายน 2463, หน้า 8-9.

²³ ดูรายละเอียดใน ละออทอง อัมรินทร์รัตน์, "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

²⁵ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 195-196 และ 217-218.

การศึกษาในระยะเริ่มแรกในรัชสมัยนี้เท่านั้นที่มีจุดมุ่งหมายการจัดการศึกษาเพื่อรับราชการ โดยเฉพาะ หวังนี้อาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากเพื่อสร้างคนให้มีความรู้พร้อมที่จะทำงานในหน่วยงานที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นใหม่ หลายหน่วยงาน ต่อมาเมื่อมีคนนิยมเรียนกันมากขึ้นทำให้แนวความคิดในค่านิยมของศึกษานี้เปลี่ยนไปจากเดิมซึ่งจะพิจารณาได้จากกรณีที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้รับสั่งในที่ประชุมเสภาภิบาลในพ.ศ. 2449 ตอนหนึ่งว่า

. . . การศึกษาได้เริ่มจัดตลอดมาแล้วนี้ก็เพื่อฝึกหัดคนเข้ารับราชการตามความประสงค์ของบ้านเมือง ซึ่งคำสั่งขยายการงานออกไปทุกแผนกและทุกทางแต่บัดนี้ แต่บัดนี้ราษฎรพากันนิยมการเล่าเรียนมากยิ่งขึ้นแล้ว จะเห็นได้จากกรณีที่เปิดโรงเรียนขึ้นที่ไหนก็มีนักเรียนเขาเรียนเต็มพื้นที่นั้น หน้าที่ราชการจะหาหมอ แยกที่ประสงค์เขารับราชการไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ผลที่ปรากฏในภายหน้าก็คือผู้เรียนไม่สมหวัง

ในการจัดการศึกษาได้มีข้อเสนอให้จัดการศึกษาเพื่ออาชีพขึ้นแล้ว ดังเช่นใน พ.ศ. 2448 นี้ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ และปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการได้เสนอความเห็นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไทย

เห็นว่าการจัดการศึกษาต่อไปควรจัดเป็น 2 แผนก คือ การศึกษาสำหรับที่จะให้ราษฎรทั่วไปได้ความรู้วิชาซึ่งควรรู้จะเป็นพื้นฐานกับทุกเมือง. . . จัดเป็นสามัญแผนกหนึ่งกับสอนวิชาความรู้ซึ่งควรรู้สำหรับผู้ที่มิใช่ชาวบ้านและอุปนิสัยที่จะทำการงานเป็นพิเศษ เป็นคนว่าทำการช่าง ทำการเพาะปลูก การค้าขาย... เป็นศึกษาพิเศษอีกแผนกหนึ่ง

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ และกรมหมื่นนริศรานุวโรรสให้ช่วยเหลือ ซึ่งสมเด็จพระยาศิววิธานทรงให้ข้อคิดหา "การศึกษาวินิจฉัยหนังสือของพวกบุตรราษฎรไม่เป็นอันโยงกับการศึกษาพิเศษสำหรับงานเดิมของตระกูลกลับเป็นเครื่องพื้นฐานไปในทางใหม่ทำให้คน

²⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507, หน้า 148.

²⁷ หจช. เอกสาร ร.5 ศ.2/5 หนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 22 พฤศจิกายน ร.ศ. 124.

มุ่งหมายเกินกว่าพื้นเดิม เมื่อไม่สำเร็จก็กลับโถมไปกว่าพื้นเดิม"²⁸ ดังนั้นพระองค์
 ได้เสนอแนวทางแก้ไขโดย "อย่าให้คนหนึ่งการอื่น ๆ และพากันทุ่มเทมาในการนี้ เพราะ
 การจัดการศึกษาควรจัดให้สมแก่ความต้องการของบ้านเมือง"²⁹ ทั้งนี้รัฐบาลควรจัดการ
 ศึกษาค้นอาชีพให้แก่ประชาชนมิให้คนทุ่มเทเข้ามาใช้หนังสือเป็นเครื่องเปลี่ยนอาชีพหรือ
 มุ่งจะเปลี่ยนพื้นเพเพื่อรับราชการแต่อย่างเดียว³⁰ ขณะที่สมเด็จพระยาคำรงราชา-
 ธิราชเสนาให้จัดการศึกษาโดยให้รัฐบาลสนใจในการจัดการศึกษาให้มากขึ้นกว่าเดิม³¹
 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทศมความเห็นของกรมหมื่นวิจิตรวาทธรรม
 และสมเด็จพระยาคำรงราชาธิราชว่า "เป็นความเห็นที่จะเป็นพื้นฐานในการจัดการ
 ศึกษาต่อไป"³² จากแนวพระราชดำรัสดังกล่าวก็เป็นข้อยืนยันอีกว่าพระองค์มิได้มุ่งจัดการ
 ศึกษาเพื่อรับราชการแต่อย่างเดียว หากยังทรงคำนึงถึงด้านอาชีพของประชาชนด้วย

²⁸ เรื่องเดียวกัน.

²⁹ เรื่องเดียวกัน.

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ หจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2/5. ลายพระหัตถ์สมเด็จพระยาคำรง
ราชาธิราชเสนาถึงกรมหมื่นวิจิตรวาทธรรม, 1 มกราคม รศ.125.

³² หจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2/10 พระราชหัตถ์เลขาพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาวิศิษฐวงศ์ไกร, 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124.

2. การจัการศึกษเพื่อหวยราษฎร

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดตั้งโรงเรียนสำหรับบุตรบรรดาเชื้อพระวงศ์ และข้าราชการแล้ว นอกจากจะให้ความรู้แล้วยังเป็นการปูพื้นฐานในการทำงานแก่บรรดาเชื้อพระวงศ์ กึ่งพระราชดำรัสที่ว่า

... ที่ฉันได้จัดโรงเรียนสวนกุหลาบขึ้นเพราะมีความสงว่ขว่ยเชื้อวงศ์แห่งราชตระกูล... เป็นการช้ของแก่มอุมุเจ้า หมอมุราชวงศ์อยู่เป็นอันมากควยไม่มีทางที่จะเขารับราชการไ วิชาหมอมุเจ้า หมอมุราชวงศ์นั้นจะไซ่ไมไคเลยสักคนหนึ่งเมื่อไร ที่เป็นคนดี ๆ ก็มีมาก แต่ไม่มีของที่จะไคยไคยทุดองไทรุไทรุชั้วเพราะเป็นเจ้าเสียไมไค เป็นขุนนางจึงคิดหาโอกาสที่จะไคเรียนหนังสือ ไคไควิชาเหมือนหนึ่งไคถวายตัวเขาราชการ... ฉันก็มีนหมายใจว่าโรงเรียนที่จัดขึ้นนี้จะเป็นเครื่องปกครองไมไคหลกหลานเหลน ฉันยัเป็นไปเหมือนอยางแตกอน³³ (ศึกเส่น-ผู้วิจัย)

³³ เอกสารเรื่องจัการศึกษในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานฉลองถวัลยราชสมภพศัครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 9 ตุลาคม 2511 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 19-20.

*ไมไคหมายถึงการจัการประณมศึกษหรือการศึกษากาศบังคัมโดยตรง แต่หมายถึงการศึกษาระดับหนึ่งซึ่งรัฐมีความจำเป็นต้องจัให้คนส่วนใหญ่ของประเทศเพื่ออย รมฝึกฝนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมปัจจุบันและอนาคค การศึกษาของหวยราษฎรเกี่ยวข้องกับการประณมศึกษาในแง่ที่ว่าการประณมศึกษาเป็นการศึกษาระดับต้น ซึ่งปัจจุบันรัฐเห็นว่าเป็นการศึกษากองชนส่วนใหญ่ การศึกษากาศบังคัมมีความใกล้ชิดกับการศึกษาของหวยราษฎรแต่เน้นหนักไปในทางเป็นมาตรการบังคัมให้ประชาชนเขารับการศึกษาตามความต้องการของรัฐ โดยมีกฎหมายเป็นเครื่องมือแต่จะกำหนดเป็นการศึกษากาศบังคัม ระดับไคขึ้นอยู่กัองคัประกอบอื่น ๆ เช่นภาวะเศรษฐกิจหรือนโยบายของรัฐในส่วนรวมและสมรรถภาพในการจัการศึกษาระดับการศึกษากาศบังคัมของประเทศไคประเทศหนึ่งจึงมิไคคงที่อยู่คตลอดไป (แนงน้อย ติตติรานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช" (วิทยานิพนธ์ปริญญาหมบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 137.)

จากพระราชดำรัสจะเห็นว่าพระองค์ทรงมีเหตุผลในการสร้างโรงเรียนแก่พระบรมวงศานุวงศ์เพราะในช่วงเวลาขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ พระองค์จำเป็นต้องฟื้นฟูพระบรมวงศานุวงศ์โดยให้ได้รับการศึกษาก่อนเพื่อที่จะได้มีงานทำและเป็นตัวแทนของพระองค์ในราชการต่อไป เมื่อจัดโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงการศึกษาของประชาชนในประเทศเพราะประเทศจะเจริญได้ก็ต่อเมื่อคนในชาติมีความรู้และเป็นพลเมืองดีจึงทรงพยายามจัดการศึกษาเพื่อประชาชนขึ้น พระราชประสงค์นี้ที่จารณาได้จากพระราชดำรัสในวันพระราชทานประกาศนียบัตร ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบตอนหนึ่ง ความว่า

เมื่อกล่าวถึงโรงเรียนนี้ (พระตำหนักสวนกุหลาบ- ผู้วิจัย) ว่าจะเป็นการส่งเสริมแก่พระกุลเจ้านายทั้งนี้ไม่ใชวาจะสืบตระกูลขาราชการและราษฎรเสียเมื่อไร โรงเรียนที่มีอยู่แล้วและจัดตั้งขึ้นในภายหลังโดยมากคิดคจจากการโดยอุตสาหกรรมกำลังที่จะเป็นการเตรียมรอบพร้อมเพรียงเหมือนอย่างโรงเรียนนี้และคิดจะให้แพร่หลายกว้างขวางเพื่อที่คนเรียนไคมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งจะมีโรงเรียนวิชาอย่างสูงขึ้นไปอีก ซึ่งไคกำลังคิดจัดอยู่ นี้เจ้านาย ราชตระกูลทั้งนี้ทุกอันเป็นต้นลงไป ตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำสุดจะใหม่โอกาสเล่าเรียนไคเสมอกันไมวาจะเป็นเจาขุนนาง วาไพร เพราะฉะนั้นจึงขอออกไควาการเล่าเรียนในเมาณเมืองเรานี้จะเป็นของสำคัญที่หนึ่งซึ่งฉันจะอุตสาหกรรมให้เจริญขึ้นจงไค (ชิตเสน - ผู้วิจัย) ³⁴

จากแนวพระราชดำรัสนี้จึงเกิดแนวความคิดที่จะปฏิรูปการศึกษาของไทยและเป็นนโยบายของรัฐบาลอย่างเด่นชัดในปี พ.ศ. 2427 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายให้สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพขยายงานการศึกษาในโรงเรียนให้แพร่หลายออกไปแก่ราษฎรโดยเรียกว่า "โรงเรียนสำหรับราษฎร" ³⁵ จัดขึ้นครั้งแรกในวัดตามที่เคยปรารภว่า "จะให้ผู้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยแลสอนเลข

³⁴ เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 20.

³⁵ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษารองประเทศไทย, หน้า 16.

ทุกพระอาราม"⁴⁸ ดังนั้นจึงมีโรงเรียนสำหรับราษฎรแห่งแรกคือโรงเรียนวัดมหรพ-
 พาราม และต่อมาโรงเรียนในวัดที่อื่น ๆ อีก 30 แห่ง ในเวลาเดียวกัน³⁶ การขยาย
 การศึกษาก็ขยายไปเรื่อย ๆ และหยุดชะงักลงเมื่อ พ.ศ.2417-พ.ศ.2418 เกิด
 วิกฤติการณ์วังหน้าและพ.ศ.2436 เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ ร.ศ.112 และหลังจากที่เสด็จ
 ประพาสยุโรปครั้งที่ 2 พระองค์ก็ได้ปรับปรุงการศึกษาให้ทั่วถึง โดยการร่วมมือของวัด
 และมหาดไทยในการจัดการศึกษาหัวเมืองโดยที่กระทรวงธรรมการรับจัดการศึกษาที่เมือง
 หอวง โดยพยายามจัดให้ทั่วถึง โดยการร่วมมือของวัดและมหาดไทยในการจัดการ
 ศึกษาหัวเมือง³⁷ ทอมารัฐบาลก็พยายามขยายการศึกษาออกไปยังเมืองต่าง ๆ ซึ่งเกิด
 ขึ้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 และ
 ไปรุดเกล้าให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ส่งความคิดเห็นของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ³⁸
 โดยทรงสังเกตว่านักเรียนที่ศึกษาอยู่เป็นเวลานานยังไม่สำเร็จมาทูลพระราชประสงค์จะ
 ทรงใช้ราชการโดยพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ชี้ให้เห็นปัญหาต่างๆของการเรียนในต่าง
 ประเทศนั้นเกิดจากนักเรียนยังมีความรู้พื้นฐานยังไม่เพียงพอ³⁹ โดยเสนอทางแก้ไขคือ
 ให้จัดชั้นเรียนและหลักสูตรของโรงเรียนหลวงภายในประเทศให้ตรงกับระบบการศึกษา
 ของอังกฤษขณะนั้น และเสนอให้มีการแปลตำราเรียนและให้มีการเรียนภาษาอังกฤษ
 ตั้งแต่ชั้นเด็กเล็กหรือระดับมูลสามัญ เพื่อให้เด็กนักเรียนมีพื้นฐานในการเรียนวิชาที่สูงขึ้น⁴⁰

³⁶พจ. เอกสาร ร.5 ศ.12/7 ลายพระหัตถ์ถึงกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ
กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 24 กันยายน รศ.117.

³⁷เรื่องเดียวกัน

³⁸อุทัย มูลศิลป์, รายงานการวิจัยเรื่องแนวคิดทางการศึกษาสมัยพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-พ.ศ.2477 โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ
 การศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2526, หน้า 70.

³⁹พจ. เอกสาร ร.5 ศ 2/3 หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องจัดการ
ศึกษา รศ. 117 (พ.ศ.2441) ของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์.

³⁹เรื่องเดียวกัน.

⁴⁰เรื่องเดียวกัน.

และนอกจากนี้แล้วพระยาวิสุทธิเสนาอีให้รัฐบาลค่าเงินการศึกษาแก่ประชาชนเพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศไว้ โดยจะต้องสอนวิชา "บำรุงหาเลี้ยงชีพ" โดยการสอนวิชาช่างและวิชาเพาะปลูกโดยจัดตั้งเป็นโรงเรียนศิลปศาสตร์ (Industrial School) ตามแบบโรงเรียนในประเทศสหรัฐอเมริกาและจะว่าจ้างครูสหรัฐเพื่อให้มาสอนเทคนิค ตลอดจนวิชาความรู้ทางเกษตรให้เด็กเรียนโดยจะทำให้การเกษตรของไทยก้าวหน้า⁴¹ โดยการยึดแนวความคิดของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เป็นหลัก และมีการแบ่งความรับผิดชอบทางการศึกษาขึ้นโดยกรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงรับผิดชอบจัดการศึกษาส่วนหัวเมือง ส่วนกระทรวงธรรมการรับผิดชอบจัดการศึกษาในเมืองหลวง ต่อมา พ.ศ. 2445⁴² ก็โอนการศึกษากลับมาที่กระทรวงธรรมการตั้งเดิม เพราะยังถือว่าวัดยังเป็นที่พักพิงและความประพฤติกของคนทั้งพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

. . . เรื่องการศึกษานี้ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเงาของการศึกษาในเมืองไทย อยาตัดของไปแต่การช่างวัด อีกประการหนึ่ง การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุง และในเมืองจะตองใหม่ขึ้น . . . ใหม่มีความวิถกไม่ว่าเกิดขึ้นหลังจะหางเห็นศาสนา จนเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น. . .⁴³

จากพระราชหัตถเลขานี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงห่วงใยในเรื่องการศาสนาและในเรื่องความประพฤติกของเด็ก ๆ ที่จะเข้ามาศึกษาเพื่อให้เด็กเหล่านี้เป็นคนดีนั่นเอง เมื่อโอนการศึกษาามาที่กระทรวงธรรมการตั้งเดิมแล้ว ก็กำหนดให้พระสงฆ์รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาในวัดอยู่จนกระทั่ง พ.ศ. 2448 โดยพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เสนอให้จัดการศึกษาเป็น 2 แผนก็คือ การศึกษาสำหรับราษฎรทั่วไป ให้ความรู้และวิชาซึ่งควรจะมีสำหรับพลเมือง และความรู้สำหรับผู้ที่ทำงานในตำแหน่งพิเศษต่าง ๆ เช่นการเพาะปลูก การค้าขาย

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

⁴² พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม 2 (พระนคร: องค์การคำคุณุสภา, 2506), หน้า 142.

⁴³ ulyพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 120-121.

ตลอดจนถึงความรู้สำหรับท่าราชการต่าง ๆ⁴⁴ และต่อมาเมื่อพ.ศ. 2450 กระทรวง
 ธรรมการพูดเกล้าถวาย ระเบียบจัดการศึกษาในมณฑลกรุงเทพฯ โดยขอเงินเพิ่ม 100,000
 บาท ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงแนะว่า "ควรมิให้ราษฎรออกเงินช่วยในการ
 จัดการศึกษา จะพึงแต่รัฐบาลอย่างเดียวไม่ได้"⁴⁵ ซึ่งระยะนี้กระทรวงธรรมการได้เสนอ
 งบประมาณเพื่อให้จัดการศึกษาในวัดให้ทั่วถึงโดยจะต้องใช้เงินปีละ 2,880,000
 บาท⁴⁶ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำให้มีการเก็บเงินค่า
 เล่าเรียนและกระจายความรับผิดชอบโดยกระทรวงธรรมการรับผิดชอบการจัดการศึกษา
 ระดับมัธยม ส่วนระดับประถมศึกษาในต่างจังหวัดนั้นให้กระทรวงมหาดไทย และกระทรวง
 นครบาลสำหรับจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ เพื่อเป็นการกระจายการศึกษาให้ทั่วถึง

นอกจากนี้แล้วในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมี
 ทาส เป็นจำนวนมากและลูกทาส เหล่านี้ไม่ได้รับการศึกษาพระองค์ทรงพระราชดำริส เกี่ยว
 กับเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

. . . ข้าพเจ้ามีความปรารถนาว่าการสิ่งใดที่เป็นการเจริญ มีคุณแก่
 ราษฎร ควรจะให้เป็นที่ละเลิกที่ละน้อยตามกาลเวลา การสิ่งใดเป็น
 ธรรมเนียมมาแต่โบราณแต่ไม่สุจริตหรือที่อยากจะเลิกโดยเสีย แต่
 จะเลิกโดยเสียที่เดียวไม่ได้ จะทองคอกยักครอนไปที่ละเล็กที่ละน้อย . . .
สิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้ออกห่างจากความเป็นทาสคือในลูกทาสเหล่านี้ใครเขียน
หนังสือ เห็นว่าการเขียนหนังสือในเมืองเรานี้ ควรจะมีขึ้นจริง ๆ สักแห่ง
หนึ่งเหมือนหนึ่งโรงเรียนที่พระเจ้านครินทร์ซึ่งโปรดให้สอนหนังสือมาแต่ก่อนนั้น
เด็ก ๆ ก็ให้รู้หนังสือไปมาก คนที่เป็นเสมียนเขียนหนังสือก็เป็นออกจาก
โรงเรียนโดยยาก แต่ไมใครจะมากออกใครไมใครจะจริง ๆ เพราะครูอาจารย์
ไมใครจะเอาใจใส่ในการที่จะสอนเด็กแล้ว เด็กนั้นจะมากใครไมมากก็ไปตาม
แต่ความชอบใจ การจึงไม่เรียบร้อย ไม่เป็นจริงเขาใคร อนึ่งก็ตั้งโรงเรียน
ขึ้นทั่วทุกชนนางก็พอเรียนรูปร่าง เห็นว่าหนังสือนี้จะช่วยให้ทาสเป็นไทได้

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ รัชสมัย มูลศิลป์, หน้า 158.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

จริง ๆ⁴⁷ (ซีคเสน - ผู้วิจัย)

การจัดการศึกษาแก่ลูกหาสของพระองค์นี้เป็นส่วนหนึ่งที่พระองค์ทรงเตรียมหรือทรงคิดไว้ เพื่อที่จะให้ลูกหาสเหล่านี้ได้เรียนหนังสือ และมีความรู้เพื่อที่จะประกอบอาชีพต่อไป หลังจากที่พ้นจากสภาพหาสแล้ว และเพื่อที่จะเป็นพื้นฐานต่อไปของพระองค์ในการเลือกหาสต่อไป ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าพระองค์ทรงเตรียมการให้พร้อมต่อไป โดยเริ่มแรกทรงให้การศึกษาก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานของการปฏิรูปต่อไปนั่นเอง ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นช่วงปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย นักการศึกษาตะวันตกคือ ไวแอท (David K Wyatt) ได้กล่าวไว้ว่า

การที่ไทยอยู่รอดมาได้จนถึงวันนี้จริงมีอยู่ว่าการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมและรัฐบาลสำเร็จโดยความกระตือรือร้นของผู้นำซึ่งเป็นผู้เห็นการณ์ไกล และมีความจำเป็นในยุคนั้น และเป็นศูนย์กลางให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชาติ และในตนเองเป็นผู้ควบคุมพัฒนาทั้งในทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง⁴⁸

⁴⁷ ประยุทธ์ สิริพันธ์, ความรอยพระทนต์เจ้าหลวง (พระนคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2514), หน้า 245-247.

⁴⁸ Wyatt, David K., The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn. New Haven and London Yale University Press, 1969, pp.376.

"A feature of great significance for Thailand a survival, however, was the fact that the transformation of her society and government was accomplished, largely through action from above, by leaders who were more than leaders: missionaries who were sensitive to needs of the age and who forced change upon their nation and themselves directed and ordered its economic, social and political development. . ."

จากที่กล่าวมาแล้วในการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยของพระองค์ก็มีผลกระทบจากการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย โดย การศึกษานั้นเป็นของยาก การศึกษาก็ได้รับผลกระทบต่าง ๆ ควบจนทำให้ผลการศึกษา ไม่เป็นดังที่พระองค์ทรงตั้งพระราชปณิธานไว้หมด⁴⁹ แต่ผลที่ได้ก็เป็นประโยชน์มาก สำหรับคนไทย โดยทำให้การศึกษามีระบบมีแบบแผนมากยิ่งขึ้นคือมีระบบโรงเรียนนั่นเอง หรือบางครั้งจะเรียกการศึกษานี้ว่าเป็นการศึกษาแบบใหม่ และที่สำคัญที่สุดก็คือประชาชน มีโอกาสได้รับการศึกษาเป็นจำนวนมาก (ถึงแม้ว่าจะไม่ได้รับทุกคน) แต่สิ่งหนึ่งที่พระองค์ พยายามจัดก็คือพยายามกระจายการศึกษาให้ทั่วถึงทุกมณฑล และทุกท้องถิ่น เช่น ในปี พ.ศ. 2453 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยของพระองค์ปรากฏว่ามีโรงเรียนเพิ่มขึ้นจากเดิมเป็น จำนวนมาก และในการจัดการศึกษาของพระองค์ก็เป็นผลถึงการจัดการศึกษาในรัชกาล ต่อมา⁵⁰

3. การศึกษาเพื่อส่งเสริมศาสนา

จากการที่ การศึกษาของไทย ในสมัยก่อนมานั้นยังจัดอยู่ที่วัด โดยมี พระสงฆ์เป็นผู้สอน ซึ่งมีแง่ที่ว่า การจัดการศึกษาที่วัดนั้นเป็นการสนับสนุนให้นักเรียน สนใจในพระศาสนา เพราะพระสงฆ์จะได้อบรมศีลธรรมจรรยาแก่เด็ก แต่ในการสั่งสอน นั้นพระสงฆ์จะต้องมีความรู้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งประกาศ ไขเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม รศ.121 (พ.ศ.2445) ให้พระสงฆ์ตั้งแต่เจ้าอาวาส จนถึง ระดับต่ำสุดจะต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษาด้วย⁵¹

⁴⁹พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, การวางรากฐานการศึกษา ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หนังสือครบรอบ 60 ปี สุมนาวิทยา (นครราชสีมา: ตราเสือการพิมพ์, 2528), หน้า 12.

⁵⁰แน่นน้อย ตรีศิตานนท์, หน้า 23.

⁵¹วชิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2516), หน้า 93-96.

จากจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ กล่าวถึงการศึกษาโดยทั่ว ๆ ไป สำหรับการศึกษาของสตรีนั้นได้รับผลกระทบจากการจัดการศึกษา กล่าวคือ เมื่อพระองค์ทรงจัดตั้ง โรงเรียนสำหรับเด็กชั้นแล้ว ทั้งในโรงเรียนที่ทรงจัดตั้ง และจัดการศึกษาในวัยแล้วทรงคำนึงถึง ความสำคัญของสตรีในการที่จะเรียนรู้อย่าง กังนันทรงจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นเป็นครั้งแรก ที่โรงเรียนสุนันทาลัย กังจะกล่าวต่อไป

การศึกษาของสตรีสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2411-2453)

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีมิชชันนารีตะวันตกเข้ามาเผยแผ่ศาสนา นอกจากนี้ยังได้นำวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามามากมาย เช่น การพิมพ์ การแพทย์สมัยใหม่ คำนวณวิทยาศาสตร์ คำนวณการศึกษา โดยที่การเข้ามาของมิชชันนารีทั้งนิกายโปรเตสแตนต์ และคาทอลิกมีวัตถุประสงค์หลักเหมือนกันคือการเผยแผ่ศาสนา แต่วิธีการจะแตกต่างกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะพวกนิกายโปรเตสแตนต์นั้น ได้จัดตั้งโรงเรียนสอนตามเมืองต่าง ๆ และในกรุงเทพฯ (ดังตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 โรงเรียนที่มีชื่อนานาชาติไปรษณียบัตรตั้งขึ้นทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค (พ.ศ.2367-2458)

ชื่อโรงเรียน	ประเภทนักเรียน	ปีที่สร้าง	สถานที่ตั้ง	ผู้ทำการก่อตั้ง	หมายเหตุ
<u>โรงเรียนในส่วนกลาง</u>					
1. โรงเรียนสำหรับเด็กชายที่ตำบลกุฎีจีน	ชาย	2444	กรุงเทพฯ	จอห์น เอ เอकिन	ต่อมาคือโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน
2. โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง	หญิง	2418	กรุงเทพฯ	แฮเรียต เอ็ม เฮาส์	ต่อมาคือโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย
<u>โรงเรียนในส่วนภูมิภาค</u>					
1. โรงเรียนแอนนา รุเทอร์ฟอร์ดคิกคีย์	หญิง	2409	เพชรบุรี	เอส จี แมกฟาแลนด์	จะเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าโรงเรียนกุลสตรี
2. โรงเรียนแรนกิน เมมโมเรียล	ชาย	2416	เพชรบุรี	เจมส์ แอนโตค	ต่อมาคือโรงเรียนประคิมรุ วิทยาคมและเมื่อโรงเรียนอนุบาลสตรี รวมกับประคิมรุ วิทยาคมเรียกโรงเรียนอนุบาลประคิมรุ
3. โรงเรียนราชชายา	หญิง	2422	เชียงใหม่	เอคณา เอส โคล	ปัจจุบันคือโรงเรียนคาราวิทยาลัย
4. โรงเรียนปรีนส์ รอยัล	ชาย	2430	เชียงใหม่	เควิก คอลลินส์	
5. โรงเรียนวิชานารี	หญิง	2437	ลำปาง	แทคเทอร์ริ เอ	
6. โรงเรียนเคนเนท แทคเคนซี	ชาย	2433	ลำปาง	เอสซี ทีเฟิล	

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ชื่อโรงเรียน	ประเภทนักเรียน	ปีที่สร้าง	สถานที่ตั้ง	ผู้ทำการก่อตั้ง	หมายเหตุ
7. โรงเรียนเจริญราษฎร์	สหศึกษา	2437	แพร์	จูเลีย แอสท์	
8. โรงเรียนตฤงราษฎร์	สหศึกษา	2442	พิษณุโลก	บุญอิก	
9. โรงเรียนเชียงราย วิทยาคม	สหศึกษา	2439	เชียงราย	-	
10. โรงเรียนอินคอดัน อะคาคามี	ชาย	2452	น่าน	ฮิวส์ เทเลอร์	
11. โรงเรียนรังษี เกษม	หญิง	2453	น่าน	ฮารี คัมบิว โทสค์ โทสค์	
12. โรงเรียนศึกษา กุมารี	หญิง	2449	นครศรีธรรม ราช	ลาอิชซา ดูเปอร์	
13. โรงเรียนศรี- ธรรมราชวิทยา	ชาย	2450	นครศรีธรรม ราช	ฮารี คัมบิว โทสค์	
14. โรงเรียนอนุกุล สตรี	หญิง	2458	ศรี	รูท อี เอकिन	

ที่มา คัดแปลงจาก สุพรรณิ กาญจนันท์, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่สมัย
รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2513), หน้า 237-238.

สุนิตย์ แสงซ่า. "บทบาทของมิชชันนารีภายใต้โปรแตสแตนต์ในการจัดการ
ศึกษาภาคเอกชนในประเทศไทย พ.ศ. 2367-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนคริน-
ทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2526), หน้า 85.

และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เช่นเดียวกัน ทรงจ้างสตรีชาวตะวันตกเข้ามาสอนในโรงเรียนสตรีที่พระองค์ทรงตั้งขึ้น และทรงห้ามสตรีเหล่านี้สอนศาสนาของตนเองอีกด้วย ดังนั้นการเข้ามาของมิชชันนารีเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การศึกษาของสตรีขยายไปอย่างกว้างขวางไม่เพียงเฉพาะในกรุงเทพมหานครเท่านั้น ยังขยายไปต่างจังหวัดที่พวกมิชชันนารีไปจัดตั้งโรงเรียนด้วยซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของสตรีในสมัยต่อมา

นอกจากนี้แล้ว การศึกษาของสตรียังได้รับความสนใจจากบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ที่สนใจในการจัดการศึกษา เช่น พระมเหสี หรือเจ้าจอมมารคาง ๆ ตลอดจนสตรีชั้นสูงในพระบรมมหาราชวัง เช่น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธสาสน์นาฏ สมเด็จพระนางเจ้าสุทธมาลมารศรี ฯลฯ เป็นต้น ที่สนับสนุนทั้งจัดการศึกษาให้แก่สตรีในพระตำหนักต่าง ๆ และยังมีบางพระองค์ที่สนใจในการจัดโรงเรียนสตรี เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ทรงวางโครงการจัดตั้งโรงเรียนผู้หญิงขึ้นสมัยที่พระองค์ยังปฏิบัติงานคานการศึกษา ซึ่งพระองค์สนใจในการจัดตั้งโรงเรียนผู้หญิงมาก จะพิจารณาได้จากขอเขียนของ ม.จ.พูนพิศมัย ศึกษกุล ที่กล่าวว่า "... ถึงสมัยที่ ๆ และตัวข้าพเจ้า และน้อง ๆ เสียดใจไม่ไคสงเขาเรียนแต่ทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในวัง และทรงเลือกครูใหม่มาสอนเป็นการทดลองไปในตัวด้วย ถ้ามีสิ่งใดที่ไม่เหมาะก็ทรงแก้จนดี และนำไปใช้ในกระทรวงต่อไป"⁵²

การที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะสร้างโรงเรียนสตรีสำหรับพระธิดาของพระองค์เพื่อคุณผลของการจัดและปรับปรุงแก้ไขเพื่อจะนำไปจัดสร้างโรงเรียนสตรีต่อไปแล้ว พระองค์ยังทรงเห็นความสำคัญของโรงเรียนสตรีที่จะจัดสร้างขึ้นดัง

⁵² ม.จ.พูนพิศมัย ศึกษกุล, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2529), หน้า 2.

* มิชชันนารีที่เข้ามาสอนนี้ก่อนหน้านั้นสตรีไทย ใ้รับการศึกษาอยู่แล้วตามบ้านตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งมิชชันนารีไปเผยแพร่ศาสนา และสอนหนังสือ การสอนก็ยังลักษณะเคิมบาง เช่น สอนในคานการบานการเรือน ขณะเดียวกันก็สอนวิชาหนังสือด้วย เช่น ภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ คุรายนะเวียดใ้จากกรณีโรงเรียนเบญจมราชาลัย

พระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า "...ไต่คึกคริครองอยู่แล้ว...ยังเห็นสิ่งใดไม่สู้โรงเรียนผู้หญิงได้เลย... เพราะเด็กหญิงจะเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในภายหน้าด้วย ย่อมจะมีผลานิสงส์อันจะพึงเสื่อมสูญเสียไปในทางอภิปโลก ไต่โดยยาก..."⁵³

ในข้อความพระราชหัตถเลขาข้างกล่าวนอกจากเห็นความสำคัญของการศึกษาของสตรีแล้วพระองค์ยังเสนอแนวทางการจัดตั้งโรงเรียนแถมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถคือ การศึกษาที่จะจัดให้สตรีนั้นควรจัดให้ทั้งนักเรียนผู้ดีและไพร่ คือ**

1. นักเรียนที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงรับไว้จะเป็นเด็กกำพร้าหรือเด็กที่พอ-แม่ซัดกัน ซึ่งถวายตัวทูลพระองค์ โดยจะทรงอุปการะในคานที่พักอาศัย ตลอดจนพระราชทานค่าเล่าเรียนและเครื่องนุ่งห่มด้วย
2. นักเรียนที่มีคามารถาฝากเรียน โดยที่บิดาจะต้องออกค่าใช้จ่ายในการเรียนเอง⁵⁴

นอกจากในคานนักเรียนแล้วสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพยังเสนอแนะเกี่ยวกับตัวครูคือ "ครูในระยะแรกจำเป็นจะต้องใช้ครูสตรีที่มาจากต่างประเทศจริง เพราะครูสตรีเหล่านี้จะมีความรู้ดีกว่าครูไทยแต่ต้องกวัดขันในเรื่องกริยามารยาท โดยไม่ให้สอนเด็กไปในทางให้เกิด "นิสัยฟุ้งซ่าน"⁵⁵

บุคคลอื่น ๆ เช่นกรณีของนักเขียน และนักวิพากษ์วิจารณ์สังคมในสมัยนั้น เช่น เทียนวรรณ*** ที่เขียนข้อความในลักษณะที่โดนคนสนใจในคานการศึกษามากขึ้น

⁵³ หจข. เอกสาร ร.5ศ. 2/1 หนังสือกราบบังคมทูลพระวรวงศ์เธอของสมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, 22 ตุลาคม พ.ศ.2436.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน และศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้จากภาคผนวก ก.

* หมายถึงว่าไปในทางเสื่อมเสีย ไปในทางไม่ดีไม่งาม - ผู้วิจัย

** การจัดให้ทั้งนักเรียนผู้ดีและไพร่ หมายถึงว่า จัดให้แก่นักดีไปไม่ระบุว่าจะต้องเป็นสตรีชั้นสูงหรือเป็นสตรีสามัญ

*** เทียนวรรณ เป็นนักหนังสือพิมพ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นนักวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมือง ได้เขียนหนังสือไว้มากมาย โดยเฉพาะหนังสือหลัก ๆ มีอยู่ 3 เล่ม คือ ทูลวิภาคพจนกิจ ศิริพจนารถ และบำรุงสตรี ซึ่งหนังสือเหล่านี้ออกตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ.2443-2449.

เพราะได้เปรียบไว้ว่า "สังคมที่ขาดการศึกษา เหมือนสังคมที่เป็นโรค" โดยที่รัฐจะ
 ต้องสนใจที่จะจัดการศึกษา เพราะการศึกษา เป็นสิ่งหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาบ้านเมืองควย
 เสนอข้อคิดเห็นว่า "รัฐ ควรจะแก้ไขปัญหาสังคมล่าหลัง และขบถพรองในขณะนั้นอย่าง
 เร่งด่วน โดยรัฐจะต้องเป็นผู้จัดการศึกษาให้แก่ประชาชน" ทั้งข้อความที่ว่า

. . . ภายชั้นต้น เขา ได้เล่าเรียนไคศึกษา ฐหนังสือ อ่านไคใช้ตัว
 สกต การันต์ ถูกเป็นพื้นแล้ว เมื่อให้เขาศึกษาในโรงเรียน วิชาสูงขึ้น
 ไปทุกชั้น จิตใจก็จะเปลี่ยน ผิดจากปกติเดิมของตน ถ้ายิ่งมีความเห็นเกิดขึ้น
 และมีความพอใจและประกอบไปควยความเพียร ทุ่มหนาเล่าเรียน แลสว่างหา
 วิชาโลกย ก็ยิ่งควยความรุมมากเขา อาจเป็นคุณแก่บ้านเมือง และเพื่อน
 มนุษย์ไคมาก. . .⁵⁶

สิ่งที่เทียนวรรณเสนอคือการตั้งโรงเรียนนั้นจะต้องตั้งให้แก่พลเมืองของประเทศนั้นคือตั้ง
 ทั้งโรงเรียนสตรีและโรงเรียนสำหรับผู้ชายควย

สำหรับในค่านความคิดเห็นเกี่ยวกับสตรีนั้น เทียนวรรณได้เขียนหนังสือ
 เกี่ยวกับสตรีโดยเฉพาะคือ "มารุ่งนารี" โดยเป็นหนังสือสอนผู้หญิง มีลักษณะเป็น "คู่มือสตรี"
 ที่ดีเล่มหนึ่ง และนอกจากนี้แล้วยังเสนอแนวความคิดให้สตรีพัฒนาตนเองเพราะสตรีสมัยนั้น
 ยังมีฐานะต่ำกว่าชาย⁵⁷ ดังนั้นเขาจึงเสนอให้ใช้กฎหมายให้มีภรรยาคนเดียวและที่สำคัญ
 ที่สุดของสตรีคือ ให้รัฐจัดตั้งโรงเรียนฝึกสอนสตรีให้รอบรู้สรรพวิชาต่าง ๆ ให้เหมือนบุรุษ
 และให้รอบรู้ในค่านการปฏิบัติค่านการเรือนและสามี ตลอดจนเลี้ยงดูบุตรของตน⁵⁸

การที่เทียนวรรณเขียนวิจารณ์การศึกษาเอาไว้ อาจเป็นสิ่งที่ทำให้เกิด
 เกิดความคิดในการปรับปรุงการศึกษาให้แพร่หลายมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และจะเห็นว่า
 ความคิดของเทียนวรรณได้ปรากฏเป็นจริงจากการที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ
 เมื่อได้พิจารณาข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการศึกษาใน รศ.129 (พ.ศ.2453) พระองค์
 ได้เสนอแนะความคิดเห็นเช่นเดียวกับข้อเสนอแนะของเทียนวรรณ กล่าวคือ

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁷ สงบ สุริยินทร์, เทียนวรรณ (พระนคร: สำนักพิมพ์สุริยินทร์, 2510),
 หน้า 16-17.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน.

. . . ความมั่นคงในความเจริญและเป็นอิสราภาพของบ้านเมือง
ยอมทองอาไศรยุคนสุเมตติโค ก็แตกยโคโอกาสเลาเรียนรู เห็นวิชาคุณตาม
สมควร ไปตั้งแต่ยังยอมเยาว. . . กล่าวคือ มีการศึกษา. . . เหตุนี้
ประเทศทั้งปวงที่ถึงความเจริญรุ่งเรืองแล้วก็ดี หรือที่ชวนชวยจัดพานเมือง
โดยมุ่งหมายจะใหญ่ถึงความเจริญรุ่งเรืองก็ดี จึงยอมถือวาการศึกษาเป็นการ
สำคัญยิ่งในการพานเมือง. . . ที่รัฐบาลจะทองเป็นธุระจะจงใหม่มาก ...⁵⁹

จากการ เห็น ความสำคัญต่าน การศึกษาของสตรี ทลออกจนในทางการศึกษาของกลุม
กลุมบุคคล ดังกล่าวนั้น อาจเป็นส่วนหนึ่ง ที่ทำให้พระบาทสม เ็จพระจอม เกล้า เจ้าอยู่หัวทรง จัด
การศึกษาของสตรีในระยะ เวลาต่อมา

การจัดการศึกษาและผลของการจัดการศึกษาของสตรี

การจัดการศึกษาและผลของการจัดการศึกษาของสตรีในสมัยพระบาทสม เ็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อาจแบ่งได้ ใน 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

1. การจัดการศึกษาของสตรีในพระบรมมหาราชวัง (คือตามตำแหน่งต่าง ๆ
หรือวังต่าง ๆ)

2. การจัดการศึกษาของสตรีในระบบโรงเรียน *

1. การศึกษาของสตรีในพระบรมมหาราชวัง (ตามตำแหน่งต่าง ๆ หรือวังต่าง ๆ)

จากที่กล่าวมาแล้ว คือตามตำแหน่งต่าง ๆ ของฝ่ายในจะเป็นที่หรือเป็นแห่ง
ในการศึกษาหาความรู้ของสตรี การศึกษาของสตรีแต่ละตำแหน่งแต่ละวังจะทองกับแนวทางตาม
การเห็นความสำคัญของการศึกษาในตำแหน่งหรือวังนั้น ๆ กล่าวคือ

- การศึกษาของสตรีในตำแหน่งสมเ็จพระศรีพัชรินทรพานมราชินีนาถ

พระตำแหน่งของสมเ็จพระศรีพัชรินทรพานมราชินีนาถนั้นมีสตรี

⁵⁹ หจข. เอกสาร ร.5 ศ. 2/5 หนังสือกรมหลวงค่างวางราชานุภาพกราบบังคม
ทูลพระบาทสมเ็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1 เมษายน ร.ศ. 125.

* จากรายชื่อของตำแหน่งหรือวังต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งโรงเรียนที่นำมายกตัวอย่าง
ในการจัดเท่านั้น มิได้หมายความว่า จะมีจำนวนเพียงแค่นี้ แต่ผู้วิจัยยกตัวอย่างจากสภาพของ
ความสำคัญและข้อมูลที่ทำได้ในปัจจุบัน.

จำนวนมากเข้ามาเป็นข้าหลวงและนอกจากข้าหลวงแล้วยังมีเชื้อพระวงศ์ มุทฺรและธิดา
 ข้าราชการหรือผู้ช่วยโดยบางคนจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณทรงชุบเลี้ยงให้อยู่ในอุปการะ
 ทั้งแต่เป็นเด็กไว้จุกอายุ 8-9 ขวบ และได้รับพระราชทานเครื่องอุปโภคและบริโภคโดย
 สมบูรณ์ตามสมควรแก่ฐานะและทรงมอบใ้ผู้ใหญ่ในพระตำหนักดูแลปกครองอีกทีหนึ่ง
 พระองค์ทรงให้ข้าหลวงในราชสำนักพักอยู่ที่ตำหนักใหญ่อีกต่างหากซึ่งไกล ๆ กับที่ประทับ
 ของพระองค์ และประกอบกับพระองค์เป็นผู้ที่สนใจในค่านการศึกษาของสตรีอย่างมาก
 พระองค์ทรงตระหนักว่า "ความเจริญรุ่งเรืองของชาติบ้านเมืองนั้นจะบรรลุผลสำเร็จ
 ได้ก็ต่อขึ้นอยู่กับการศึกษาของประชาชนทั้งหญิงและชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงเห็นว่า
 สตรีนั้นยังได้รับการศึกษาน้อยมากเมื่อเทียบกับผู้ชายเพราะชาคผู้อุทิศทุนชั่งน้ำหนักนั้นเอง ดังนั้น
 ทรงมีพระเจตนาจะใคร่เปิดโอกาสให้สตรีไทยได้รับความรู้อันเป็นทางก้าวสู่อารยธรรม
 เทียบกับสตรีในต่างประเทศบ้าง. . . ผู้มีสติปัญญาจะช่วยกันจรรโลงประเทศชาติให้
 เจริญขึ้นในอนาคตได้"⁶⁰ และจากเหตุผลดังกล่าวพระองค์ทรงสละทรัพย์ส่วนพระองค์
 เพื่อทรงจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้น และทรงพระกรุณาธิคุณอุปถัมภ์พระราชทานเงินเดือนแก่ครู
 คอย และถ้าหากว่าข้าหลวงในพระตำหนักมีความสามารถทางใดก็จะส่งเสริมไปในทางนั้น
 และถ้าหากว่าสติปัญญาดีก็จะส่งเข้าศึกษาในโรงเรียนต่าง ๆ เช่น โรงเรียนราชินี
 โรงเรียนเสาวภา และบางคนเมื่อจบการศึกษาแล้วก็ไปรุดเกล้าฯให้เป็นครูสอนในโรงเรียน
 ราชินีอีกด้วย

นอกจากจะทรงสนับสนุนค่านการศึกษาในค่านอักษรวิธีแล้ว พระองค์
 ทรงสนับสนุนในค่านการช่างศิลป์ต่าง ๆ อันเป็นฝีมือสำหรับสตรีโดยเฉพาะ คืองานค่านการ
 เย็บปัก ถักร้อยทุกชนิดโดยจะทรงเสาะแสวงหาผู้ที่มีฝีมือไว้เป็นพนักงานช่างในพระราช
 สำนักและพระองค์ทรงคัดเลือกจากเจ้านาย เชื้อพระวงศ์และพวกข้าหลวงฝ่ายในที่มีความรู้
 ฝึกงานช่างฝีมือขึ้นที่พระตำหนักชั้นล่างมีทั้งการปักสะกิดกลึงไทย หักทองแดงทองขวาง การ

⁶⁰ อุทุมพร สุทรเวช, พระราชประวัติ และชีวิตส่วนพระองค์ของสมเด็จพระ
 ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (พระนคร: แพร่พิทยา, 2509),
 หน้า 92-93.

ประกิจธุระที่คอกไม้สดต่าง ๆ รวมตลอดถึงการหีบจีบ อบรม ปรุงเครื่องหอมและการ
แกะสลักผักผลไม้ ตามวิธีที่นิยมกันในพระราชสำนักมาแต่สมัยโบราณ ในกรณีนี้ให้มีเชื้อ
พระวงศ์รุ่นเกศที่มีอายุมากแล้วหากแต่ยังมีความชำนาญงานอยู่ เพื่อที่จะมาเป็นครูสอนแก่
ข้าราชการบริวารต่าง ๆ ของพระองค์ในพระตำหนัก ทรงอุปการะโดยทรงชุบเลี้ยงและให้
มีเบี้ยหวัดเงินปีด้วย ถ้าคนไหนมีฝีมือดีมากก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีหน้าที่ควบคุม
ดูแลงานของพวกข้าหลวง ตลอดจนอบรมฝึกสอนถ่ายทอดวิชาให้แก่ผู้เรียนให้ได้รับความรู้
และความชำนาญเพื่อที่จะสามารถประกิจธุระงานใดก็ตามแบบที่ทรงพระราชดำริให้สำเร็จ
จงตามตามพระราชประสงค์⁶¹

นอกจากเชื้อพระวงศ์และข้าหลวงแล้ว พระองค์ยังทรงชุบเลี้ยง
หญิงชาวญวนสี่คน ซึ่งมีความสามารถมากในการปักสะตึง โดยได้มาจากเมืองชานฮอช ชื่อ
บิ่น คั้น เขี้ยว และจี พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเบี้ยหวัดเงินปี
เครื่องอุปโภคบริโภคพร้อมทั้งที่อยู่อาศัยในฐานะพนักงานช่างสะตึงหลวง และพระราชทาน
เครื่องนุ่งห่มตามสมควร เช่นเดียวกับพวกข้าราชการในพระองค์ทั้งหลาย หญิงชาวญวนนี้
รับราชการถวายความจงรักภักดีตลอดสมัยของพระองค์⁶²

เนื่องจากว่าในสมัยของพระองค์นั้นประเทศญวนนั้นมีความเจริญ
ทางด้านการศึกษา ทั้งทางด้านสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา โดยจัดได้อย่างกว้างขวาง
และทั่วถึง นั้นในการจัดการศึกษาของสตรีในพระตำหนักได้รับความรู้ที่ก้าวหน้าและทันสมัย
พระองค์จึงทรงเลือกกุลสตรี 4 คน ในพระตำหนักที่ทรงเห็นว่าเป็นมีความประพฤติดี และมี
สติปัญญาเฉลียวฉลาดไปเรียนวิชาทางด้านการเรือนที่ญวน ซึ่งได้แก่

- พิศ (เป็นหลานทานณะอบ)
- นวล (มีป้าอยู่ห้องเครื่อง)
- หลี่ (บุตรบุญธรรมของข้าหลวงพระองค์นารี)

⁶¹ เรื่องเดียวกัน.

⁶² เรื่องเดียวกัน.

จร (บุตรในายทหารที่รับราชการในกรมทหารรักษา
พระบรมมหาราชวัง)⁶³

โดยจร กับ ทิศ เรียนวิชาปักสะคิง และวาดเขียนแบบญี่ปุ่น ส่วนหลักกับนวลไปเรียนค่าน
การทำดอกไม้แห้ง พร้อมกันนี้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชไคทรงเลือกมหาดเล็กของพระองค์
4 คน คือ

หม่อมเจ้าพงศ์ภูวนารถ

ม.ล.โป้ย มาลากุล (พระยาเทวีราช)

นายเจริญ สวัสดิ์ชูโต (พระยาพระเทพปริกา)

นายเสริม ภูมิรัตน์ (หลวงประกาศโกศชัยวิทย์)⁶⁴

ให้เดินทางไปเรียนด้วย โดยอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชซึ่งไปเรียน
ในค่านทอน้ำ เลี้ยงไหมและทำทอง⁶⁵

นักเรียนไทยทั้งหมดคนนี้นับว่าเป็นนักเรียนไทยรุ่นแรกๆ ที่ไปศึกษา
ต่างแดน ณ ประเทศญี่ปุ่นโดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงจ้างครูญี่ปุ่นให้ดูแล
นักเรียนและให้นักเรียนเข้าไปอยู่ในครอบครัวครู โดยพระองค์ทรงให้นักเรียนเหล่านี้ตั้งใจ
ในการศึกษา และออกทนต่อความลำบากเพื่อที่จะได้มาซึ่งความรู้ เพื่อจะนำวิชาที่เรียนกลับ
มาใช้ในประเทศของตนเองให้ได้⁶⁷

⁶³ ทศนีย์ บุญยคุปต์, 90 ปีของคุณแม่: ท่านผู้หญิงขจรภรรยาไปอยู่ญี่ปุ่น สมัย
ร.5 ใน ศิลปวัฒนธรรม 8:6 (เมษายน 2530), หน้า 71-72.

⁶⁴ ทศนีย์ บุญยคุปต์, เรื่องเดียวกัน.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁷ เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ใน ร.6 และ ร.7
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสจัดงานวันฉลองพระราชสมภพครบร้อยปีของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ, มปท., 1 มกราคม 2507. (และศึกษาเรื่องพระราโชวาทในภาคผนวก ค.)

* พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว - พระยศในขณะนั้น

จากการที่พระองค์ไค้ทรงมีเมตตาอุปการะพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าหลวงจำนวนมากนั้น ประกอบกับการที่พระองค์ไค้ใส่ใจและสนพระทัยที่จะจัดการศึกษาให้แก่สตรีในราชสำนัก ดังนั้นตำแหน่งของพระองค์จึงเป็นแหล่งชุมนุมสตรีชาววังที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เป็นเพราะ

1. พระองค์ทรงสนพระทัยในการศึกษาของสตรีอย่างจริงจัง
2. ทรงรวบรวมผู้ที่มีความรู้ มีฝีมือเข้ามาไว้เป็นพนักงานช่างในพระราชสำนัก ทั้งที่เป็นเจ้านายและประชาชน ถึงแม้ชาวต่างชาติ เช่นหญิงชาวญวนพระองค์ทรงอุปถัมภ์เป็นต้น⁶⁸
3. ทรงสนับสนุนการศึกษาของสตรีอย่างจริงจัง และไม่เลือกที่จะสนับสนุนเฉพาะคนในตำแหน่งของพระองค์เท่านั้น เช่นสงวน ซึ่งพระองค์ทรงยืมตัวมาจากพระตำหนักอื่น เพื่อมาฝึกสอนให้แก่ข้าหลวงในราชสำนัก เมื่อสงวนอยากเรียนวิชาพยาบาล พระองค์ก็ทรงสนับสนุนและต่อมาไค้ได้รับสนองพระคุณเมื่อกรณีโรคระบาดในโรงเรียนราชินี และรักษาไข้ในพระบรมมหาราชวังด้วยเป็นต้น⁶⁹

- การศึกษาของสตรีในวังสวนสุนันทา

วังสวนสุนันทาเป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ซึ่งมีจุดประสงค์ในการสร้าง แตกต่างจากวังอื่น ๆ ที่สร้างให้พระราชโอรส และเป็นที่พักของบรรดาสนมและเจ้าจอมที่มีชื่อกิตติคุณทั้งหลาย และต่อมาวังสวนสุนันทาเป็น

⁶⁸ ลาวัญย์ โขทามระ, รักเกล้า (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2506), หน้า 1 - 10.

⁶⁹ อุทุมพร สุนทรเวช, พระราชประวัติและชีวิตส่วนพระองค์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชินีพันปีหลวง, หน้า 92-94.

ที่ประทับของพระวิมาดาเชกกรมพระสุทธสาสนีนางุ พร้อมทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดา ตลอดจนข้าราชการบริพารและเจ้าจอมทั้งหลายที่ไม่มีพระราชโอรส ว่างสวนสุนันทาเป็นราชสำนัก ฝ่ายในแห่งนี้ เช่นเดียวกับที่ได้จัดให้มีการศึกษาในพระราชวังเพราะสมเด็จพระวิมาดาเชกกรมพระสุทธสาสนีนางุได้ทรงสร้างโรงเรียนขึ้นในวังซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอนในค่านอกวิธีที่ต่าง ๆ ตามแบบที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด ซึ่งนับว่าเป็นโรงเรียนสตรีที่มีแบบแผน โดยสร้างโรงเรียนขึ้นที่ริมสระน้ำใหญ่อยู่ในเขตค่านอกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามาลินีนพดารา สำหรับเหตุผลที่พระองค์ทรงสร้างโรงเรียนขึ้น เพราะพระองค์ต้องการให้พระธิดา ข้าหลวง ตลอดจนพระญาติและเจ้าจอมทูลออกขุนนาง เจ้าจอมและพระสนมได้ศึกษา เพราะจะไม่สะดวกถ้าไปศึกษาข้างนอก⁷⁰ ดังรายละเอียดกล่าวคือ

โรงเรียนนิภาคาร ในระยะเริ่มแรกของการจัดตั้งเปิดสอนชั้นมูลโดยเรียนหนังสือที่เรือนหม่อมพยอม*** ในสมัยนั้นซึ่งยังไม่ได้สร้างอาคารเรียน

⁷⁰ ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์, "ชีวิตที่อยู่ร่วมกันในวังสวนสุนันทา" วารสารศิลปวัฒนธรรม 7: 3 (มกราคม 2529): 50-51.

* พระวิมาดาเชกกรมพระสุทธสาสนีนางุ พระนามเดิมคือพระองค์เจ้าสายสวัสดิภริมย์ พระอัครชายาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดาคือ

- 1) เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร
- 2) เจ้าฟ้านภาจรจรัสศรี (สิ้นพระชนม์เมื่อทรงพระเยาว์)
- 3) เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา
- 4) เจ้าฟ้านิภาานพดล

** ที่เป็นโรงเรียนสตรีมีแบบแผนเพราะว่ามีรูปแบบของการเรียนการสอนคือมีการสร้างโรงเรียนสำหรับผู้เรียน จ้างครูมาสอนในวิชาต่างๆ ตลอดจนปรับปรุงการเรียนการสอนโดยใช้หลักสูตรของกระทรวงที่จัดขึ้นซึ่งต่างจากสถานที่เรียนในวังอื่น ๆ

*** เจ้าจอมคนหนึ่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

และโรงเรียนขึ้น และต่อมาเมื่อสร้างโรงเรียนแล้วก็ทรงย้ายนักเรียนจากบ้านหม่อม
พยอมมายังที่โรงเรียนสร้างใหม่ นักเรียนเมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ก็เรียนต่อในชั้น
มัธยมที่โรงเรียนนิภาคาร โดยที่ในระยะแรก ๆ ของการเรียนการสอนยังใช้กระดาน
ชนวนและคินสอหินและนั่งกับพื้นเรียนตามลักษณะของการเรียนในสมัยก่อน ต่อมาเมื่อใช้
แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ และก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมาใช้กระดาน เป็นต้น⁷¹

เวลาที่ใช้เรียนในโรงเรียนนิภาคารในวังสวนสุนันทา

เวลาที่ใช้เรียนจะเริ่มตั้งแต่วันจันทร์ถึงวันศุกร์ โดยแบ่งการ
เรียนการสอนเป็น 2 ช่วงเวลาคือ ช่วงเช้าและช่วงบ่าย โดยช่วงเช้าเริ่มเรียน
9.00-12.00 น. และช่วงบ่ายเรียน 13.00-15.00 น. ยกเว้นวันจันทร์และวันศุกร์
ซึ่งมีวิชาขับร้องซึ่งเรียนในช่วงเวลา 15.00-16.00 น. และภายหลังจากการสร้าง
โรงเรียนนิภาคารแล้ว การเรียนการสอนก็ใช้หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ดังกำหนด
รายวิชาที่เรียนคือ

ช่วงเช้า จะเรียน พหุเลขวิธี เลขคิโนใจ และภาษาไทย
ช่วงบ่าย จะเรียนสุขศึกษา สุขวิทยาต่าง ๆ ภาษาอังกฤษ
เป็นต้น⁷²

ครูที่สอน จะมีครูอยู่ 2 ประเภทคือ

1. ครูที่เป็นข้าหลวงในวัง
2. ครูที่มาจากข้างนอก

ครูที่อยู่ในวัง จะสอนวิชาพวก การครัว เช่น หม่อมเจ้าหญิง
แยมเยื้อน สิงหรา โดยที่การเรียนการครัวจะเรียนที่ห้องเครื่องควาและยังเรียนการทำ
กับข้าวต่าง ๆ และให้นักเรียนฝึกหัดทำด้วย นอกจากนี้นักเรียนจะต้องเรียนการทำขนม
จะไปเรียนที่ห้องเครื่องหวานโดยมี ม.ร.ว.บุญเหลือ ลดาวัลย์ เป็นผู้สอน

⁷¹ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์, ชีวิตที่อยู่รวมกันในวังสวนสุนันทา, หน้า 51-52.

⁷²สัมภาษณ์ ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์.

ครูที่มาจากภายนอก เช่น ครูจันทร์ เป็นครูสอนภาษาไทยอยู่ที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ไปรบกเกล้าให้เข้ามาสอนเป็นครูประจำและนอกจากนี้ยังมีครูอื่น ๆ เช่น ครูประพิศ ครูสมบุญ ครูสะอาด ที่กระทรวงธรรมการส่งมา^{*} ภาษาอังกฤษจ้างแหม่มมาสอนคือ มีสอาร์เซอร์ วิชาขับร้อง คุณหญิงเยี่ยม รามบัณฑิต สิทธิเศรษฐ^{**} เป็นผู้สอน สำหรับการฝีมือต่าง ๆ จะไม่มีการสอนในโรงเรียนเพราะในวังฝึกการทำการฝีมือทุกประเภท เช่น พวกเย็บปักถักร้อยต่าง ๆ แก่พวกข้าหลวง เพราะในงานพระราชพิธีต่าง ๆ งานฝีมือจะต้องทำเป็นประจำอยู่แล้ว⁷³

การเรียนการสอนในชั้นประถมศึกษานั้นเมื่อนักเรียนจะไขข้อสงสัยที่ครูภายในโรงเรียนเป็นผู้ออกข้อสอบ แต่สำหรับนักเรียนที่จะจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จะต้องสอบโดยไขข้อสอบของกระทรวงศึกษาธิการโดยไปสอบที่โรงเรียนสายปัญญา

สำหรับการอบรมค่านิยมมารยาทและคุณสมบัติของกุลสตรีนั้น พระวิมาดา เชอกรมพระสุทธาสินีนาฏ ทรงอบรมสั่งสอนให้สนใจและหมั่นฝึกฝนในกิจการอันเป็นคุณสมบัติของกุลสตรี ทรงเคร่งครัดคอระเบียบ แบบแผนในเรื่องกริยามารยาทมาก ทรงประทานการศึกษาให้วิชาความรู้และการฝีมือพร้อมทั้งอบรมกริยามารยาทอันดีงาม เรียบร้อยสมแก่กุลสตรีที่แท้จริง เพราะว่า

⁷³ สัมภาษณ์ ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์.

* กระทรวงธรรมการ

พ.ศ. 2464 เปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. 2469 เปลี่ยนชื่อกลับมาเป็นกระทรวงธรรมการเพราะว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในระยะเริ่มแรกนั้น ทรงเห็นว่าไม่ควรแยกการศึกษาออกจากวัดโดยตรงจึงทรงใช้คำว่า "ธรรมการ"

พ.ศ. 2484 เปลี่ยนกลับมาเป็นกระทรวงศึกษาธิการ

** คนเสี้ยงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

. . . เป็นที่เลื่องลือในยุคนั้นว่ากุลธิดาที่ไฉฉานเข้ามาอยู่ในสำนัก พระวิมาดาแล้วก็ท่องโคลงการอภินิหารเป็นนิจเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติสมแก่ การเป็นกุลสตรีทุกประการ คอยเหตุเป็นบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ราชการ ชั้นผู้ใหญ่และผู้มีศักดิ์ตระกูลทั้งปวงในยุคนั้นจึงนิยมส่งบุตรหลานเขาไปถวาย ทิวเพื่อให้อุปถัมภ์ เป็นจำนวนมาก. . .⁷⁴

นอกจากจะฉวยรมคานกริยามารยาทแล้ว ขาดห่วงทุกคนจะต้อง ทำงานโดยท่านจะทำงานให้ทำตลอดเวลายกเว้นช่วงที่ไปเรียน และเมื่อกลับจากโรงเรียน ก็จะให้ทุกคนมีงานทำตามหน้าที่ เพื่อเป็นการฝึกหัดเด็กให้ขยันและใช้เวลาว่างให้เป็น ประโยชน์ด้วย⁷⁵

ต่อมาภายหลังเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง โรงเรียนนิภาคาร จึงยุบเลิกไป โดยที่พวกเจ้านายบางส่วนก็เสด็จลี้ภัยอยู่ที่ประเทศอินโดนีเซีย และพวก ขาดห่วงต่าง ๆ ก็แยกย้ายกันกลับบ้าน⁷⁶ และวังสวนสุนันทาได้กลายเป็นสถานศึกษาใน ปัจจุบันคือวิทยาลัยครูสวนสุนันทา* และวิทยาลัยครูสวนกุหลาบ**

การจัดการศึกษาโรงเรียนนิภาคารในวังสวนสุนันทานั้นเป็นการ จัดการศึกษาที่จัดให้เด็กเรียนในวังได้มีความรู้ตามอัธยาศัยคือการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน โดยจัดให้มีการศึกษาในด้านวิชาการต่างๆเช่น เลข ภาษาอังกฤษ ภาษาไทย สุขวิทยา

⁷⁴ ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, สวนสุนันทา สวนสุนันทานุสรณ์เนื่องในงาน ครบรอบ 25 ปี, มพท., หน้า 9

⁷⁵ สัมภาษณ์ ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์.

⁷⁶ ละเอียก ลิมอักษร, "เมื่อ วังสวนสุนันทาเป็นสถานศึกษา" ศิลปวัฒนธรรม 7:12 (ตุลาคม 2529), หน้า 82.

นอกจากนี้แล้วผลของการทำงานทางอ้อมก็คือ ทำให้ขาดห่วงจะรักใคร่มีความ สามัคคีร่วมมือกันทำงานมากยิ่งขึ้น ซึ่งงานที่จะให้ทำได้แก่พรกงานฝีมือต่าง ๆ เช่น การเย็บ บักถักร้อยโดยแยกกันทำตามถนัดและทำตามที่บัญชีที่สั่งไว้ ว่าใครทำอะไรแล้วก็ตามนั้นๆ.

* โดยชื่อเดิมคือ สวนสุนันทาวิทยาลัย

*** ชื่อเดิมคือ โรงเรียนการเรือนพระนคร.

ตลอดจนค่านวิชาชีพรอง การเรียนการสอนนั้นได้จัดถูกต้องตามแบบของกระทรวงศึกษาธิการ คือใช้หลักสูตรการเรียนการสอนของกระทรวงแต่เวลาในการสอนนั้นจะยืดหยุ่นกว่าโรงเรียนของกระทรวงเพราะว่าเป็นโรงเรียนสตรีในวัง ถ้าหากว่าในวังมีกิจกรรมหรือมีพระราชพิธีต่าง ๆ นักเรียนก็ต้องหยุดเรียนและจะหาเวลาว่างมาเรียนทดแทน การศึกษาของสตรีในวังส่วนสุนันทานี้เมื่อนักเรียนคนใดมีความรู้และสติปัญญาดีตลอดจนมีความสนใจที่จะเรียนต่อในแขนงวิชาที่ไม่มีสอนในวัง เช่นในด้านการพยาบาลก็มาเรียนที่โรงเรียนการพยาบาลและผดุงครรภ์ได้ และถ้าหากเรียนจบแล้วจะหลุดลาออกจากการอยู่ในวังพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธสาสนีนางฎทรงอนุญาติ บางคนก็ออกมาประกอบอาชีพอยู่ภายนอกวัง หรือแม้แต่ข้าหลวงบางคนก็สามารถที่หลุดลาออกได้ ซึ่งการหลุดลาออกนี้ผู้วิจัยมีความเห็นตรงกับ ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์ ที่ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า "การที่สตรีในวังลาออกมาอยู่ข้างนอกวัง เช่นกรณีของข้าหลวงวังสุนันทานี้ก็เท่ากับว่าเป็นการเผยแพร่ความรู้สู่ภายนอกนั่นเอง เพราะบางคนก็ไปสอนตามโรงเรียนสตรีต่าง ๆ ที่มีในสมัยนั้น เช่น โรงเรียนราชินี โรงเรียนเสาวภา หรือแม้แต่โรงเรียนที่จัดขึ้นในระยะหลัง เช่น โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนสายปัญญา ตลอดจนโรงเรียนสตรีในต่างจังหวัด"⁷⁷ เป็นต้น

- การศึกษาของสตรีในวังบางขุนพรหม

วังบางขุนพรหม* เป็นวังที่ประทับของสมเด็จพระปิตุดาเจ้าสุภูมิอมารศรี และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานครสวรรค์วรพิณิตกับพระธิดาของพระองค์ไค้แก่

พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษย
 พระองค์เจ้าสุทรวงษ์วิจิตร
 พระองค์เจ้าพิสิฐสมบัติ (สิ้นพระชนม์แล้ว)
 พระองค์เจ้าจุไรรัตนศิริมาน

⁷⁷ สัมภาษณ์ ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์.

* ปัจจุบันคือธนาคารแห่งประเทศไทย.

พระองค์เจ้าจันทกานต์มี (สิ้นพระชนม์แล้ว) ⁷⁸

การศึกษาของสตรีในวังบางขุนพรหมในระยะเริ่มแรกสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงหากครูสตรีชาวต่างประเทศมาถวายอักษรแก่พระธิดาของพระองค์รวมทั้งราชวงศ์อื่น ๆ ทรงเรียนคือห้องสี่ชมพู⁷⁹ อันเป็นห้องรับแขกใหญ่ในพระบรมมหาราชวังและมีครูไทยสอนรวมอยู่ด้วยซึ่งการสอนนี้ ม.จ.หญิงมารยาทรักัญญา กิศกุล ได้กล่าวถึงการเรียนเอาไว้ว่า

. . . ครูบางคนก็สอนดี บางคนก็สอนไม่เป็น แต่ครูก็เป็นผู้ที่มีความรู้ที่ช่วยกันทุกคนเหมือนกันทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ครูภาษาไทยที่ดีที่สุดก็คือสมเด็จพระธิดาเจ้าสุทธามารศรีพระอัครราชเทวี โคปุ์ไปรกีให้อ่านหนังสือถวายทุกวัน บางทีก็ให้อ่านทั้งตอนเช้าและตอนกลางวันก่อนบรรทม หนังสือก็แล้วแต่จะไปรกีให้อ่านเรื่องอะไร ทั้งแต่หนังสือพิมพ์ จนโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ประวัตินิทาน เรื่องอ่านเล่นต่าง ๆ บางครั้งก็สนุกบางครั้งก็ไม่เข้าใจ อานานานาก็เข้าใจไปเอง ส่วนภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสนั้น ๆ ถาคอนไหนใครครูก็ไปไกลไกลถ้าครูไม่สั่งให้ทำการสอนก็เรียกว่าเรียนกันลืมเท่านั้น

79

...

⁷⁸ ลาวัญย์ โสคามระ, "วิทยาลัยในวัง" ใน ในวัง-ในวัง (กรุงเทพฯ: ไอ เอส พรินติ้งเฮาส์การพิมพ์, 2529), หน้า 118.

⁷⁹ สัมภาษณ์หม่อมเจ้าหญิงมารยาทรักัญญา กิศกุล เจ้านายสตรี 5 แขนกีน สตรีสาร 39 (8 มิถุนายน 2529), หน้า 11.

ม.จ.หญิงมารยาทรักัญญา กิศกุล พระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ซึ่งเคยเสด็จอยู่ในวังบางขุนพรหมไม่น้อยกว่า 20 ปี ได้ทรงเล่าประຫานคุณนี้ ศจใจได้ว่า "ห้องสี่ชมพูนี้ไม่ค่อยจะได้ใช้พวักเพื่อนัก นอกจากจะมีแขกสำคัญจริง ๆ หรือใช้ในพระราชพิธีเท่านั้น ทูลกระหม่อมทรงประกอบพิธีพืชม่าเพ็ญพระกุศลถวายเนื่องในวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วันที่ 1 ตุลาคม) และเนื่องในวันเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ทุกวันที่ 23 ตุลาคม) นอกจากนี้แล้วยังประกอบพิธีพืชม่าเพ็ญกุศลอุทิศแก่เจ้าคุณจอมมารคาสาลีในรัชกาลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และงานพิธีอื่น ๆ เช่นพิธีทำขวัญเคื้อนขึ้นพระอู่ เป็นต้น"

(จาก ลาวัญย์ โสคามระ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.)

หรือแม้แต่พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษยงค์ไททรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือ
ที่ระลึกพิธีเปิดศึก "สุซุมาลมารศรี" ที่โรงพยาบาลสระบุรี ก็กล่าวเกี่ยวกับการศึกษาใน
วังบางขุนพรหมถึงข้อความว่า

. . . ก่อนนั้นท่านทรงมีหลานย่า . . . เสด็จย่า ไททรงรับหลานป้า
หลานอา คือพระโอรสพระธิดาของเจ้านายพี่น้อง มาเลี้ยงหลายองค์ ที่มี
ชั้นขุนร่าวคราวเกี่ยวกับชาวเขาไม่ว่าจะทรงประทับที่ไททรงหากฐมาสอน
หลาน ๆ และพวกชาวหลวงทุกแห่ง พอถึงพวกชาวเขาให้เรียนภาษาอังกฤษ
ทุก . . . องค์เล็ก ที่สิริสมสมัยนั้นเรียนตั้งแต่อายุ 6-7 ปี นอกจากนี้ยังมี
หม่อมเจ้าหญิงมารยาตภักฎญา ทิศกุล และหม่อมเจ้าหญิงสรรทางค์ มีพลวรรณ
เรียนควย ในการเรียนเป็นภาษาอังกฤษไม่เคยแปลเป็นภาษาไทยเลย. . .⁸⁰

ในการเรียนที่วังบางขุนพรหมนั้น นักเรียนสตรีจะเป็นพวกพระญาติ
ตลอดจนข้าหลวงในวังโดยจะสอนตั้งแต่เด็ก ๆ และในการเรียนการสอนนั้นจะใช้แต่ภาษา
อังกฤษในการสอน โดยครูที่สอนนั้นก็แล้วแต่จะหาได้เช่น จ้างครูชาวอังกฤษ ครูเยอรมัน
มีทั้งที่เรียนจบปริญญา และพวกไม่ได้เรียนเพราะจะได้ฝึกภาษาให้แก่นักเรียนที่วัง

⁸⁰ ลาวัญย์ โขทามระ, ในวัง-ในวัง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเคียนสตรี, 2529), หน้า 110-115.

* คือสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุซุมาลมารศรี นั้นเอง ในสมัยก่อนที่พระองค์ประทับ
อยู่ในวังสวนกุหลาบนั้นพระองค์ทรงจัดที่เรียนสำหรับกุลสตรีอยู่ที่สวนนกไม้อันเป็นที่ประทับของ
พระองค์และพระราชธิดาอยู่ในพระราชวังกุหลาบ เริ่มเรียนแต่เช้า นักเรียนได้แก่พวกพระราช
ธิดาและพระญาติ ตลอดจนข้าหลวง โดยนักเรียนจะต้องใส่รองเท้าและกางร่มและเล็ก
เรียนในเวลาเย็น พระองค์ทรงสนพระทัยในคานถักนิตยศาสตร์และทรงสามารถนิพนธ์โคลง
ฉันทต่าง ๆ ได้ดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทรงมีตำแหน่ง
ราชเลขาธุการในพระองค์มาตั้งแต่ พ.ศ. 2439 มาจนถึง พ.ศ. 2446-2447 สตรีในสำนัก
ของพระองค์จึงชอบหนังสือทั้งการอ่าน การเขียนนอกไปจากการฝีมือสมัยใหม่แบบยุโรป เช่น
การถักไหมพรม (นิตติ้ง แทตติง และโครเชต์)
(เสงี่ยม คุณพาวาส, ราชประเพณีในสมเด็จพระปิยมหาราช (พระนคร: โรงพิมพ์
มหาวิชัย, 2512), หน้า 496-997.

บางขุนพรหม และนอกจากสอนภาษาแล้วยังให้ครูชาวตะวันตก* สอนในค่านการเข้าสังคมแบบตะวันตก เช่นการรับประทานอาหารหรือแม้แต่การกินน้ำชา¹¹⁴ เป็นต้น นอกจากนี้การเรียนในค่านอักษรวิเชียรแล้ว ภายในวังยังฝึกหัดศึกษามารยาทแบบ "ชาววัง" โดยให้ผู้เรียนรู้จากของจริงและเรียนรู้จากการสังเกต และฝึกให้ควย เช่น ในค่านการเชิญหีบหมาก กังคำเล่าของหม่อมเจ้าหญิงมารยาทรักัญญา ว่า

. . . การเชิญหีบหมากมีประโยชน์มาก ถือเป็นคนที่เห็นได้ชัดกับฉันคือ ถ้าเสด็จไปไหนทองตามเสด็จไปควย ฉันถือหีบหมากและบวพระโอบุรุษทองตั้งแต่อายุ 6 ขวบ ไครูก็จเจ้านายชั้นพระบรมวงศ์ทุกพระองค์... ผู้ที่ถูกเลือกให้ตามเสด็จมักเป็นเด็กและเชื้อพระวงศ์ เพราะจะเอาไปเบียดูไกล ๆ เจ้านาย ไม่มีใครรังเกียจ คนตามเสด็จที่ก็จะทองหุไว ๆ ทุาใจ ขวางขวางเกตุ คลองและ เลียงตัวเองไค เวลาเขาที่คุ้มชั้นรุจักเลือกหนึ่งไม่ไหเกะกะไหเจ้านายมองเห็นและเรียกไคในเวลาที่ต้องการ. . .⁸¹

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าลักษณะการเรียนการสอนในวังบางขุนพรหมจะมีลักษณะ

1. การจัดการเรียนจะเป็นเฉพาะพระ ชีคาของพระเจ้าบรมวงศ์ เชอกรมพระนครสวรรค์พินิตและพระญาติ ตลอดจนเจ้านายที่สำคัญๆ เท่านั้น
2. การเรียนการสอนจะทรงจ้างครูมาสอน เช่นครูภาษาอังกฤษ ครูสอนฝรั่งเศส ซึ่งเป็นชาวต่างประเทศ และมีครูสอนภาษาไทยควย
3. การเรียนการสอนจะไม่กำหนดตายตัวว่าจะเรียนอะไร ช่วงไหนบ้าง แต่มีการเปลี่ยนแปลงไคตามความเหมาะสม
4. ค่านหนังสือหรือแบบเรียนก็แล้วแต่ที่ครูจะสอนหรือแล้วแต่พระนางเจ้าสุชมลมารศรีเป็นผู้กำหนด

⁸¹ สตรีสาร สัมภาษณ์หม่อมเจ้าหญิงมารยาทรักัญญา ศึกษกุล เจ้านายสตรี 5 แขนคิน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-12.

ครูที่สมเด็จพระปิณฑาเจ้าสุชมลมารศรีทรงจ้างนั้นจะเลือกแต่เฉพาะครูสตรี เพราะทรงเห็นว่าเด็กที่เรียนในวังบางขุนพรหมจะมีแต่สตรีจำนวนมาก และเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาค่านผู้สาวควย (จาก ลาวณย์ โสตามระ, เรื่องเดียวกัน).

5. ลักษณะของการเรียนจะเป็นลักษณะยืดหยุ่น คือไม่กำหนดตายตัวว่าจะเรียนอะไร (จากข้อ 3) และสถานที่เรียนก็ไม่ต้องใช่แต่ภายในห้องเรียน ทรงใช้ทุกสถานที่ที่เป็นห้องเรียน เช่น การเสด็จประพาสก็นำครูไปสอนด้วย หรือแม้แต่การเชิญแขกมา โดยให้นักเรียนฝึกปฏิบัติจาก "ของจริง" รู้จักสังเกต และรู้จักการเข้าสมาคม เป็นต้น

นอกจากนี้หากจะศึกษาสภาพความเป็นอยู่ภายในวังบางขุนพรหมนั้น จากข้อเขียนของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริวิรัตนบุษยง ไถ่กล่าว

เสด็จยามค่ำทรงเลี้ยงดูคุณอย่างพุ่มเพ็ญหรือทราเพียงแต่กินอิ่มนอนหลับ และใคร่เรียนหนังสือ ทุกแห่งที่เคยประทับอยู่จะมีครูค้ำมาสอนหนังสือ นอกจากนี้ก็ประทานเงินเดือน เลื่อนมา ของแต่งตัวเล็ก ๆ น้อย ๆ เรียกไถ่ว่าอยู่ไถ่ ควบความรักและความกตัญญูเท่านั้น⁸²

พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรีทรงสนพระทัยทางด้านอักษรศาสตร์มาก คังนั้นพระองค์ทรงจัดการศึกษาให้แก่พวกพระบรมประยูรญาติขึ้นในวังบางขุนพรหมโดยไม่ต้องไปเรียนยังโรงเรียนต่าง ๆ ซึ่งตั้งขึ้นแล้วในสมัยนั้น

- การศึกษาของสตรีในวังสวนกุหลาบ

วังสวนกุหลาบ เป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นสำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอัญญาองค์เคชาวช โดยสร้างพระตำหนักขึ้นที่ในพระราชวังสวนกุหลาบตรงถนนในพร เพราะพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระโอรสทรงศึกษาราชการอยู่ใกล้กับพระองค์ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ขยายวังสวนกุหลาบให้กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม และสมเด็จพระเจ้าฟ้าอัญญาองค์เคชาวชทรงประทับอยู่ในวังนี้ตลอดพระชนม์ชีพ

⁸² ลาวัญย์ โขตามระ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

* ปัจจุบันคือถนนอุททอง.

ในวังสวนกุหลาบจะมีโรงเรียนสำหรับข้าราชการพลอกจน
พวกนางข้าหลวงต่าง ๆ คั้งนั้นในวังสวนกุหลาบนี้จึงมีโรงเรียนสำหรับสตรี และโรงเรียน
สำหรับผู้ชายแยกกันต่างหาก

การศึกษาภายในวังสวนกุหลาบ*

วังสวนกุหลาบจะมีนักเรียนชายเรียนอยู่ประมาณ 100 คน
และนักเรียนหญิงประมาณ 60 คน และจะมีที่พักที่เรียกว่า "เรือนนอน" แยกกันด้วยทั้ง
หญิงและชาย และนอกจากแยกกันเรียนต่างหากไม่ยุ่งเกี่ยวกับโดยนักเรียนชายจะเรียนใน
คานการทหาร ปีกทหาร เช่น ทหารบก ทหารเรือและตำรวจ โดยที่เด็กเลือกฝึกตาม
แต่ความสนใจ โดยมีเจ้านายที่เป็นเชื้อพระวงศ์เป็นผู้ฝึกหัดให้ จุดเน้นของการศึกษาของ
เด็กชายในวังสวนกุหลาบก็เพื่อที่จะมุ่งฝึกหัดให้เป็นทหาร

การศึกษาของสตรีในวังสวนกุหลาบ

การศึกษาของสตรีในวังสวนกุหลาบนี้มีได้เน้นในคานอักษรวิธี
เช่นเรียนเลข ภาษาไทย หรือภาษาอังกฤษ ฯลฯ แต่ก็มีการสอนบ้างเช่นสอน
อ่านหนังสือตามมูลบทบรรพกิจบ้าง เพื่อให้อ่านออกเขียนได้เท่านั้น ส่วนพระธิดาหรือ
เชื้อพระวงศ์ที่เป็นสตรีก็จะเรียนภาษาอังกฤษเพิ่มเติม จุดประสงค์หลักในการให้สตรีได้
ศึกษาพลอกจนเรียนปฏิบัติในคานการฝีมือต่าง ๆ โดยเฉพาะคานการละคร จะเน้นมากใน
คานการฝึกหัด เพราะในวังนี้จะได้ชื่อว่า เป็นวังที่เตรียมสตรีในคานการละครไว้สำหรับ
"รับแขกบ้านแขกเมือง" และพลอกจนละครสำหรับแสดงในพระบรมมหาราชวัง โดยการศึกษา
ของสตรีจะมีเวลาเรียนคั้งนี้คือ

เวลาว่าง ถึง 8.00 นาฬิกา จะหัดละคร (แล้วจะพักทานอาหารเช้า และ
อาบน้ำพักนอน)

10.00 นาฬิกา หัดเย็บปัก เช่น ปักสิ่ง เครื่องละคร

* สัมภาษณ์ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์ เสนี, 29 ตุลาคม 2529.

- 11.00 นาฬิกา เวียนท่าขนม เช่น ขนมจีบ บั๊นลือ ตลอดจน
ขนมไทยต่าง ๆ
- 12.00-14.00 นาฬิกา ช่วงพักกลางวัน
- 14.00-16.00 นาฬิกา หักรำลคร
พักแล้วอาบน้ำแล้วทานอาหารพร้อมกันใน
เวลา 2 หุ่
- 21.00 นาฬิกา หักรำลคร
- 22.00 นาฬิกา อบรมค่านภரிய่าง แล้วสอนสวดมนต์ก่อนไปนอน

ครูที่สอนนั้นจะเป็นพวกชาววัง เช่น หม่อมเจ้านาย และพวกหม่อมในสมเด็จพระยาต่าง ๆ โดยที่เด็กหญิงที่อยู่ในวังนี้จะมีคุณท้าวผู้ใหญ่ หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ควบคุมความประพฤติ การที่อยู่กับผู้ใหญ่เหล่านี้ก็เท่ากับผู้ใหญ่คอยสอนในค่านการ เขาสังคม สอนในค่านการ ประกณอาชีพไปค้วย ซึ่งสตรีที่อยู่ในวังส่วนฤหลานนี้จะเก่งในค่านการลครมากเพราะฝึกหัด มาตั้งแต่เด็กจนโต เป็นต้น

การศึกษาในวังนั้น นอกจากวังเหล่านี้แล้วยังมีวังอื่น ๆ อีกที่จัดการศึกษา ให้แก่สตรี เช่นวังเทเวศน์ วังบูรพา ฯลฯ อีกค้วย

2. การศึกษาของสตรีในระบบโรงเรียน

การศึกษาของสตรีในระบบโรงเรียนนี้นับว่าเป็นครั้งแรกที่สตรีได้รับการ ศึกษาอย่างมีแบบแผน โดยโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นในสมัยนี้มีทั้งโรงเรียน ของมิชชันนารี โรงเรียนของรัฐบาลและโรงเรียนที่สมเด็จพระศรีทศรินทราบรมราชินีนาถจัดตั้งขึ้น ดังนี้คือ

โรงเรียนกุลสตรีวังหลังหรือโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย

โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย เป็นโรงเรียนสตรีจัดตั้งขึ้นโดยพวก มิชชันนารีภายใต้โปรแตสแตนท์ เริ่มตั้ง พ.ศ. 2397 เมื่อนางแคท บิช บลัดเลย์ (Mrs. Dan Beach Bladley) ได้เข้ามาและจัดการสอนหนังสือโดยสอน เด็กหญิงขึ้นที่บ้าน ในระยะ เริ่มแรกมีเด็กหญิงมาเรียน 9 คน และจ้างครูมาสอนเลข อ่าน และเขียน ส่วนตัวท่านเอง สอน ค่าน ร้องเพลงและพระคัมภีร์

ต่อมา พ.ศ.2411 แสเวียต เอ็ม เฮาส์ (Mrs. Harriet M. House) ได้รวบรวมเด็กหญิงจัดสอนอ่าน เขียน คัมภีร์ศาสนาคริสต์ ตลอดจนเย็บปักถักร้อย และฝึกหัดเด็กเหล่านี้เย็บเสื้อผ้าสำหรับนักเรียนชายในโรงเรียนประจำด้วย

พ.ศ.2414-2415 นางเฮาส์ได้กลับไปพักผ่อนที่สหรัฐอเมริกาและได้ผูกซึกชวนตามโบสถ์ต่าง ๆ จนสามารถทำให้กลุ่มสตรีในรัฐนิวยอร์กรวบรวมกันจัดตั้ง Troy Branch of the Women's Board ทุนได้ 3,000 เหรียญ เพื่อนำมาสร้างโรงเรียนสตรีขึ้นในกรุงเทพฯ โดยเรียกชื่อโรงเรียนที่จัดตั้งว่าโรงเรียนสตรี แสเวียต เอ็ม เฮาส์ (Harriet M. House School for Girls) แต่ในไทยจะเรียกว่า "โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง"⁸³ และได้เปิดโรงเรียนเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ.2417 มีนักเรียนประจำ 6 คน และนักเรียนไป-กลับอีก 1 คน เมื่อแรกตั้งโรงเรียน⁸³ นอกจากนี้นางเฮาส์ได้นำครุมาด้วยคือนางสาวอารี เบลลา เอนเคอร์สัน โดยสอนวิชาภาษาอังกฤษ การฝีมือ เย็บปักถักร้อย

ใน พ.ศ.2418 นางสาวคาริงตัน ได้เข้ามาจัดการเรียนการสอนและเป็นผูดูแลโรงเรียน ต่อมา ศาสนาจารย์ และ นางเฮาส์ได้เดินทางกลับสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ.2424 และได้มีงานฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งตั้งมาครบ 100 ปี โรงเรียนวังหลังได้เข้าร่วมออกงานในประจำหลวงที่จัดเป็นร้านฝ้ายในงานแสดงศิลปหัตถกรรมที่เป็นงานฝีมือของนักเรียนและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาซื้อไว้ทั้งหมด⁸⁴

⁸³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507, หน้า 100.

⁸⁴ ตาค ประทีปเสน, โรงเรียนกุลสตรีวังหลังกับแหม่มโคล, หน้า 5.

* โรงเรียนที่นางแมทธิวจัดตั้งขึ้นที่วัดมหรณพาราม

** เรียกตามสถานที่ที่โรงเรียนตั้งอยู่ คือตำบลซึ่งเคยเป็นที่ตั้งพระบรมมหาราชวังบรรสถานทิมุข หรือพระราชวังหลัง.

นับตั้งแต่โรงเรียนวังหลังได้ดำเนินการมาโรงเรียนเจริญขึ้น
บ้างในปี พ.ศ. 2424 นักเรียนได้เพิ่มขึ้นเป็น 20 คน ประกอบกับฐานะทางการเงินของ
โรงเรียนอยู่ในขั้นลำบาก โรงเรียนขาดทุนมากคือมีรายรับเพียง 40 ดอลลาร์ มีรายจ่าย
ถึง 490 ดอลลาร์⁸⁵ และต่อมาได้มีครูไทยผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้ช่วยครูชาวอเมริกันได้ทำให้
โรงเรียนเจริญรุ่งเรืองขึ้น คือนางทวนเป็นผู้ที่มีความสามารถทั้งในการสอนหนังสือและ
การอบรมเด็ก ภัยพิบัตินี้จึงทำให้ผู้มีบุตรหลานเข้ามาเรียนในโรงเรียนนี้กันมากขึ้น ครู
อเมริกันมีความยินดีที่จะรับนักเรียนที่เพิ่มเหล่านั้น โดยเฉพาะนักเรียนที่สัญญาว่าจะเรียน
อยู่ถึง 3 ปี หรือ 5 ปี และไม่เพียงแต่จะสอนหนังสือให้โดยไม่มีค่าเล่าเรียนแต่ยังหา
เครื่องนุ่งห่มให้ด้วย⁸⁶ และเมื่อนางสาวเอ็ดนา ซาราห์ โคล* (Miss Edna Sarah
Cole) เป็นมิชชันนารีสตรีชาวอเมริกัน เป็นผู้มียุทธศาสตร์สำคัญมากในการยกฐานะของ
สตรีให้มีการศึกษาสูงขึ้นต่อจากนางเฮาส์ โดยมีเจตนาแรงกล้าที่จะให้นักเรียนของเธอ
ได้รับการศึกษาสูงที่สุดที่จะเป็นประโยชน์ต่อประเทศไทย⁸⁷ นักเรียนที่เรียนจะต้องมี
ความรู้ทางด้านวิชาการและในขณะเดียวกัน นักเรียนทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดต้อง
รู้จักทำงานดูแลบ้านเรือน ทำครัว เย็บปักถักร้อย ฯลฯ ก็จะต้องรู้ทั้งวิชาการและการฝีมือ
มีการสอนทำอาหารตามแบบตะวันตกเป็นครั้งแรก⁸⁸ และกิจการก็ได้ดำเนินเรื่อยมาและ
พยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานของโรงเรียนเสียใหม่คือ

1) เลิกรับนักเรียนกินอยู่ประจำฟรี นักเรียนจะต้องเสียเงิน
เดือนละ 5 บาท : คน เพื่อเป็นค่าอาหารและค่าที่พัก

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁷ แคนเนท อี แวนส์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย, หน้า 45.

⁸⁸ สุนิตย์ แสงชา, "บทบาทมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในการจัดการศึกษาภาค
เอกชนในประเทศไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2317-1475" (ปริญญาโททางการศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2527), หน้า 36.

* เคยเป็นครูสตรีที่โรงเรียนพระราชชายาหรือโรงเรียนคาราวินาลัย.

2) หากครูที่มีความรู้และความสามารถมาสอนในโรงเรียน⁸⁹

การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ทำให้ผู้ปกครองนักเรียนไม่พอใจและบางคนก็หาลูกหลานของตนออกจากโรงเรียนเหลือนักเรียนเพียง 16 คน แต่เอคนโคคก็มิได้ย่อท้อได้จัดการเรียนการสอนต่อไป⁹⁰ และทางคณาธิการเรียนการสอนสมัยที่เอคนาโคลมาปฏิบัติงานนี้จัดการสอนโดยแบ่งเป็น 9 ชั้นเรียน วันละ 8 ชั่วโมง มีครูประจำชั้นสอนทุกวิชา ครูชาวอเมริกันสอนวิชาภาษาอังกฤษและเลขชั้นสูง มีการสอบไล่และเลื่อนชั้นทุกปีโดยมีเจ้าพนักงานทางราชการมาสอบให้ที่โรงเรียน⁹¹ และในปี พ.ศ.2430 ทางโรงเรียนจัดให้มีการสอบไล่นักเรียนที่จบชั้นสูงสุดของโรงเรียนเป็นครั้งแรก โรงเรียนสตรีโดยทั่วไปยังมีน้อยและยังสอนไม่ถึงหลักสูตรมัธยม โรงเรียนสตรีวังหลังได้ส่งนักเรียนชั้นสูงสุดของโรงเรียนตอนนั้นมีอยู่ 4 คน เขารวมสอบกับนักเรียนชายรวม 200 คน ปรากฏว่านักเรียนสตรีเหล่านั้นสามารถสอบไล่ผ่าน 3 คน* และได้รับรางวัลของกระทรวงธรรมการ 2 รางวัลก็คือทางคณาธิการไทยและเขียนอังกฤษ ซึ่งนำชื่อเสียงมาสู่โรงเรียนเป็นอันมาก การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนไม่ใช่เฉพาะในห้องเรียนเท่านั้น โรงเรียนยังจัดพานักเรียนไปทัศนศึกษา และทัศนศึกษานอกสถานที่เป็นครั้งคราว เนื่องจากที่ตั้งของโรงเรียนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ก็มักจะล่องเรือไปตามลำคลอง และมีการติดตามความรู้กันด้วยในระหว่างการเดินทาง⁹² จะเห็นว่าวิธีการสอนเป็นแบบการสอนสมัยใหม่เพราะเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรง โดยให้รู้จักการสังเกตและฝึกหัดการคิดด้วย

⁸⁹ แคนเนท อี แวนส์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

⁹⁰ เสทีอน สุภโสภณ, ประวัติโรงเรียนราษฎร์ในเมืองไทยและทำเนียบโรงเรียนราษฎร์, หน้า 64.

⁹¹ ตาค ประทีปเสน, โรงเรียนกุลสตรีวังหลังกับหม่อมโคลด์, หน้า 20.

⁹² สุนิทยุ์ แสงซ่า, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

* มีคนหนึ่งได้รับรางวัลเกียรตินิยมเท่ากับนักเรียนชายคือนางสาวตาค ประทีปเสน.

นอกจากนี้แล้วยังฝึกหัดให้นักเรียนรู้จักการปฏิบัติจริง เช่นการ
จัดห้องเรียน ห้องนอน ห้องรับประทานอาหาร จัดโต๊ะอาหาร ล้างถ้วยชามโดยมีครูชาว
อเมริกันและครูไทยผลัดเปลี่ยนกันดูแลนักเรียนโดยกำหนดว่าไม่ให้นักเรียนใช้เวลามากกว่า
20 นาที ต่อวัน⁹³

การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนวังหลังสมัยที่เอคณา โคลด์
จัดการศึกษาอยู่นั้นโรงเรียนมีชื่อเสียงและเป็นที่ไว้วางใจในหมู่เจ้านายชั้นสูงและบุคคล
สำคัญทั่วไปในเวลานั้นมีบรรดาเชื้อพระวงศ์และขุนนางข้าราชการได้พากันส่งพระธิดาและ
บุตรมาเป็นนักเรียนของโรงเรียนวังหลังกันมากขึ้น โดยเฉพาะพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม
พระนราธิปประพันธุพงศ์เป็นเจ้านายพระองค์แรกที่เห็นความสำคัญของการศึกษาฝ่ายสตรี
ว่าสำคัญเท่ากับบุรุษและทรงยินยอมให้พระธิดาองค์ใหญ่คือหม่อมเจ้าหญิงพรหมพิมล วรวรรม
ของพระองค์มาศึกษาเล่าเรียนกับบุตรหลานคนสามัญโดยไม่รังเกียจเรื่องศักดิ์วงศ์ตระกูล
การกระทำของพระองค์ทำให้ต่อมามีเจ้านายและบุคคลสำคัญอื่น ๆ เป็นอันมากพากันส่ง
พระธิดาและบุตรเข้ามาเป็นนักเรียนโรงเรียนนี้ อาทิเช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่น
ราชศักดิ์สโมสร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ พระเจ้าบรม
วงศ์เธอกรมหมื่นพิทักษ์ประวัติ และพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสาย สนิทวงศ์ ฯลฯ⁹⁴
นับเป็นครั้งแรกที่เริ่มความสัมพันธ์ระหว่างสามัญชนกับเจ้านายข้าราชการที่ได้ศึกษาร่วม
โรงเรียนเดียวกัน ซึ่งความนิยมต่อโรงเรียนอาจเป็นเพราะ

1) ความสำเร็จในการปรับปรุงด้านการบริหารโรงเรียน
เพื่อฐานะทางการเงินของโรงเรียนจนมีฐานะมั่นคง

2) มีการกำหนดนโยบายของโรงเรียน เช่น

2.1) จัดให้ศึกษาพร้อมด้วยองค์ 4 คือ พุทธิศึกษา ให้ความ
ความรู้ในทักษะทั้งสี่ ได้แก่ อ่าน เขียน ทั้งวิชาภาษาไทยและภาษาอังกฤษ และวิชาคำนวณ
และวิทยาศาสตร์เบื้องต้น วิชาแม่บ้าน การครัวการประกอบอาหารทั้งไทยและฝรั่ง และ
วิชาเย็บปักถักร้อย

⁹³ ทาค ประทีปเสน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 39-41.

⁹⁴ เสห์ทอน สุภโสภณ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

จริยศึกษาคือมีการสอนพระคัมภีร์ อบรมให้มีศีลธรรมและคุณธรรม รู้จักกริยามารยาทของกุลสตรีทั้งแบบไทยและแบบตะวันตก รู้จักการดำเนินชีวิตอย่างประหยัดในการแต่งกาย และการใช้เงิน รู้จักการอยู่รวมกันอย่างประชาธิปไตยในระหว่างบุคคลที่มีฐานะแตกต่างกัน รู้จักรวมกันรับผิดชอบในการปฏิบัติงาน เป็นกลุ่มและรายบุคคล

พลศึกษา เช่นมีการออกกำลังกายและระเบียบ

วินัยต่าง ๆ

หัตถศึกษา เปิดหัตถ์ให้มีการทำงานของกุลสตรี เช่นงานแม่บ้าน เป็นต้น

2.2) จัดการเรียนการสอนแบบใหม่ และให้มีการยกระดับทางวิชาการของโรงเรียนหญิงให้เท่ากับโรงเรียนชาย เช่นส่งนักเรียนหญิงของโรงเรียนเข้าสอบไล่ประโยค 2 ในพ.ศ.2446 เป็นรุ่นแรก เป็นต้น

3) การดำเนินงานของโรงเรียน สร้างคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ และทำให้ชื่อเสียงของโรงเรียนเป็นที่รู้จักคือ

3.1) การที่โรงเรียนประสบความสำเร็จในการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนเป็นครั้งแรก (เนื่องในคราวที่กรุงเทพฯมีอายุครบ 100 ปี) ซึ่งทำให้ชื่อเสียงของโรงเรียนเป็นที่รู้จักในหมูชนชั้นสูง โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยมาก

3.2) ความสำเร็จในการช่วยเหลือในการทอนรับและงานสโมสรเลี้ยงรับรองพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งรัสเซีย และเจ้าชายยอร์ช มาเยือนประเทศไทย ในพ.ศ.2434 และ เคาณแห่งตุลิน จากประเทศอิตาลีเมื่อ พ.ศ.2441 ซึ่งการช่วยเหลืองานครั้งนี้สร้างความพอพระทัยให้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่งที่เด็กผู้หญิงชาวไทยมีความรู้ โดยเฉพาะภาษาจนสามารถใช้การได้⁹⁵

3.3) ใ้ช่วยเหลือแก่รัฐบาลในการผลิตครูสตรี ทั้งนี้เนื่องจากว่ารัฐบาลขาดแคลนครูและผู้บริหารการศึกษาที่จะพัฒนาการศึกษาในระยะแรก

⁹⁵ ว่างเดียวกัน.

นอกจากนี้แล้วนักเรียนที่จบการศึกษาจากโรงเรียนยังออกเป็นครูโรงเรียนต่าง ๆ ซึ่งช่วยเผยแพร่การศึกษาของสตรีด้วย

และใน พ.ศ.2450 โรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้เปิดสอนวิชาอนุบาลแก่เด็กเป็นครั้งแรกโดยมีนางสาวอรุณ (ต่อมาเป็นคุณหญิงเมฆาวดี) เป็นครูสอน⁹⁶

พ.ศ.2459 โรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้จัดตั้งกองลูกเสือหญิง (Girl Scout หรือ Girl Guide) ขึ้นในโรงเรียนตั้งค้ำกลาวของนางสาวหญิงโชติกเสถียร นักเรียนลูกเสือหญิงคนหนึ่งกล่าวว่า

. . . เวลาที่สถานที่จัดตั้งโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยซึ่งชื่อไว้แล้ว . . . ทุกคราที่อาจารย์พานักเรียนไปเที่ยวก็มักจะพาไปที่นี่ เวลาลงเรือจ้างออกจากวังหลัง เพื่อฝึกหัด Scout ในชั้นมี มีส แมคคอร์ค เป็นผู้นำ . . . เราช่วยกันขนข้าวของ สามโมงเย็นก็ลงมือทานอาหาร สามทุ่มนอน และสามโมงเช้าเราเรียน. . .⁹⁷

วิชาที่เรียนคือ

- 1) วิชาพฤกษศาสตร์ เป็นวิชาเพาะเมล็ดพืชผัก ดอกไม้ มันฝรั่งและหัวหอม
- 2) วิชาปฐมพยาบาล ช่วยคนเป็นลม วิธีพันผ้าพันแผลและเข้าเฝือก
- 3) วิชาทำกับข้าวหุงข้าว

ต่อมาจะขอมกฎของ Girl Scout ตามนัยที่ว่า "Seek beauty presume knowledge" คือพยายามหาความงามในทุกสิ่งทุกอย่างที่คนประพศติโดยมีความสุภาพ อ่อนโยนอารี หากความรู้เพื่อเป็นประโยชน์แก่ส่วนตัวและส่วนรวม และทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมและส่วนรวม⁹⁸

⁹⁶ วัฒนาวิทยาลัย ใน จุลสารสมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย 3: 2 (มีนาคม 2529), ไม่ปรากฏหน้า.

⁹⁷ ทาค ประทีปเสน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-25.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน.

ตารางที่ 3 แสดงชื่อ หน้าที่การงานและโรงเรียนของครูสตรีที่จบจากโรงเรียนกุลสตรี
วังหลัง

ชื่อ - นามสกุล	หน้าที่การงาน	โรงเรียนที่ทำการสอน
หม่อมเจ้าสุชศรีสมร เกษมศรี	เจ้าของ-อาจารย์ใหญ่	เขมะสิริอนุสรณ์
หม่อมราชวงศ์เคื่อง สนิทวงศ์	อาจารย์ใหญ่	สายปัญญา
ครูทิม	อาจารย์ใหญ่	สตรีวิทยา
ครูหนอม ประสาท	เจ้าของ-ผู้จัดการ	หัดสิงหเสนี
ครูรพีมา (เอื้อน)	เจ้าของ	ศิษย์วัฒนา
ครูสาย	ครูใหญ่	สตรีศรีวิภา
ครูเชิญ ทิศลยบุตร	ครูใหญ่	สตรีวรนาถ
ครูสง่า อินทรเสน	ครู	ราชินี
ครูเทียมเพชร	ครู	ราชินี
ครูทิศ	ครู	ราชินี
ครูกิมชอก สุทธิคำ	ครู	นkundkrum
ครูปลีก อนุวงศ์	ครู	อนุกุลครูณี
ครูสุศสวาท วัชรเสถียร	ครู	ศึกษาวิทยา

ที่มา : คัดแปลงจาก เสถียร สุภโสภณ, ประวัติและทำเนียบโรงเรียนราษฎร์
(พระนคร: สิวพร, 2514), หน้า 69.

ต่อมาโรงเรียนมีนักเรียนมากขึ้น ก็ไต่ย้ายไปอยู่ที่ใหม่ที่ตำบล
บางกะปิ พ.ศ. 2464 (ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยปัจจุบัน) ในการย้ายโรงเรียน
ครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากครู ศิษย์เก่า ตลอดจนข้าราชการผู้ใหญ่ หอคำ คหบดี ทั้งชาว
ไทยและต่างประเทศได้ร่วมกันบริจาคเงินสร้างอาคาร 85,000 บาท⁹⁹

⁹⁹เสถียร สุภโสภณ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

- โรงเรียนสุนันทาลัย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงสร้างโรงเรียนแห่งแรกคือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้นในพระบรมมหาราชวัง แต่โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนสำหรับเด็กชาย ต่อมาเมื่อพระองค์มีพระราชปรารภที่จะสร้างโรงเรียนสตรีขึ้นเพื่อให้สตรีได้ศึกษาบ้างจึงสร้างโรงเรียนเมื่อ พ.ศ.2431 และเริ่มเปิดสอนครั้งแรกเมื่อวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ.2431 โดยนักเรียนรุ่นแรกของโรงเรียนสุนันทาลัยเป็นนักเรียนของโรงเรียนพระราชวังนันทอุทยาน¹⁰⁰ หรือที่บางครั้งเรียกว่าโรงเรียนสวนอนันต์ สมเด็จพระยาค้ำจวงราชานุภาพโปรดให้ย้ายโรงเรียนสวนอนันต์มาอยู่ที่โรงเรียนสุนันทาลัย

¹⁰⁰ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2325-2453 กานสังคม พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: อมรรการพิมพ์, 2527), หน้า 331.

โรงเรียนนันทอุทยาน ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2424 โดยมีนายแพทย์ เอสจีแมกฟาร์แลนด์ (S.G.Mc.Farland) ชาวอเมริกันเป็นอาจารย์ใหญ่และเป็นผู้บริหารการสอน โดยมีคณะกรรมการจัดการของโรงเรียนประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์และข้าราชการชั้นสูง จุดมุ่งหมายของการจัดตั้งโรงเรียนนี้เพื่อฝึกหัดความรู้ อานเขียน แปลภาษาอังกฤษโดยเฉพาะจนถึงระดับความรู้พอแก่การใช้ในราชการ เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนแบบตะวันตก เน้นทักษะการแสดงออกและการทดลองปฏิบัติราชการ คำนวณและความรู้วิชาการวิทยาศาสตร์พื้นฐาน เลข ตลอดจนการทำบัญชี ครูผู้สอนส่วนใหญ่เป็นชาวตะวันตก จะมีครูไทยบ้างก็จะต้องเป็นผู้ที่เคยศึกษาภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ไม่จากโรงเรียนอัสสัมชัญก็ต้องจบจากต่างประเทศ นักเรียนที่สมัครในโรงเรียนนี้รับ 60 คน โดยจะต้องเป็นเชื้อสายพระราชวงศ์หรือขุนนางมีตระกูลจำนวน 50 คน ที่เหลืออีก 10 คน ขณะที่นักเรียนโรงเรียนนี้เริ่มลดลงเรื่อย ๆ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการสร้างโรงเรียนสตรีในระยะแรก จึงให้ครูที่โรงเรียนสวนอนันต์ย้ายมาสอนที่โรงเรียนสุนันทาลัย และย้ายนักเรียนมาด้วย ในระยะแรก ๆ เริ่มโรงเรียนสุนันทาลัยจึงมีนักเรียนชายมาเรียนด้วย และต่อมาเลิกรับนักเรียนชาย จึงเป็นโรงเรียนสตรี (วารุณี โอสธามย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475" วิทยานิพนธ์ปริญญาามหบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 59

พ.ศ. 2433 โรงเรียนพระราชวังนั้นหยุดยกานได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นโรงเรียนสุนันทาลัย เพราะนักเรียนที่จะเข้าเรียนจะต้องรู้ภาษาไทยอ่านออกเขียนได้แล้วจึงจะรับ

ต่อมาเมื่อโรงเรียนเลิกรับเด็กชายและรับเด็กนักเรียนหญิงเข้ามาเรียนแทนโรงเรียนนี้จึงเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีซึ่งผู้ที่เข้ามาเรียนส่วนมากจะมีแต่บรรดาเชื้อพระวงศ์หรือพวกลูกขุนนางและข้าหลวงต่าง ๆ ดังเช่น คุณหญิงสินสุพรรณสมบัติได้เขียนไว้ในหนังสืออนุสรณ์ 80 ปี โรงเรียนราชินี ตอนหนึ่งว่า

. . . โรงเรียนสุนันทาลัยในสมัยนั้นเป็นโรงเรียนสตรีชั้นสูง พระพุทธเจ้าหลวงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้นเพื่อพระธิดา เจ้านายและบุตรข้าราชการที่เรียกว่าขุนนางโดยเจษฎะ มีครูหญิงฝรั่งมาจากอังกฤษอีก 2-3 คน นักเรียนที่เข้าในโรงเรียนจะได้รับการอบรมในเรื่องวัฒนธรรมที่มีขอบเขต เช่น ประเพณีของฝรั่งที่ดี ครูฝรั่งจะเลือกอบรมตามประเพณีของเขา ส่วนประเพณีไทยนี้ครูไทยก็แนะนำให้ครูฝรั่งรักษาไว้ เช่น การกราบไหว้ การหมอบ เฝ้าเวลาเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียน และนอกจากนี้ยังมีการฝึกหัดธรรมเนียมของผู้ฝรั่งด้วย เช่น ในคานการรับประทานอาหาร และเมื่อมีงานประจำปี จะแสดงละครเป็นภาษาอังกฤษ เป็นต้น . . . ¹⁰¹

จะเห็นได้ว่าโรงเรียนสุนันทาลัยนั้นจะรับแต่พวกสตรีชั้นสูง เท่านั้น และโดยเริ่มแรกการเรียนการสอนจะจ้างครูซึ่งเป็นชาวต่างประเทศมาสอนนักเรียน เพื่อฝึกหัดในค่านภาษาตลอดจนการเรียนรู้อารยธรรมเขาสังคมแบบฝรั่ง และเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีของฝรั่งในขณะเดียวกัน ก็ยังต้องรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี ๆ ของไทยเอาไว้ด้วย เช่น การหมอบกราบ และการกราบไหว้ เป็นต้น และเนื่องจากโรงเรียนสุนันทาลัยเป็นโรงเรียนของสตรีชั้นสูงจึงขอความที่กล่าวมาข้างบนนี้ ดังนั้นนักเรียนของโรงเรียนนี้ในช่วงนั้นมีอาทิเช่น ม.จ.มัทธาทพ ม.จ.คัทนี ม.จ.แป้น (บุตรกรมหมื่นราชศักดิ์) ม.จ.พร้อม ม.จ.เหลือ บุตรพระยาวุฒิจารบดี ม.จ.เล็ก บุตรกรมหมื่นทิวากร ม.ร.ว.วงศ์ชม บุตรพระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์ และ ม.จ.หญิงพิจิตรจิรภา เทวกุล เป็นต้น ¹⁰²

¹⁰¹ อนุสรณ์โรงเรียนราชินี 80 ปี, มปท., หน้า 31.

¹⁰² หจข. เอกสาร ศษ 50.18/153 เงินค่าเล่าเรียนโรงเรียนสุนันทาลัยที่ค้าง ปี ร.ศ. 111-116 (26 ธ.ค. 2411-21 มี.ย. 2445)

*สตรีชั้นสูงได้แก่ พระธิดา ตลอดจนเชื้อพระวงศ์ทั้งหลาย

และโรงเรียนไค้คำ เป็นกิจการมาจนกระทั่ง พ.ศ. 2445 จึงล้มเลิกกิจการ และต่อมา ก็กลายเป็นโรงเรียนราชินี

- โรงเรียนเสาวภา

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อทรงรักษาราชการแผ่นดินต่างพระองค์ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินขึ้นและทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างโรงเรียนสตรีขึ้น พระราชทานนามว่าโรงเรียนเสาวภา และโรงเรียนเปิดสอนเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2440¹⁰³

ต่อมาใน พ.ศ. 2449 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนราชินีขึ้นแล้ว และโรงเรียนราชินีเป็นโรงเรียนในพระองค์ และจากการที่พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างให้แคว้นเค็จกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถขึ้น ณ ที่ของโรงเรียนเสาวภา จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ จักการร้อยดอนโรงเรียนไปสร้างเพิ่มเติมขึ้นที่บ้านขุนหลวงพระยาไกรศรี (เปล่ง) ที่ถนนบ้านหม้อ ซึ่งในขณะนั้นเป็นโรงเรียนบำรุงสตรีวิชา โปรดให้รวมโรงเรียนเสาวภากับโรงเรียนบำรุงสตรีวิชาแล้วได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนเสาวภาแต่นั้นมา¹⁰⁴ และให้คัตนักเรียนชายออกเสียให้เรียนแต่นักเรียนหญิงล้วน¹⁰⁵

¹⁰³ หจข. เอกสาร ศช. 50.19/16 เรื่องประวัติโรงเรียนเสาวภาตามคำชี้แจงของคุณหญิงศรีธรรมราชกับคุณหญิงเกษรทริวิมลักษ์ (20 มกราคม 2462).

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁵ คุณหญิง มาลากุล, โรงเรียนในองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสืองานฉลองพระราชสมภพร้อยปี, มพท., 16 ธันวาคม 2506, หน้า 55-59.

*โรงเรียนเสาวภา นั้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงมีวัตถุประสงค์เค็จในการจัดสร้างก็เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองและรับรองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ที่โรงเรียนนี้เปิดนั้นเป็นช่วงระยะเวลาก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับ 1 เดือน โดยพระเจ้าพี่ยา เสด็จกรมพระจันทบุรีนฤนาถกับหม่อมเจ้าหญิงอุปสรสมาน เสด็จแทนพระองค์เพื่อเปิดโรงเรียน โดยมีครูใหญ่คนแรกชื่อปุ่น ต่อมาก็คือครูสุค (คุณหญิงศรีธรรมราช) เป็นครูใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2445.

พ.ศ.2451 มีนักเรียนชั้นประถมปีที่ 1-3 และมีมัธยมปีที่ 1-3

พ.ศ.2454 เปิดเรียนชั้นประถมปีที่ 1-3 และมีมัธยม 1-4

พ.ศ.2456 เปิดการสอนนักเรียนถึงชั้นมัธยมปีที่ 6

พ.ศ.2477 ยุบชั้นมัธยมปีที่ 5 สามัญ เปิดสอนนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ 5 และมีสายพาณิชยการเป็นต้นไป โดยที่นักเรียนพาณิชยการจะต้องเรียนปีที่ 8 จึงจะครบหลักสูตร ต่อมาเป็นโรงเรียนการช่างสตรีเป็นแห่งแรกรับนักเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 3 เพื่อมาเรียนค่านการช่างสตรี และสอนค่านการช่างสตรีเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน¹⁰⁶

นอกจากนี้แล้วโรงเรียนเสาวภาได้จัดให้มีการสอบไล่เมื่อวันที่ 30 กันยายน ร.ศ.120 โดยมีนักเรียนสอบไล่รวม 2 ชั้น จำนวน 24 คน โดยมีมีสเตอร์ยอนสันเป็นนายตรวจใหญ่ของกรมศึกษาธิการ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์เป็นนายตรวจฝ่ายศึกษาธิการ และนายชวง เป็นนายตรวจแฉวงพระนคร ปรากฏว่ามีนักเรียนเข้าสอบถึงตารางคือ

ตารางที่ 4 จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบ

ชั้น	เข้าสอบ	ได้	ตก	คิดเป็นเปอร์เซ็นต์
1	18	11	7	61.1
2	6	4	2	66.6
รวมชั้น 1 และ 2	24	15	9	62.5

ที่มา หจร. ศธ.50.19/3 เรื่อง นายชวงนายตรวจแฉวงพระนครทำคำชี้แจงในการปกครองนักเรียนในโรงเรียนเสาวภา (20 ตุลาคม 2444)

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน.

จากการที่นักเรียนเข้าสอบไล่น้อยอาจมาจากสาเหตุคือ

1. สถานที่ตั้งโรงเรียนไม่ไต่ตั้งอยู่ในชุมชน
2. มีปัญหาในด้านการปกครองนักเรียน คืออาจารย์เข้มงวด กวดขันน้อยจึงมักมีเหตุเกิดขึ้นเสมอจะทำให้เกิดความคาราคาของนักเรียน ไม่ไว้วางใจที่จะนำนักเรียนมาฝากเพราะโรงเรียนนี้ถ้าหากจะเปรียบเทียบกับโรงเรียนสตรีด้วยกันแล้ว โรงเรียนนี้นับว่าเป็นโรงเรียนสตรีชั้นสอง^{107*}

นักเรียนชั้นหนึ่ง ๆ จะมีไม่มากนักนอกจากชั้นมูลศึกษาซึ่งมีนักเรียนในเวลานั้นถึง 30 คน ซึ่งจะต้องใช้เวลาอีกหลายปีจึงจะเรียนชั้นสูงได้

จากการตรวจโรงเรียนเสาวภาพบว่าความผิดของนักเรียนส่วนมากมาจาก

เวลาสอบไล่ นักเรียนยังมีความประสงค์ที่จะดูหรือคัดลอกของผู้อื่นอยู่ซึ่งนักเรียนเคยประพฤติมาก่อนแต่ครูไม่ไต่ห้ามปราม จึงตักนิสัยมาถึงการสอบไล่ ข้อนี้เป็นสิ่งที่แสดงถึงความไม่บริสุทธิ์ของนักเรียน จะมีมากในชั้นที่ 1

¹⁰⁷ หจข. เอกสาร ศข.50.19/13 เรื่องนายชวงนายตรวจแขวงพระนครทำ
คำชี้แจงในการปกครองนักเรียนในโรงเรียนเสาวภา (20 ตุลาคม 2444)

*โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนสตรีชั้นสองในทัศนะของผู้ปกครอง เพราะ

1. โรงเรียนนี้รับทั้งนักเรียนหญิงและนักเรียนชายในระยะเริ่มตั้ง
2. โรงเรียนนี้จะรับนักเรียนโดยทั่วไป (ซึ่งถ้าหากเทียบกับโรงเรียนสุนันทาลัยแล้ว จะรับเฉพาะบุตรของเชื้อพระวงศ์และขุนนาง คือรับสตรีชั้นสูงเท่านั้น (หจข. เอกสาร ศข. 50.19/16 เรื่องประวัติโรงเรียนเสาวภา)

- เลข นักเรียนจะทำผิดกันมาก เพราะนักเรียนไม่ค่อยจะได้ใช้ความคิดเลย เพราะถ้าหากโจทย์ที่จะต้องใช้ความคิดนักเรียนจะทำผิดหมด เหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะไม่ได้ฝึกให้นักเรียนคิดเสียแต่แรก ในด้านการคิดนี้ไม่เฉพาะแต่เลขเท่านั้น ถึงบทเรียนอื่น ๆ ก็เหมือนกันถ้าหัดคิดบ้างก็จะเป็นแนวทางให้ใช้ระบบคิดไปถึงบทเรียนอื่น ๆ ได้
- อ่าน นักเรียนอ่านได้คล่อง แต่อ่านแล้วจับใจความสำคัญไม่ได้ อาจเป็นเพราะอ่านเร็วเกินไป อ่านไม่สู้ซัด และคิดรวบรัดตอนเขียนตามคำบอก นักเรียนสกกตัวได้ก็ แต่ตัว ร ล จะสกกผิด ซึ่งอาจจะผิดเพราะครู่ละเลยเพราะคิดว่าไม่สำคัญ
- ลายมือ นักเรียนเขียนเอน และตัวไม่สม่ำเสมอ คือตัวเล็กบางใหญ่บาง และพวกสระ วรรณยุกต์ยังเขียนไม่ถูกต้อง เช่น เขียนไม้หันหนูเป็นไม้เอก เป็นต้น
- ความสะอาด นักเรียนทำได้ดี¹⁰⁸

โรงเรียนเสาวภาในระยะเริ่มแรกของการจัดตั้ง เปิดสอนโดยมีทั้งนักเรียนหญิงและชาย ต่อมาก็ได้รับเฉพาะนักเรียนหญิง โดยสอนวิชาการต่าง ๆ เช่น เลข ภาษาไทย การเรียนการสอนภายในโรงเรียนนี้มีปัญหามาก แต่ก็ได้พยายามแก้ไขและปรับปรุงเรื่อยมา

โรงเรียนราชินี

เป็นโรงเรียนสตรีที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2440 โดยที่พระองค์ทรงพระราชปรารภอยู่เบื้องนิจที่จะให้สตรีไทยมีความรู้ และสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ จึงทรงพระราชดำริจัดตั้งโรงเรียนราชินีขึ้นที่ตึกแถวมุมถนนอัมรินทร์ และถนนจักรเพชร ตำบลปากคลองตลาด ซึ่งเป็นทรัพย์สิน

¹⁰⁸ หจช. เอกสาร ศช. 50.19/13 เรื่อง นายช่วงนายตรวจแขวงพระนคร ทำคำชี้แจงในการปกครองนักเรียนโรงเรียนเสาวภา, (20 ตุลาคม 2444).

ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ¹⁰⁹

จุดประสงค์ของการจัดตั้งเบื้องต้น

1. ให้กุลสตรีไทยมีความรู้พอที่จะประกอบอาชีพ
2. เพื่อให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนอย่างแพร่หลาย¹¹⁰

ในคานหลักสูตร สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงวางไว้คือ

1. การฝีมือ ให้มีความรู้พอที่จะประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้
2. หนังสือไทยให้รู้ขนาดเขียนหนังสือให้คนอื่นอ่านเข้าใจ
3. หนังสือภาษาอังกฤษ ให้มีความรู้พออ่านออกเขียนได้
4. ให้มีการอบรมจรรยาและมารยาท
5. ให้มีระเบียบและมีขีต¹¹¹

ในระยะแรกของการตั้งโรงเรียนนั้นโรงเรียนได้จัดครูสอนทั้งทางด้านฝีมือต่าง ๆ และด้านวิชาการอื่น ๆ โดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงจ้างครูญี่ปุ่นเข้ามาสอน 3 คนคือ

1. นางสาวเทสสึ ยาชูอิ (Tessu Yasui) ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากอังกฤษโดยให้เป็นครูใหญ่และสอนภาษาอังกฤษ
2. นางสาวคิโยะ โคโน (Kiyō Kono) เป็นอาจารย์ร้องหรือครูคนที่สองสอนวิชาวาดเขียนและเย็บปัก
3. นางสาวโทมิ นางาจิมะ (Tomi Nakajima) เป็นอาจารย์ร้อง หรือครูคนที่สาม สอนวิชาประดิษฐ์ดอกไม้แห้ง

¹⁰⁹ กระทรวงธรรมการ, ระเบียบโรงเรียนราชินีในพระบรมราชูปถัมภ์ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชชนนี ศก. 131 (2455), หน้า 1-2.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹¹¹ อนุสรณ์สาส์น 80 ปี ราชินี, มปท., มปป., หน้า 54.

¹¹² เรื่องเดียวกัน.

เมื่อครูชาวญี่ปุ่นเดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพแล้วสมเด็จพระศรี
พัชรินทราบรมราชินีนาถ จึงโปรดเกล้าให้เปิดรับนักเรียนเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 1
เมษายน พ.ศ.2447 (ร.ศ.123)¹¹³

การรับนักเรียน

ช่วงแรกที่รับ (พ.ศ.2447) รับนักเรียนไป-กลับ โดยที่
การเรียนการสอนแบ่งเป็นปีละ 2 ภาค ปีหนึ่งจะเก็บค่าเล่าเรียนภาคละ 25 บาท¹¹⁴

การเรียนการสอน

จากการจ้างครูญี่ปุ่นมาพระองค์ทรงให้ครูญี่ปุ่นสอนภาษาอังกฤษ
คำนวณ วิทยาศาสตร์ วาดเขียน และเย็บปัก และสอนวิชาทำดอกไม้แห้งควยนาหรือกระดาม
ให้เหมือนของจริง นับเป็นครั้งแรกที่มีการประดิษฐ์ดอกไม้แห้งขึ้น¹¹⁵ สำหรับครูไทยก็สอน
วิชาภาษาไทยและคัดเย็บเสื้อผ้าซึ่งโรงเรียนราชินีนับว่าเป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรกของไทย
ที่ได้สอนวิชาการช่างสตรีอันทันสมัยแบบต่างประเทศขึ้น

ต่อมาเมื่อโรงเรียนมีนักเรียนมากขึ้น ที่เกาท์คับแคบไป คังนั้น
เมื่อเปิดเรียนภาคที่สองจึงย้ายโรงเรียนมาอยู่ที่ตึกริมแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้ปากคลองหลอด
ท่าช้างวังหน้า ข้างวังกรมพระนครสวรรค์ทรงกันชา่มกับโรงพยาบาลทหารบก ถนนพระอาทิตย์
และในภาคเรียนนี้ (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระธิดาพระเจ้าอนงยาเชอ
กรมหมื่นราชศักดิ์โสธร มาเป็นอาจารย์สอนนักเรียนอีกท่านหนึ่ง และสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้เสด็จพระราชดำเนินแทน

¹¹³ ม.จ.หญิง ทิพย์เลขา ศิษกุล, โรงเรียนราชินี: โรงเรียนราชินีในงาน
ครบรอบ 50 ปี, มพท., มปป., หน้า 220.

¹¹⁴ กระทรวงธรรมการ, ระเบียบการโรงเรียนราชินีในพระบรมราชินูปถัมภ์
ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ, หน้า 2 (และศึกษาการรับ
นักเรียนแต่ละชั้นปีจากภาคผนวก จ.)

¹¹⁵ ดวงเดือน พิศาลบุตร, ประวัติการศึกษาของไทย (ภาควิชาสารัตถศึกษา
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 68.

พระองค์และโปรดเกล้าฯให้ แสงอรุณรัช ราชฤทธิ (นบุญ วิเศษกุล) ซึ่งภายหลัง โค้พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสุรินทรราชา เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน และใน คำนการเรียนการสอนนี้ พระยาสุรินทรราชา เสนอให้เพิ่มวิชาภูมิศาสตร์สำหรับนักเรียน ชั้นผู้ใหญ่ขึ้นอีกวิชาหนึ่ง เพื่อให้มีความรู้กว้างขวางโดยที่ผู้อำนวยการโรงเรียนเป็นผู้สอนเอง ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า การวางรากฐานพื้นฐานความรู้ของสตรีในครั้งนั้นก็ให้มีความรู้ทั้ง ภาษาต่างประเทศ ภาษาไทย ตลอดจนความรู้รอบตัว มีใช้แต่เพียงในหมู่เฉพาะการช่างฝีมือเท่านั้นและความคิดที่จะให้สตรีมีความรู้เพื่อประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเอง¹¹⁶ และมีความประพฤติอันดีงามอยู่ในกฎระเบียบของโรงเรียน

พ.ศ.2448 (รศ.124) สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดฯให้นักเรียนประจำเพื่อที่ผู้ที่อยู่ห่างไกลและอยู่หัว เมืองจะมีโอกาสได้รับการศึกษา โดยสคว¹¹⁷ โดยนักเรียนอยู่ประจำจะตองเสียค่าอาหารเดือนละ 15 บาท และค่า เล่าเรียน 20 บาท (เทอมละ 10 บาท) สำหรับนักเรียนไปกลับเสียค่าอาหารกลางวัน เดือนละ 5 บาท และโปรดเกล้าฯให้ ม.จ.เจดีย์วรวรรณ มาลากมลาศ พระธิดาของ พระเจ้าน้อง เสด็จกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสรมาเป็นครูนักเรียนชั้นเล็ก

พ.ศ.2449 (รศ.125) โรงเรียนได้เจริญมากขึ้น ดังปรากฏ ถึงความเจริญมากขึ้นในจดหมายของกรมขุนสมมตอมรพันธ์ถึงเจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกรว่า

. . . บัดนี้การในโรงเรียนได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าที่คาดหมาย เพราะการสอนไม่ไคสอนแต่หนังสือ มีสอนวิชาเย็บปัก เย็บรูปต่าง ๆ และ ทำไคควยจึงเป็นที่นิยมและพอใจของบิดามารดาและบุปภครองของเด็กที่ส่ง เด็กมาเรียน มีนักเรียนอยู่บัดนี้ 70 คนเศษ. . .¹¹⁸

¹¹⁶ ดวงเดือน พิศาลบุตร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน และอนุสรณ์ราชินี 80 ปี, หน้า 54.

¹¹⁸ หจช. ร.5ศ. 5/17 กรมขุนสมมตอมรพันธ์เรียนเจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร 7 เมษายน รศ.125.

* ศึกษาเรื่องระเบียบข้อบังคับของโรงเรียนราชินีไคจากภาคผนวก ฉ.

และเนื่องจากมีผู้สนใจที่จะส่งชื่อกามาเรียนในโรงเรียนราชินีมากขึ้น โรงเรียนราชินีเดิม สถานที่คับแคบ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถขอพระบรมราชานุญาตให้โรงเรียนราชินีมาตั้งอยู่ ณ สถานที่โรงเรียนสุนันทาลัยซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาต ทั้งทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซม สถานที่สุนันทาลัยที่ชำรุดทรุดโทรมเพื่อให้จัดตั้งเป็นโรงเรียนสตรีต่อไป และทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์แก่โรงเรียนนี้ตลอดเวลา คั้งนั้นในภาคเรียนที่สอง (พ.ศ.2429) โรงเรียนราชินีจึงย้ายมาอยู่ที่โรงเรียนสุนันทาลัยจนกระทั่งถึง พ.ศ.2450 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกทรัพย์สินสมบัติโรงเรียนสุนันทาลัยให้แก่โรงเรียนราชินี และในปลายปี พ.ศ.2449 ได้มีการสอบไล่ นักเรียนที่สอบไล่ที่ตกใจหรือการเขียนปักถักร้อยและทำดอกไม้แห้ง ซึ่งเป็นการจับชั้นเรียนของนักเรียน ปรากฏว่ามีนักเรียนสอบได้เพียง 4 คน คือ

1. ม.จ.พรพิมลวรรณ บุตรี ในพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์
2. หม่อมหลวงแฉล้ม บุตรี หลวงราชครูรักษ
3. หม่อมหลวงปก บุตรี พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
4. หม่อมหลวงนิล บุตรี หลวงจันทรามาศย์ (ปาน)¹¹⁹

จากการที่นักเรียนจบน้อยนั้นอาจารย์ผู้ป้อนได้ให้เหตุผลในช่วงนั้นว่า การช่างฝีมือนักเรียนจะต้องมีฝีมือในการประดิษฐ์ของออกขายตลาดได้ ถ้าให้ประกาศนียบัตรไปแล้วจะเป็นโทษแก่ตัวผู้รับมากกว่าเป็นคุณ การที่ตั้งกฎเกณฑ์เหล่านี้เป็นผลดีแก่นักเรียนหากเพราะปรากฏว่านักเรียนที่จบไปแล้ว เป็นที่ยอมรับว่ามีฝีมือมาก เช่นในด้านการเย็บปักถักร้อย และได้แสดงงานฝีมือให้ปรากฏอยู่เสมอ และนอกจากนี้แล้วยังมีผู้สนใจมาหัดทำดอกไม้แห้งกับนักเรียนด้วย เช่นภรรยาเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น และคุณหญิงเนื่อง

¹¹⁹ อนุสรณ์ราชินี 80 ปี, หน้า 98.

ต่อมาเป็นครุฑพักษุ์เกิด จาก ศข.50.4/16 เรื่องส่งครุฑพักษุ์โรงเรียนราชินีไปตามหัวเมือง, 22-26 พฤศจิกายน 2455.

สุริยธรรมราชเป็นต้น¹²⁰ ในค่านการเรียนการสอนนั้นจะไม่มีปัญหาเรื่องภาษาเพราะครูชาวญี่ปุ่นใช้ภาษาอังกฤษสอน ซึ่งนักเรียนซึ่งเข้ามาเรียนนั้นโดยมากมักจะมีความรู้ภาษาอังกฤษบ้างแล้ว ส่วนนักเรียนชั้นเล็ก ๆ ก็พอพูดภาษาอังกฤษรู้เรื่องอย่างง่าย ๆ ซึ่งครูญี่ปุ่นก็ใช้ภาษาอังกฤษในการสอนแทนภาษาไทยอย่างไคผลดี

ต่อมาในปี พ.ศ. 2450 อาจารย์ญี่ปุ่นทั้งสามคนได้เดินทางกลับญี่ปุ่นและโรงเรียนก็ได้เปลี่ยนหลักสูตรมาเข้าระเบียบของกระทรวงธรรมการในสมัยนั้น แต่อย่างไรก็ตามวิชาการประดิษฐ์ดอกไม้แห้งก็ยังคงสงวนไว้เป็นวิชาพิเศษสำหรับสอนนักเรียนชั้นใหญ่กันอยู่ แม้จะไม่มีปรากฏอยู่ในกระทรวงธรรมการก็ตาม¹²¹ ในช่วงที่ครูญี่ปุ่นทั้งสามกลับประเทศของตนนั้นโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้ามณฑลพิทักษ์การในตำแหน่งครูใหญ่ โปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าพิจิตรอากาศเป็นอาจารย์ต่อมา และเหตุที่ไม่ทรงจ้างครูญี่ปุ่นต่อไปนั้นก็เพราะเกรงว่าการศึกษาของสตรีจะเป็นไปตามแบบญี่ปุ่น ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการในเรื่องทูลขอให้ดูแลโรงเรียนราชินีว่า

ส่วนการเล่าเรียนต่อไปเมื่อย้ายโรงเรียนแล้ว เห็นจะต้องเป็นพระอุจักษกรใหม่ ที่โตทราบหลวงอภิรักษ์ ไม่สู้จะเอื้อเฟื้อนัก คุ่อออกจะแล้วแต่ขยายครูญี่ปุ่นทั้งสิ้น การเล่าเรียนไม่ลงรอย อย่างกรมศึกษาธิการก็ตามแต่จะสอนไปตามความพอใจของยูยคุรุ ฝ่ายครูไทยก็พ่ายไปทางหนึ่ง ญูมนุไปตามบุญตามกรรมตามแต่จะรู้ใจไม่สงเรเบียบ เรียบรจบ วิธีสอบโลกก็ไล่ไปตาม

¹²⁰อนุสรณ์ศาสนราชินี 80 ปี, หน้า 98.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน

* พระยาสุริยธรรมราช (นกยูง วิเศษกุล)

** ระเบียบ

เพลง ขยายครูผู้ปุ่น ฉันทน์ไม่สู้พอใจของจงจักษ์ไหล่งรอย อย่างกรมศึกษาทั้งสิ้น¹²²

ด้วยเหตุนี้เองเมื่อครูผู้ปุ่นทั้งหมดหมดสัญญาใน พ.ศ. 2460 แล้ว พระองค์ก็ไม่ได้ทอสัญญา
อีกเลย¹²³ แต่ทรงให้นักเรียนหญิงที่ไปศึกษาที่ผู้ปุ่นมาเป็นครูสอนแทนครูผู้ปุ่นที่ออกไป¹²⁴

จากการที่ทรงจ้างครูผู้ปุ่นมาสอนในโรงเรียนราชินีนี้เป็นผลเนื่อง
จากใน พ.ศ. 2445 นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเสด็จออกไปรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยาม
มกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประเทศญี่ปุ่น) พร้อมทั้งทรง
แต่งตั้งข้าหลวงอีกสามท่านไปด้วยคือ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
ขุนอนุกิจวิฑูร (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) และนายอ่อน สาริกบุตร เป็นกรรมการออกไป
ดูการศึกษาของประเทศญี่ปุ่น ซึ่งขณะนั้นญี่ปุ่นได้วางแผนการศึกษาชาติโดยนำแผนการศึกษา
ของชาติต่าง ๆ ในยุโรปและอเมริกามาดัดแปลงปรับปรุงใช้ในระยะเริ่มตั้งโรงเรียนราชินี
ช่วงนี้ที่ไขแผนการศึกษามันใหม่ ดังนั้นการจ้างครูผู้ปุ่นมาก็เพื่อให้สอดคล้องกับแผนการศึกษา
ที่นำเอาของผู้ปุ่นมาใช้*

แต่อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าครูผู้ปุ่นเหล่านี้มีส่วนช่วยรัฐบาล
ไทยในการจัดการศึกษาของสตรีที่โรงเรียนราชินี ในระยะที่กำลังวางพื้นฐานของสตรี
โดยเฉพาะการศึกษาทางค่านิยม เช่น วิชาเย็บปักถักร้อยและทำดอกไม้แห้ง

¹²² พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ถึงเจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ลงวันที่ 26 กันยายน รศ. 125 "พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระ
ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 พระราชทาน
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, พิมพ์เนื่องในโอกาสจัดงานฉลองวันพระราชสมภพครบ
ร้อยปี ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ วันที่ 1 มกราคม 2527, หน้า 57.

¹²³ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁴ ทศนิยม บุญยคุปต์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 76-77.

* ศึกษาจำนวนนักเรียนที่จบจากโรงเรียนราชินีจากภาคผนวก ฉ.

- โรงเรียนการพยาบาลและผดุงครรภ์

โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงจัดตั้งขึ้น แต่มีจุดมุ่งหมายในการจัดเพื่อค้ำจุนการรักษาพยาบาลให้ถูกหลักและวิธีทางการแพทย์ เพราะว่าการแพทย์ในสมัยก่อนนั้นจะไม่ทันสมัย เทียบเท่าปัจจุบัน อาทิเช่น กรณีการคลอดบุตร กล่าวคือการแพทย์ในสมัยก่อนการคลอดบุตรจะต้อง "อยู่ไฟ" ประมาณ 5-30 วัน โดยการนอนราบและต้องแนบตัวลงบนผ้าแห้งไม่ใส่เสื้อ หองที่อยู่ไฟจะเป็นห้องแคบๆ ไม่มีช่องทางระบายควันและนอนห่างจากกองไฟเพียง 4 ฟุตเท่านั้น ซึ่งการอยู่ไฟเป็นอันตรายมากถ้าหากว่าเกิดโรคแทรก¹²⁵ เช่นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2410 กรมหมื่นปราบปรบักษ์ ทรงมีพระโอรสสององค์แรกคือเจ้าพระยาพระเสด็จ หม่อมเปี่ยมซึ่งเยาว์รายนั้นเป็นไข้ทรพิษร้ายและทนความร้อนไม่ได้ แต่พวกผู้ใหญ่บังคับให้หม่อมเปี่ยมอยู่ไฟจนกระทั่งหม่อมเปี่ยมตาย ต่อมาเมื่อกรมหมื่นปราบปรบักษ์มีบุตรอีกจึงไม่หมอบเฝ้าแวน ซึ่งขณะนั้นรับราชการเป็นแพทย์ประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้ทำคลอด และรักษาแบบการแพทย์ของตะวันตก ปลอดภัยด้วยดี¹²⁶ ซึ่งในสมัยแรก ๆ การแพทย์และพยาบาลสมัยใหม่นั้นเป็นผลของการเผยแพร่ศาสนาของพวกมิชชันนารีโดยวิธีเข้าถึงประชาชนและการเผยแพร่วิชาแพทย์และผดุงครรภ์นี้ได้รับความนิยมมากขึ้นและนับเป็นผลสำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2432 เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงประสูติสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยวงศ์ เกชาวสุ พระองค์ทรงมีพระอาการไข้ และในครั้งนี้นั้นกรมหมื่นปราบปรบักษ์ได้ทราบมูลชี้แจงถึงคุณประโยชน์ของวิธีพยาบาลแบบตะวันตกซึ่งพระองค์ทรงเล็งเห็นผลดี และรับการรักษาแบบฝรั่งโดยให้หมอบเฝ้าแวน เป็นผู้รักษาพยาบาล ปรากฏว่าเป็นที่พอพระราชหฤทัยตั้งแต่นั้นมาจึงเลิกวิธีการอยู่ไฟในพระ

¹²⁵ สุพรรณิ กาญจนันท์, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 176.

¹²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี พิมพ์ครั้งที่ 6 (พระนคร: คลังวิทยา, 2494), หน้า 246.

*พระนามเดิมคือพระองค์เจ้าจจรจรัสวงศ์.

บรมมหาราชวัง และพวกขุนนางต่างๆก็เอาแบบอย่างสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถมากขึ้น¹²⁷

การพยาบาลและศุภุกรรมในโรงพยาบาลศิริราชแรกเริ่มตั้งขึ้นใหม่ที่มีอุปสรรคหลายประการ เช่น ต้องสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้แพร่หลาย เพราะความเชื่อมั่นในขนบธรรมเนียมเก่า ๆ ยังมีอยู่มาก ดังนั้นในแรกเริ่มของการชักจูงคนเพื่อให้หันมารักษาพยาบาลแบบใหม่จึงเป็นเรื่องยาก ดังนั้นจึงต้องใช้วิธีค่อยเป็นค่อยไปโดยผ่อนผันให้มาคลอดบุตรใช้วิธีพยาบาลแบบโบราณ เช่นอนุญาตให้ห้อยสายสิญจน์แขวนยันต์รอบห้องที่อยู่ไฟ และยอมให้อยู่ไฟบ้าง เป็นต้น ดังนั้นห้องคลอดบุตรจึงต้องมี 2 แขนงคือ แขนงคลอดบุตรแบบโบราณและแขนงคลอดบุตรแบบปัจจุบัน และในบางครั้งภายในห้องเดียวกันจะมีทั้งที่อยู่ไฟและไม่อยู่ไฟปนกัน¹²⁸ และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชินีนาถทรงชักชวนให้สตรีใช้ระบบพยาบาลแบบใหม่คือให้สตรีคลอดบุตรที่โรงพยาบาลและเปลี่ยนเป็นพยาบาลแบบใหม่ โดยที่พระองค์จะพระราชทานเงินทำขวัญแก่เด็กคลอดใหม่คนละ 4 บาท เพื่อเป็นการใช้สรอยส่วนตัว¹²⁹

พ.ศ. 2439 สมเด็จพระศรีพัชรินทรา ทรงจัดตั้งโรงเรียนศุภุกรรมขึ้นเพราะทรงเห็นว่าการศุภุกรรมในประเทศไทยนั้นยังไม่มีแพทย์และศุภุกรรมที่มีความรู้แท้จริง และได้ทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการจัดตั้งครั้งนี้ด้วย¹³⁰ โดยโรงเรียนศุภุกรรมที่เป็คขึ้นนี้โปรดเกล้าให้ท่านผู้หญิงภาสกรวงษ์ (เปลี่ยน

ชื่อเป็น หม่อมราชวงศ์ภาสกรวงษ์)

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 234.

¹²⁸ สุพรรณิ กาญจนันธุติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 178.

¹²⁹ อุทุมพร สุนทรเวช, พระประวัติและชีวิตส่วนพระองค์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชินีพันปีหลวง (กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2509), หน้า 113.

¹³⁰ กระทรวงธรรมการ, ระเบียบการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (ม.ป.ท., 2457), หน้า 72.

บุณนาค)* เป็นผู้ช่วยการและนายแพทย์ เอช อคัมสัน** เป็นครูสอน¹³¹ โดยครั้งแรกเปิดสอนที่บ้านท่านผู้หญิงเปลี่ยน ต่อมาย้ายมาอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราช ภายใต้การควบคุมของกระทรวงศึกษาธิการ¹³² นพ

หลักสูตร

โรงเรียนแพทย์และศัลยกรรมใช้เวลาเรียน 3 ปี เรียนภาคทฤษฎี 2 ปี และภาคปฏิบัติ 1 ปี แต่ในภาคปฏิบัติ 1 ปี แต่ในทางปฏิบัติอาจจะใช้เวลามากกว่านี้ ถ้าหากยังไม่สามารถสอบได้ เป็นต้น

จำนวนนักเรียน

ในระยะแรกเริ่มเปิดการเรียนการสอนนั้น เมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ.2439 นั้น มีนักเรียนเข้ามาฝึก 14 คน ฝึกหัดมา 3 ปี มีนักเรียนสอบไล่ได้¹³³ โดยรุ่นแรกสำเร็จการศึกษา 4 คน ในพ.ศ.2441 รุ่นที่ 2 มี 2 คน ในปี พ.ศ.2442 และรุ่นที่ 3 มี 4 คน ในปี พ.ศ.2443¹³⁴ และได้รับพระราชทานประกาศนียบัตรพร้อมกันใน

¹³¹ ยุกติ ทัศนียากร, "วิวัฒนาการทางการแพทย์ของไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร วิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 231.

¹³² เรื่องเดียวกัน

¹³³ กระทรวงธรรมการ, ระเบียบการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พ.ศ.2457, หน้า 72-73.

¹³⁴ หจช. เอกสาร ร.5 ศบ.60/1 เรื่องเงินค่าเลี้ยงท้องหญิงมีครรภ์

* ภรรยาเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเวลานั้นคือเจ้าพระยามหาเสนาบดี เป็นเสนาบดีข้าง พ.ศ.2435-2445.

** ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาบดินทรพโรค.

พ.ศ. 2443*

ต่อมาในปีเดียวกันนั้นโรงเรียนแพทย์ดุงครรภ์ก็ไต่ย้ายออกจาก
โรงพยาบาลศิริราชไปยังบ้านท่านผู้หญิงพรหม¹³⁵ ขณะที่ตั้งอยู่ที่นี้ได้ปรับปรุงและแก้ไขระเบียบ
การใหม่คือเดิมนักเรียนที่จะสมัครเรียนไคนั้นเป็นสตรีที่มีสามีแล้ว ขณะที่เล่าเรียนจึงมักจะ
กังวลเรื่องครอบครัวอาจทำให้เรียนไคซา คังนั้นในพ.ศ. 2443 เป็นต้นไป จึงรับเฉพาะ
สตรีโสดอายุระหว่าง 14-16 ปี ทางโรงเรียนให้ที่พักและเบี้ยเลี้ยงเดือนละ 8 บาท ใน
ปีแรกรับจำนวน 10 คน¹³⁵

นอกจากจะแก้ไขในเรื่องดังกล่าวข้างต้นแล้ว หมอเฮช อคัม ยัง
ได้ตระหนักถึงปัญหาในการเรียนของนักเรียนซึ่งทำให้เรียนไคซาอึดประการหนึ่งก็คือนักเรียน
มีพื้นความรู้ต่ำเพียงอ่านออกเขียนไคเท่านั้น ทำให้นักเรียนลำบากมากเมื่อต้องเรียนวิชา
แพทย์ดุงครรภ์ คังจะเห็นจากรายงานของหมอเฮช อคัม เช่น กราบทูลพระเจ้าอนงยาเชอ
กรมหมื่นวิชิวงศพรปรีชา อธิบดีกรมพยาบาลขณะนั้นว่า

. . . ในสามหมวคนี่ข้าพระพุทธเจ้าไคสอนไว้ แคเพียงยกอควัย
พวกนักเรียนนั้นยังหาเขาใจหนังสือใหญ่ พอจะรับสอนให้พิศดารตามคัมภีร์ไค
ไม ในเวลาไม่มีนักเรียน 3 คน ซึ่งไคครูหนังสือแลวนั้น ข้าพระพุทธเจ้าไคสอน
และฝึกหัดไคพอที่จะไคสอยไคบางแลว แคยังหาช้านาญไคโดยละเอียดไคไม นอก
จากนี้ยังไคไมไค. . .¹³⁶

¹³⁵ ยุกติ คปนิยากร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.

¹³⁶ หจช. เอกสาร ร.5 ศ.24/22 หนังสือหมอเฮช อคัม เช่น กราบทูล
พระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นวิชิวงศพรปรีชา, (16 พ.ย. ร.ศ. 116)

*ในปีนี้มีเมื่อมีการประชุมเปิดโรงเรียนราชแพทยาลัย พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถไคเสด็จพระราช
ดำเนินไปเปิด และพระราชทานนามโรงเรียนราชแพทยาลัย พระราชทานประกาศนียบัตร
และรางวัลแก่นักเรียนแพทย์ดุงครรภ์ 10 คนที่สอบไล่ไคไคในวิชานี้ไค

**ปัจจุบันคือโรงเรียนศึกษานารี ฝั่งธนบุรี.

หนังสือพิมพ์

คังนั้นหมอเอช อคัมสัน จึงเสนอจัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงขึ้นเป็นสาขาของโรงเรียนแพทย์ดุงครรภเพื่อเป็นการเตรียมเด็กนักเรียนสำหรับเข้าเรียนต่อในโรงเรียนแพทย์ดุงครรภโดยโรงเรียนนี้จะรับเด็กตั้งแต่ 8-16 ขวบ และกำหนดให้เล่าเรียนวิชาสามัญและวิชาเย็บปักถักร้อย โดยที่วิชาเย็บปักถักรอยนั้นจัดเข้าไว้ในหลักสูตรเพื่อให้เด็กเรียนที่ไม่ต้องการเรียนต่อในโรงเรียนแพทย์และดุงครรภก็จะสามารถประกอบอาชีพได้ โรงเรียนเด็กหญิงนี้รับทั้งนักเรียนที่ยากจนโดยให้เล่าเรียนและที่พักฟรี ส่วนบุตรผู้ที่มีฐานะก็จะส่งเข้าเรียนโดยต้องเสียค่าเล่าเรียนให้โรงเรียนเดือนละ 3 บาท นักเรียนประเภทนี้รับจำนวน 30 คนเท่านั้น¹³⁷ แต่ไม่พบหลักฐานเรื่องการเรียนของนักเรียนพวกนี้ และการยุบโรงเรียนเมื่อใด แต่เข้าใจว่าควรจะปิดลงพร้อมกับโรงเรียนแพทย์และดุงครรภซึ่งปิดลงใน พ.ศ.2448¹³⁸

ต่อมา พ.ศ.2451 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงอุปถัมภ์โรงเรียนนี้ใหม่เพราะทรงเห็นว่า

. . . วิชาแพทย์ดุงครรภและวิชาพยาบาลเป็นวิชาสำคัญอันหนึ่งที่ต้องการมากและเป็นประโยชน์ใหญ่แก่บ้านเมือง กวญเหตุนี้โรงเรียนแพทย์ดุงครรภและพยาบาลควรจะเป็นโรงเรียนใหญ่แผนกหนึ่ง แต่โดยเป็นการแรกตั้งก็จะจัดตั้งขึ้นเป็นสวนใหญ่ อันหนึ่งโดยเฉพาะ ก็คงเปลืองทุนรอนมากมายนักจึงได้อาศัยรวมอยู่ในบริเวณโรงเรียนราชวิทยาลัยก่อนจนกว่าจะเจริญสมควรจะแยกออกเป็นแผนกใหญ่แผนกหนึ่งใด ก็ควรจะขยายขยายไป โดยให้ครูจากโรงเรียนราชแพทยาลัยเป็นผู้สอน¹³⁹

การรับนักเรียน

นักเรียนในโรงเรียนนี้แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

1. นักเรียนหลวง

¹³⁷ ยวดี ทบนิยากร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 390.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁹ กระทรวงธรรมการ, ระเบียบการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2457, หน้า 77-78 และ หจช. เอกสาร ศษ.59.1/4 เรื่องระเบียบการโรงเรียนราชแพทยาลัย (13 มี.ย.-17 ส.ค.2452).

2. นักเรียนสมัคร¹⁴⁰

นักเรียนหลวงไค้แก นักเรียนที่เข้าสมัครเป็นนักเรียนในวัง คือ ได้รับพระราชทานเงินบำรุงของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้รับพระราชทานคนหนึ่ง ๆ เดือนละ 15 บาท จนกว่าจะสอบไล่ได้ประกาศนียบัตร เป็นนักเรียนอยู่ประจำ โดยจะรับนักเรียนประเภทนี้ประมาณ 30 คน เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจะต้องทำงานใช้ทุนไม่น้อยกว่า 3 ปี

นักเรียนสมัคร ไค้แก นักเรียนที่สมัครเข้าเรียนกับโรงเรียนซึ่งจะต้องเสียค่าเล่าเรียนโดยแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

- นักเรียนอยู่ประจำ ต้องเสียค่าเล่าเรียนเดือนละ 5 บาท
- นักเรียนไป-กลับ ต้องเสียค่าเล่าเรียนเดือนละ 4 บาท

นักเรียนทั้งสองประเภทจะรับเพียง 20 คนเท่านั้น รับตั้งแต่อายุ 15-25 ปี รับนักเรียนที่จบชั้นมัธยมปีที่ 3 หรือเทียบเท่ามัธยมปีที่ 3 ขึ้นไป¹⁴¹

การสอนจะสอนวิชาการสอนพยาบาลและศัลยกรรมโดยทั้งสองวิชา ใช้เวลาในการเรียนสองปี คือ เรียนวิชาหลัก 1 ปี และฝึกหัดเพื่อทำความชำนาญอีก 1 ปี เมื่อนักเรียนเรียนวิชาต่าง ๆ จบแล้วก็จะต้องสอบไล่เมื่อสิ้นปี ถ้าสอบไล่ได้ในหลักวิชาแล้วต้องอยู่ฝึกหัดในคานการพยาบาลเพื่อให้เกิดความชำนาญ โดยมีคะแนนให้ นักเรียนคนไหนจะได้รับประกาศนียบัตรคนพยาบาลหรือประกาศนียบัตรแพทย์ศัลยกรรมขึ้นอยู่กับ การวินิจฉัยของคณะกรรมการ¹⁴² และจะได้รับประกาศนียบัตรก็ต่อเมื่อมีอายุครบ 18 ปีบริบูรณ์ เพราะเชื่อว่า "นักเรียนคนใดถึงแม้ว่าจะเรียนสำเร็จได้เร็ว แต่เมื่ออายุน้อยแล้วก็ยังไม่เป็นที่ไว้วางใจในคานการรักษาพยาบาล จะต้องฝึกหัดกับผู้ใหญ่จนชำนาญ

¹⁴⁰

กระทรวงธรรมการ, ระเบียบการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2457, หน้า 75-77.

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน.

และเมื่อมีอายุพอสมควรจึงควรได้รับประกาศนียบัตร¹⁴³

สำหรับหลักสูตรของนักเรียนพยาบาลในสมัยนั้น จะเรียนวิชาต่าง ๆ

ดังนี้

หลักสูตร

1. วิชาฟิสิกส์ สอนลักษณะของไฟฟ้า เสียง แสงสว่างและความร้อนพอที่จะประกอบประโยชน์แก่การแพทย์
2. วิชาฟิสิกส์โอลอย สอนให้รู้จักว่าส่วนต่าง ๆ ของร่างกายส่วนใดอยู่แห่งใด ตลอดถึงเส้นเอ็นและอวัยวะภายในว่าอยู่ที่ไหน
3. ทววจใช้
4. วิธีขัง ทวงยา ให้รู้จักมาตราขังทวง
5. การพยาบาล
6. สุขวิทยา
 - ก. การถนอมรักษาร่างกาย
 - ข. การชำระของโสโครกต่าง ๆ
 - ค. การรักษาความสะอาดในที่อยู่
 - ง. การเลือกสถานที่อยู่
 - จ. วิธีป้องกันโรคต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้น
 - ฉ. วิธีที่จะแก้ไขคนซึ่งมีอันตรายเกิดขึ้นโดยฉุกเฉิน เป็นการควนหาแพทย์ไม่ทัน
7. วิธีไชยา

¹⁴³ รายงานโรงเรียนราชแพทยตฤงครภคของสมเด็จพรบรมราชินีนาถพระชนนี ราชกิจจานุเบกษา 28 (10 พฤษภาคม 2454), หน้า 390. (และศึกษารายชื่อผู้สำเร็จการศึกษาในปีต่าง ๆ ได้จากภาคผนวก ฉ.)

8. ศัพทานุกรณ (วิชาสูตินารีเวช) สอนทั้งแต่ลักษณะ
 อนุญาตรกรกตลอดจนถึงการคลอดบุตรและแก้ไขเมื่อมีเหตุ
 กลัวอันตรายและสอนถึงโรคและเหตุซึ่งจะมีแก่มารดาและ
 เด็กและวิธีแก้ไข ทั้งวิธีรักษาพยาบาลประคบประหงมทั้ง
 มารดาและเด็กตลอดเวลาซึ่งเป็นเด็กก่อนอายุ
9. วิชาแพทย์ไทย สอนให้รู้จักสมุฏฐาน* ที่เข้าใจอย่างไทย
 และเทียบกับที่เข้าใจอย่างฝรั่ง ให้รู้ว่ารักษาควยยาไทย
 อย่างไร ยาฝรั่งอย่างไร และพิเคราะห์โรคอย่างนั้น ๆ
 จะรักษาควยแผนไทยหรือแผนตะวันตกดี และสอนให้
 สรรพคุณยาและพิษพิษที่ใช่เป็นยาทั้งแห้งและสดและการ
 เย็บควยตามแบบไทยควย
10. วิชาภาษาอังกฤษ
11. วิชาจรรยา สอนให้ทราบว่าผู้เป็นแพทย์ยอมมีอุปนิสัยอย่างไร
 ฝึกหัดข้อขยาศยอย่างไร และมีหน้าที่จะทำอย่างไร
12. วิชาหนังสือ¹⁴⁴

จากหลักสูตร จะเห็นว่าผู้ที่จะเป็นแพทย์ศุภครรภนั้นจะต้องเรียน
 วิชาในหลาย ๆ ด้านทั้งวิชาค่านสามัญ เช่น เลข ภาษาอังกฤษ วิชาหนังสือไทย และวิชา
 เฉพาะค่านการพยาบาล และนอกจากนี้แล้วยังเน้นค่านคุณธรรม คือให้เรียนวิชาจรรยาคควย
 คั้งนั้นผู้ที่จะเป็นนัก เรียนแพทย์ศุภครรภนั้นจะต้องมีความรู้ทึในขณะเดียวกันจะต้องมีคุณธรรม
 คควยนั้นเอง

นอกจากโรงเรียนที่กล่าวมาแล้วยังมีโรงเรียนอื่น ๆ อีกที่จัด
 การสอนสำหรับสตรี เช่น โรงเรียนศึกษานารี โรงเรียนสตรีวิทยา และโรงเรียนตาม
 หัว เมืองต่าง ๆ เป็นต้น

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

* สมมุติฐาน.

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการศึกษาของสตรี

การศึกษาของสตรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระองค์ทรงให้จัดขึ้นและการศึกษาของสตรีตามวังต่าง ๆ นั้นก็ดำเนินเรื่อย ๆ มา แต่ก็มีปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้โรงเรียนสตรีไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร เป็นเพราะว่า

1. คตินิยม หรือค่านิยมบางอย่างที่ขัดขวางต่อการศึกษาและการแสวงหาความรู้ของสตรีจากสภาพสังคมไทยและสังคมสตรีโดยทั่ว ๆ ไป ทั่วไปที่ว่า "ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า" หรือตามกฎหมายลักษณะฉัฎฐเมียที่กล่าวว่า "ผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคน" แสดงถึงว่าสถานภาพของสตรีโดยทั่วไปแล้วได้รับการยอมรับน้อยมากเมื่อเทียบกับบุรุษ ซึ่งสถานภาพของสตรีนี้เมื่อนำมาโยงกับการศึกษา ก็จะพบว่าอุปสรรคบางอย่างของการศึกษาของสตรีที่สำคัญก็คือทัศนคติส่วนใหญ่ของประชาชน จริงอยู่ที่เรายอมรับว่าเป็นการศึกษาที่ดีที่สุดที่สามารถอ่านเขียนได้และส่วนมากมักเขียนได้โดยเรียนเองที่บ้านเพราะว่าหน้าที่ของสตรีจะต้องอยู่ที่บ้านและจุดหมายในชีวิตของสตรีทุกคนก็คือการแต่งงานจึงไม่ควรให้สตรีได้ศึกษาวิชาที่ไม่จำเป็นอันเป็นการชักนำให้สตรีเมื่องานบ้านในหน้าที่ของตน ปัญหาเช่นนี้ไม่เคยมีในซีกโลกตะวันตกแต่ทางโลกตะวันออกไกล มีอิทธิพลมากกว่าทางตะวันตกมาก¹⁴⁵ ค่านิยมหรือคติเช่นนี้ไม่เป็นเพราะโรงเรียนที่รัฐบาลจัดขึ้นเท่านั้น แม้แต่โรงเรียนของมิชชันนารีก็มีปัญหา เมื่อจัดตั้งโรงเรียนแล้วจะเอาเด็กเรียนที่ไหนมาเรียนซึ่งมิชชันนารีก็ได้ใช้วิธีการหลายอย่างในการชักจูงนักเรียน และผู้ปกครองให้มาเรียนในโรงเรียนของตนซึ่งพวกมิชชันนารีใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น

1) ใช้วิธีการจูงใจให้นักเรียนมาเรียน โดยในระยะแรกที่จัดตั้งโรงเรียนนั้นคณะมิชชันนารีใช้วิธีการจูงใจเด็กให้มาเรียนหนังสือแทนที่นักเรียนจะนำเงินมาจ่ายเป็นค่าเล่าเรียน และค่าบำรุงต่าง ๆ ให้กับทางโรงเรียนเช่นทุกวันนี้ ไม่เฉพาะค่าเล่าเรียนเท่านั้น แม้แต่ค่าอาหารก็ให้ทานโดยไม่เสียเงินเช่นกัน¹⁴⁶ เช่น โรงเรียนสตรีที่จัดขึ้นที่เพชรบุรีหรือแม้แต่โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ในระยะแรกที่เริ่มตั้งค่าเล่าเรียน

¹⁴⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507, หน้า 243.

¹⁴⁶ George Bradley McFarland, Historical Sketch of Protestant Mission in Siam 1828-1928, p.211, อ้างใน สุพรรณิ กาญจนบุรุษิติ, หน้า 121-122.

ก็ไม่ไ้เก็บเงินเป็นต้น แต่หากจะพิจารณาจะเห็นว่า การที่พวกมิชชันนารีลงทุนเสียเงินให้เด็กมาเล่าเรียนในระยะแรกนั้น ก็เป็นการชักจูงให้เด็กคนอื่น ๆ สนใจอยากไ้เงินบ้างก็พากันมาเรียน เป็นการเผยแพร่งานของโรงเรียนออกไปให้เป็นที่รู้จัก ซึ่งมิชชันนารีจะจ้างหรือให้เรียนฟรีจะเป็นช่วงระยะเผยแพร่งานให้เป็นที่รู้จักเท่านั้น ต่อมาเมื่อนักเรียนมาเรียนมากขึ้นก็จะเลิก และก็จะเก็บเงินค่าเล่าเรียนเช่นกรณีของโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย สมัยเมื่อนางสาวโคลมาเป็นผู้ดำเนินงาน จะเก็บเงินคนละ 5 บาท เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อก้าวโดยทั่วไปแล้วในครั้งนั้นทางโรงเรียนยังต้องเผชิญกับอุปสรรคต่าง ๆ ในการแนะนำและชักชวนให้คนไทยทั่วไป ส่งบุตรหลานเข้าเรียน ถึงแม้ว่าจะเป็นการสอนให้เปล่าก็ตาม ดังปรากฏอยู่ในคำกล่าวรายงานการเสด็จท่านานโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ในงานฉลองร้อยปีของคณะโปเรตสแตนท์ในประเทศไทยครั้งข้อความตอนหนึ่งว่า

. . . สมัยนั้นการที่จะให้เด็กหญิงพวกรจากบิดามารดาเข้ามาอยู่ในโรงเรียนนั้นเป็นการลำบากมากทั้งบิดามารดายังไม่เห็นคุณประโยชน์เพื่อจะให้บุตรหลานเข้าเรียนควยการที่หม่อมหลานนั้นจะชี้แจงวิชาหนังสือให้รู้สึกเท่าไรก็ไม่ไ้ ทั่วไปเขาเห็นคุณประโยชน์เลืกไ้เด็กมาเข้าโรงเรียนบางนั้น ก็เพราะความคุ้นเคยชอบพอกันเท่านั้นเอง , เด็กที่เขาโรงเรียนแรก ๆ นั้นโดยมากจะท่องทำสัญญาต่อกันทั้งสองฝ่าย ทางฝ่ายอาจารย์ผูกครองโรงเรียนก็สัญญาว่าจะเลี้ยงดูเด็ก ๆ นั้นโดยจัดอาหารและเครื่องนุ่งห่มให้พร้อมและสอนวิชาทั้งจักหาเครื่องเล่าเรียนให้ควย , ทางฝ่ายบิดามารดาผูกครองเด็กก็สัญญาว่าจะให้บุตรหลานอยู่เล่าเรียนกับหม่อมเป็นอาจารย์ตั้ง 3-4 ปี ตามแต่จะตกลง¹⁴⁷

2) การใช้วิธีการสอนแบบให้สามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน เพื่อที่สามารจะไปประกอบอาชีพได้ในอนาคต เพื่อเป็นการโน้มน้าวและชักจูงให้พ่อแม่ส่งเด็กหญิงมาเรียน เช่นกรณีโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยที่สอนเรียน เย็บปัก และเมื่อมีการแสดงผลงานของนักเรียนก็ไ้้นำสิ่งทีนักเรียนทำขึ้นและจำหน่าย เป็นต้น

2. การเปลี่ยนเสนาบดีในกระทรวงกรมการบอย ๆ ทำให้โครงการแต่ละโครงการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของสตรีจะต้องเปลี่ยนไปควยหรือชะงักลงกว่าจะ

¹⁴⁷ ใ้สื่อน ศุภโสภณ, ประวัติโรงเรียนราษฎร์ในเมืองไทยและทำเนียบโรงเรียนราษฎร์, หน้า 60.

เริ่มโครงการใหม่ก็ก็เป็นเวลานานทำให้ขาดแนวคิดที่ต่อเนื่องทางการศึกษา เช่นกรณีของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนอโครงการศึกษาเกี่ยวกับสตรี (คังภาคผนวก ข.) แต่เมื่อเปลี่ยนเสนาบดีแล้วโครงการศึกษาที่เกี่ยวกับสตรีเหล่านี้มีใค้นำมาพิจารณาหรือกล่าวถึง ถึงแม้มีผู้เสนอการศึกษาสตรีขึ้น เช่นกรณีของสมเด็จพระยาคำวรางราชานุภาพที่ได้เสนอโครงการตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีซึ่งไคทรงปรึกษากับพระวรวงษาเทวี* โดยพระวรวงษาเทวีจะทรงออกเงินช่วย แต่เมื่อต้องผละจากงานทางคานการศึกษาโดยย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในพ.ศ. 2435 ทำให้ต้องทิ้งโครงการศึกษาสำหรับสตรีที่พระองค์ทรงดำริจัดขึ้น ทั้ง ๆ ที่ทรงอยากทำให้บรรลุผลสำเร็จ (ศึกษารายละเอียดภาคผนวก ก.) พระองค์ไคทรงแสดงความรู้สึกไวค่อนหนึ่งว่า

. . . การที่ข้าพเจ้าจะตองย้ายออกจากกระทรวงธรรมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระเจ้าอยู่หัวมิไคตรัสถามความสมัครใจของข้าพเจ้าหรือแม่ศรีบอกให้เตรียมตัวก่อน. . . จะตรัสถามก็จุลูลขอตัวหรือขอถอนคืนต่าง ๆ . . . ตอมาเมื่อทรงรับสั่ง วันหนึ่งรับสั่งให้ข้าพเจ้าไปเฝ้าใคที่รโหฐาน ซึ่งข้าพเจ้าไคโอกาสจึงรับทุกข. . . พระเจ้าอยู่หัวตรัสตอว่าในส่วนพระองค์เชื่อแนว่าข้าพเจ้าคงจะสามารจัดกระทรวงธรรมการให้ไคคี่ แต่การบานเมืองสำคัญนั้นมิอยู่ บางที่ควยข้าพเจ้ามิไคคิดถึงต่างประเทศกำลังรุกเมือของไทยอยู่แลเวลาเรายุบระมาท. . . บางที่ถึงอาจตองเสียประเทศ กระทรวงธรรมการจะอยู่ไคหรือ. . . ¹⁴⁸

จากพระราชปรารภนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคาคการณ์เกี่ยวกับการลูก้าอชิปไตยของตางชาติที่มีตอประเทศไทย ไคอย่างตูกตอง ในชวงปี พ.ศ. 2436 ก็เกิดวิกฤตการณ์ที่เรียกว่วิกฤตการณ์ รศ. 112 ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์พระองค์จะตองเผชิญทั้งเหตุการณ์ภายนอกและเหตุการณ์ภายในประเทศที่จะตองค้ำเนินนโยบายบริหาร

¹⁴⁸ แนนอย ตริทิตานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 62.

*วิกฤตการณ์ รศ. 112 (ศึกษารายละเอียดเรื่องนี้จาก สุวิทย์ พักขาว, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่ รศ. 112 ถึง รศ. 126 (คศ. 1893-1907)" (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518).

ประเทศอย่างใด คังนั้นพระองค์จึงทรงเลือกกรมพระยาคำรงราชานุภาพไปเป็นเสนาบดีมหาดไทย ซึ่งเป็นส่วนที่จะต้องรับงานสำคัญ ๆ เป็นต้น การจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเป็นการจัดการศึกษาที่เริ่มไว้ก็จะต้องหยุดชะงักเพื่อหันไปป้องกันเอกราชของชาติ ในขณะเดียวกันเป็นต้น นับว่าเป็นสภาพการเมืองช่วงที่มีส่วนกำหนดการจัดการศึกษาของสตรีเป็นอย่างมาก แม้นแต่พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาวิชิทวงศ์ฤทธิไกร ก็ได้ทรงกล่าวถึงเรื่องการจัดการศึกษาของสตรีด้วยว่า

จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นยังเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาสตรีน้อย ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปของการจัดการศึกษาของให้แกผู้ชายก่อนสตรีนั้นยังไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องเรียนจากค่านิยมแบบข้อ 1 คือเห็นความสำคัญของการศึกษาสตรีเพียงแต่ "กิจการใน्यान" คังนั้นถ้าจะเป็นการลงทุนในการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นมาจึงมุ่งหรือจัดตั้งแต่โรงเรียนสำหรับผู้ชายมากกว่าโรงเรียนสตรี

เมื่อพิจารณาเห็นว่า การเล่าเรียนของผู้หญิงนั้นก็เป็นการจำเป็นหรือไม่ที่รัฐบาลจะต้องเป็นธุระ เป็นการจำเป็นหรือไม่ที่รัฐบาลจะต้องจ่ายเงินทุกบาททุกสตางค์ไปสอนให้เด็กหญิงมีความรู้และวิชาโดยทันทีที่ก้าวตามใจเรา เห็นควรวารัฐบาลจะต้องช่วยอุดหนุนการเล่าเรียนของผู้หญิงแต่ไม่ควรหักโหมลงเงินไปมากโดยความรีบร้อนอย่างใด ทุยการแผนดินซึ่งสำคัญกว่ายังมีอีกมาก แมตที่สุดแต่การเล่าเรียนของเด็กผู้ชายยังเป็นข้อสำคัญมากกว่า การเล่าเรียนของเด็กผู้หญิงเพราะจะโคประโยชน์มาโดยตรง คือโคคนมาทำการพอเพียง แต่งานซึ่งหาคนยากอยู่นั้น การที่จะมีผู้หญิงรอบ วิชาอาคมถึงว่าจะมีคุณอย่างไรยิ่งนับว่าเป็นชั้นรองจากความถูกต้องของการของรัฐบาล เพราะวารัฐบาลมีโคประโยชน์โดยตรงซึ่งไม่ควรหาทุ่มเทเงินูแย่งกัน ซึ่งเขม็คแซมพอที่จะก่อสร้างสร้างตัวใหญ่การปกครองอาณาเขตในหลุคถอยน้อยไป เพราะจำหน่ายเสียในการเล่าเรียนผู้หญิง. . .

¹⁴⁹ หจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศข. 4/1 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาวิชิทวงศ์ฤทธิไกร, 1 ตุลาคม รศ. 125.

* เสนาบดีกระทรวงธรรมการช่วง พ.ศ. 2445-2454.

จากพระราชหัตถเลขาถึงกล่าว พระองค์ทรงเลือกที่จะสนับสนุนการศึกษาของเด็กชาย
ก่อนเด็กหญิง เพราะในสถานการณ์ที่พระองค์จะต้องเลือกจกเพื่อฝึกหัดคนตามแบบที่
รัฐชาติต้องการและเพื่อฝึกหัดเด็กชายสำหรับที่จะเข้าทำงานในหน่วยราชการที่พระองค์
ทรงตั้งขึ้น แต่หญิงในสมัยนั้นยังไม่มีโอกาสเข้าทำงานเหมือนเด็กชาย ทรงเลือกจะจก
ให้เด็กชายก่อนดังกล่าว ถึงพระราชหัตถเลขาที่ว่า

. . . แต่ฉันเป็นทุนของรัฐบาลทั้งหมดเห็นว่าจะตั้งโรงเรียนผู้ชาย
เป็นปลูกคุณไวโซดีกว่าตั้งโรงเรียนผู้หญิงซึ่งเป็นหน้าที่ของตัวเอง ซึ่งจะทูล
หาวิชาใส่ตัวสำหรับจะไคไปมีตัว เป็นแม่เรือน ควรจะออกทุนของตัวเองบาง
รัฐบาลช่วยแต่ให้มีสถานที่แลตรวจตราปลคเปลื้องความซัดของก็พอสมควรแล้ว¹⁵⁰

3. ปัญหาภายในโรงเรียน เช่น โรงเรียนไม่สามารถบริหารกิจการ
ภายในให้เรียบร้อย และไม่สามารถปกครองนักเรียนให้อยู่ในระเบียบวินัยได้ เช่นกรณี
โรงเรียนสุนันทาลัย¹⁵¹

4. การขาดงบประมาณ

จากงบประมาณที่ให้กับกระทรวงต่าง ๆ นั้น กระทรวงศึกษาธิการจะ
ได้น้อยมาก (จากตารางที่ 5) งบประมาณที่กระทรวงได้รับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435-2453
นั้นสูงสุดแค่ 3.2% จากงบทั้งหมด ในปี พ.ศ. 2443 และได้รับต่ำสุดคือ 1.6% ของงบ
ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2439 นอกจากงบจะได้น้อยแล้ว อาจเป็นผลจาก ข้อ 2 คือมีความ
จำเป็นจะต้องรักษาเอกราชของชาติในขณะเดียวกัน การศึกษาก็จัดสมควรแก่ศักยภาพ
เมื่องบประมาณมีน้อย แต่ช่วงสมัยนี้เป็นระยะที่ขยายตัวทางการศึกษาและงบประมาณ
การใช้จ่ายเกี่ยวกับสตรียังไม่มี การตั้งโรงเรียนสตรีจึงตั้งไคยากกว่าโรงเรียนผู้ชาย
ซึ่งจะพิจารณาไคได้จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ตอนหนึ่งว่า

¹⁵⁰ หจข. เอกสาร ศบ. 50.4/1 เรื่องขอมแซมโรงเรียนสุนันทาลัย จักทำเป็น
โรงเรียนราวีและถวายเป็นของหลวง.

¹⁵¹ หจข. เอกสาร ศบ. 18/118 เลิกโรงเรียนสุนันทาลัย รศ. 121 (26 ก.ย.-
4 ต.ค. พ.ศ. 2445)

*เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็น เสนาบดีกระทรวงธรรมการช่วง พ.ศ. 2435-2445.

. . .งบประมาณของรัฐบาลที่มีอยู่ ถ้าเงินจะทองไข่มาก เข้าใจว่า
 ปล่อยให้รัฐบาลในชั้นต้นนี้ยังไม่คิดจะหุ้เงินสำหรับจะจัดการ
 เล่าเรียนผู้หนึ่ง ทั้งเงินที่จะใช้ในราชการสำคัญก็ตั้งอยู่ทุกนาที. . . ถ้า
 รับในครึ่งปีนั้นก็ดูว่าปีนาวางงบประมาณไม่ตกลงมันจะเกิดเป็นปัญหาว่าจะเลิก
 เสียถาจะเอาไว เพราะเหตุนี้จึงอุยากรเสียก่อนที่จะบอกอนุญาตเพราะ
 จะทองรับผิดชอบในงบประมาณในปีนาคูต่อไป ถ้าจะตั้งเป็นฟรีสกูล รัฐบาล
 รับเสียเงินทั้งหมดก็จะได้ เอาไปขึ้นสู่ที่ประชุมเสนาบดี ถ้าเป็นการสับลิตี
 อุดหนุนบางเช่นนั้นพอสมควรก็จะวินิจฉัยได้. . . 152

ถ้าหากจะพิจารณาแล้ว เหตุที่พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของโรงเรียน
 สตรีน้อยอาจเป็นเพราะ

1) สมัยนั้นสตรีไม่ไคทำงานในราชการ (ดังพระราชหัตถเลขา
 ที่กล่าวมาแล้ว) งานราชการจึงเป็นของชาย ประกอบกับพระองค์มีความต้องการ"ราชการ"
 จำนวนมาก ในช่วงเวลาที่พระองค์ "ปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก" เมื่อพิจารณา
 จากเงินงบประมาณประกอบนี้เป็นภาวะที่จะต้องเลือกจัดการศึกษา และพระองค์ทรงเห็น
 ความสำคัญของโรงเรียนชายมากกว่าเพราะผลที่ตามมา "สามารถไคการไคทันทวงที่"

2) ทรงเห็นความล้มเหลวของโรงเรียนสตรีที่พระองค์ทรงจัดตั้ง
 ขึ้น แหงแรกคือโรงเรียนสุนันทาลัย ซึ่งสาเหตุของความล้มเหลวนี้มาจากสาเหตุต่าง ๆ
 เช่น การขาดความสุจริตของครู การจ้างครูต่างประเทศมาสอนนักเรียนแล้ว เขากับนักเรียน
 ที่เป็นเชื้อพระวงศ์ไม่ไค และแมนแตกการเก็บค่าเล่าเรียนต่าง ๆ ไม่ไค เป็นต้น 153

3) การศึกษาของเด็กหญิงยังไครับไม่ทั่วถึงกันเพราะโรงเรียนที่
 จัดตั้งขึ้นส่วนมากผู้ศึกษาเป็นพระราชธิดาของพระบรมวงศานุวงศ์และบุตรข้าราชการคน

¹⁵² หจช. เอกสาร ร.5 ศ.1/5 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 12 กรกฎาคม รศ.111.

¹⁵³ หจช. เอกสาร ศช.50.4/1 เรื่องซ่อมแซมโรงเรียนสุนันทาลัย จัดทำเป็น
 โรงเรียนราชินีและถวายเป็นของหลวง.

* Polic - นโยบาย

** subsidy - เงินอุดหนุนจากรัฐบาล

สำคัญ เช่น โรงเรียนราชินี แม่น้ำแต่การศึกษาในวังต่าง ๆ ก็เป็นเพียงเฉพาะกลุ่มอีกเหมือนกัน แต่สตรีโดยทั่วไปยังขาดโอกาสการจัดการศึกษาตามหัวเมืองสำหรับสตรีก็ยังเป็นไปไม่ไค้ทั่วถึงเท่าที่ควร

4) การขาดผู้ที่มีความสามารถในการดำเนินการด้านการศึกษาของสตรีในระยะต้น ๆ การจ้างคนต่างประเทศมาจัดการก็มักมีปัญหาต่าง ๆ และเสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นผู้ชาย ซึ่งจะเข้ามาดำเนินการทุกเรื่องในเรื่องโรงเรียนสตรีย่อมไม่สะดวก ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงมองเห็นปัญหานี้ ถึงข้อความที่พระองค์ทรงกล่าวว่า "โรงเรียนผู้หญิงนี้ยากกว่าโรงเรียนผู้ชายเพราะเสนาบดีจะไปเกี่ยวข้องกับทุก ๆ อย่างเช่นโรงเรียนผู้ชายนั้นไม่ควร"¹⁵⁴

การจัดการศึกษาสตรีในสมัยนี้มีปัญหาและอุปสรรคในค้ำต่าง ๆ เช่น ค้ำค่านิยมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษาของสตรี การเปลี่ยนแปลงเสนาบดีน้อย ๆ และปัญหาภายในโรงเรียน การขาดแคลนงบประมาณ และการขาดผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการดำเนินการศึกษาของสตรี ทำให้การศึกษาของสตรีในสมัยนี้ไม่เป็นไปตามที่มุ่งหมายไว้ทั้งหมด แต่อย่างไรก็ตามผู้นำได้พยายามจัดและขยายการศึกษาจนสิ้นรัชสมัยของพระองค์

¹⁵⁴ หจช. เอกสาร ร.5 ศ.1/5 พระราชหัตถเลขา ร.5 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ร.ศ.111.

ตารางที่ 5 แสดงการเปรียบเทียบงบประมาณแผ่นดินกับงบประมาณที่กระทรวง
 ธรรมการได้รับระหว่างปี พ.ศ.2435-2454 (ค.ศ.1892-1911)

ปี พ.ศ.	งบประมาณแผ่นดิน	งบประมาณที่ กระทรวงธรรมการได้	คิดเป็น เปอร์เซ็นต์
2435	14,919,000	279,000	2.0
2436	18,175,000	407,000	2.2
2437	12,487,000	301,000	2.4
2438	12,686,000	342,000	2.7
2439	18,483,000	295,000	1.6
2440	23,997,000	710,000	3.0
2441	27,788,000	518,000	2.2
2442	27,053,000	507,000	1.9
2443	31,841,000	1,006,000	3.2
2444	36,647,000	1,000,000	2.7
2445	39,028,000	1,138,000	2.9
2446	43,909,000	1,218,000	2.8
2447	46,635,000	1,373,000	2.9
2448	50,036,000	1,349,000	2.7
2449	56,837,000	1,427,000	2.5
2450	58,379,000	1,464,000	2.5
2451	58,379,000	1,464,000	2.5
2452	58,845,000	9,231,000	2.2
2453	59,077,000	1,252,000	2.1
2454	64,017,000	1,364,000	2.1

ที่มา David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand, p.389.

อ้างใน จารุวรรณ ไวยเจตน์, หน้า 30.

การศึกษาของสตรีไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่พระองค์ทรงมีจุดมุ่งหมายที่จะจัดการศึกษาให้แก่อนายกอน ตามความจำเป็นของการทำงานในหน่วยงานต่าง ๆ และทรงจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรเป็นแห่งแรกที่วัดมหรณพาราม หลังจากนั้นพระองค์ทรงเห็นความสำคัญของสตรีในการเรียนรู้ พระองค์จึงทรงตั้งโรงเรียนสตรีเป็นครั้งแรกขึ้นที่โรงเรียนสุนันทาลัยซึ่งในระยะแรกรับเฉพาะแต่พวกสตรีชั้นสูงเท่านั้น แต่ต่อมาก็มีโรงเรียนสตรีอื่น ๆ เช่น โรงเรียนเสาวภา โรงเรียนราชินี โรงเรียนการพยาบาลและผดุงครรภ์ และโรงเรียนสามหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ อีก นอกจากนี้แล้วยังมีโรงเรียนที่มีชั้นนารีจัดตั้งขึ้นเช่นโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย และโรงเรียนที่จัดภายในวังต่าง ๆ การเรียนการสอนในระบบโรงเรียนสมัยนี้มีผลทำให้

1. สตรีมีโอกาสเรียนรู้มากขึ้นกว่าเดิมเพราะในสมัยก่อนหน้านี้นักเรียนชั้นสูงเท่านั้นที่มีโอกาสเรียนขณะที่สตรีสามัญชนโดยทั่วไปยังไม่มีโอกาสจะเรียนเพราะการเรียนรู้หนังสือสำหรับประชาชนโดยทั่ว ๆ ไปนั้นยังคงมีอยู่ที่วัด โดยมีระเบียบผู้สอนทำให้สตรีไม่สามารถเรียนได้ แต่เมื่อมีโรงเรียนสำหรับสตรีแล้วทำให้สตรีมีโอกาสศึกษาหนังสือเพิ่มจากเดิม

2. นอกจากพ่อแม่เป็นผู้สอนแต่เดิมแล้ว เมื่อมีระบบโรงเรียนขึ้นก็จะทำให้มีครูตามสาขาต่าง ๆ มากขึ้น เช่นครูสอนภาษาอังกฤษ ครูสอนภาษาไทย หรือแม่แต่ครูสอนคานเย็บปักถักร้อย และฉายในวังต่าง ๆ ก็มีการจ้างครูที่มีความรู้เฉพาะก้านไปสอน เช่นที่วังสวนสุนันทา วังบางขุนพรหม เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันนักเรียนสตรีที่เรียนตามโรงเรียนต่าง ๆ เมื่อเรียนจบแล้วก็จะไปเป็นครูสอนตามโรงเรียนนั้น ๆ ด้วย

3. ก้านหลักสูตร เริ่มเปลี่ยนแปลงจากเดิมบ้างคือเพิ่มรายวิชาที่เรียนสำหรับสตรีมากขึ้น นั่นคือจะต้องเรียนในคานสามัญศึกษาในวิชาเลข ภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ และพงศาวดาร คานวิชาเฉพาะเช่นวิชาชีพต่าง ๆ เริ่มเรียนที่ทันสมัยขึ้นเช่น คานวาดเขียนเย็บปักถักร้อย และประดิษฐ์ดอกไม้แห่งที่โรงเรียนราชินีและนำแบบอย่างมาจากประเทศญี่ปุ่น และวิชาคานการพยาบาลและผดุงครรภ์ เริ่มเรียนเพื่อการรักษาพยาบาลสมัยใหม่ เช่นในคานการคลอดบุตร การตรวจไข่และคานสุขวิทยาที่ถูกต้อง เป็นต้น

4. การเรียนเริ่มมีแบบแผนมากขึ้นกว่าเดิมในคานต่าง ๆ คือ

4.1 การรับนักเรียน จะกำหนดประเภทของนักเรียนที่รับสมัคร ตลอดจนมีการเก็บค่าเล่าเรียน เช่นโรงเรียนราชินี โรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์

4.2 การกำหนดระยะเวลาเรียน เช่น โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย เรียนวันละ 8 ชั่วโมง หรือแม้แต่โรงเรียนนิภาคารในวังสวนสุนันทาก็กำหนดเวลาเรียนที่แน่นอน

4.3 ระเบียบในการวัดผล เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเลื่อนชั้นของเด็ก เช่น โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย โรงเรียนเสาวภา โรงเรียนการพยาบาลและผดุงครรภ์

5. ในสมัยนี้เริ่มมองเห็นความสำคัญในการส่งเสริมให้สตรีได้รับการศึกษามากขึ้น เช่น การส่งเด็กนักเรียนสตรี 4 คน ไปศึกษาวิชาการเรือนที่ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งสมัยของพระองค์นี้ประเทศญี่ปุ่นนั้นมีความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษามากที่สุดในเอเชีย ทั้งสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาโดยจัดให้อย่างทั่วถึงและเมื่อเด็ก 4 คนนี้จบกลับมา ได้นำความรู้มาชี้ที่โรงเรียนราชินี

นอกจากนี้แล้วการเรียนของสตรีสมัยนี้นั้น ได้เน้นการเรียนรู้จากประสบการณ์ด้วย เช่นกรณีการศึกษาในระบบโรงเรียนภายในวังที่ครูสตรีชาวตะวันตก สอนนักเรียนในการพูดการเข้าสังคมให้แก่ นักเรียน หรือกรณีของโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยได้จัดทัศนศึกษา และมีการสอบถามความรู้ระหว่างทางไปด้วย เป็นการฝึกความคิดและรู้จักสังเกตด้วย

1. การจัดการศึกษาของสตรีในสมัยนี้ไม่เป็นไปตามที่มุ่งหวังไว้ เพราะมีปัญหาและอุปสรรคในการจัดการศึกษา ในค่าน "คตินิยม" ที่ไม่เห็นความสำคัญของสตรีที่จะต้องเรียน เพราะสตรีเมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องเป็นแม่บ้าน

2. การขาดความต่อเนื่องของโครงการศึกษาเกี่ยวกับสตรีเมื่อเปลี่ยนเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

3. ปัญหาภายในโรงเรียนเองในด้านการบริหารงาน

4. ปัญหาการขาดงบประมาณ

แต่อย่างไรก็ตามผู้จัดการศึกษาก็พยายามแก้ไขปรับปรุง อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาของสตรีสมัยนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาของสตรี และมีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของสตรีในระยะเวลาต่อมา